

Pražská vysoká škola psychosociálních studií

Teorie neuróz Karen Horneyové

Petr Buchta

Sociální práce se zaměřením na komunikaci a aplikovanou psychoterapii

Kombinované studium

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Jakubů

Praha 2015

Prague College of Psychosocial Studies

Karen Horney's Theory of Neurosis

Petr Buchta

Social work with orientation to communication and applied

psychotherapy

Distance Learning

The Diploma Thesis Work Supervisor: PhDr. Jiří Jakubů

Praha 2015

Čestné prohlášení

Čestně prohlašuji, že jsem následující diplomovou práci vypracoval samostatně a pouze s využitím pramenů a literatury uvedené v seznamu.

V Praze dne.....

Petr Buchta.....

Anotace

V této práci představím finální teorii neuróz Karen Horneyové. Protože tato teorie vzniká postupným odklonem a vymezováním se vůči klasické psychoanalytické teorii Sigmunda Freuda, pokusím se ji prezentovat ve vztahu k Freudově pozdní teorii neuróz a ukáži také argumentaci, která Horneyovou k takovému odklonu vedla.

Klíčová slova

Neuróza, seberealizace, základní úzkost, idealizovaný sebeobraz, honba za slávou, odcizení, systém pýchy, hlavní neurotická řešení

Abstract

In this diploma thesis work I introduce the mature theory of neurosis by Karen Horney. This theory has its origin in a critique of the classical psychoanalytical theory of neurosis by Sigmund Freud. That's why I introduce this theory in the relation to the mature theory of Sigmund Freud as well as I show Horney's critical argumentation too.

Keywords

Neurosis, Self-Realization, Basic Anxiety, Idealized Image of Oneself, Search for Glory, Alienation, Pride System, Major Neurotic Solutions

OBSAH

ÚVOD.....	1
1 TEORIE NEURÓZ SIGMUNDA FREUDA.....	3
1.1 Struktura psychického aparátu.....	3
1.1.1 Ono.....	3
1.1.2 Já.....	4
1.1.3 Nadjá.....	5
1.2 Kvalita psychických jevů.....	7
1.3 Úzkost a obrany.....	11
1.4 Nauka o pudech.....	15
1.4.1 Charakteristika pudu.....	15
1.4.2 Destruktivní a sexuální pud.....	16
1.4.3 Vývoj sexuality.....	16
1.4.4 Narcismus.....	20
1.4.5 Masochismus.....	23
1.5 Sen.....	24
1.6 Nauka o neurózách.....	27
1.6.1 Neurotické symptomy.....	27
1.6.2 Etiologie neuróz.....	28
2 KAREN HORNEYOVÁ – KRITICKÁ REVIZE FREUDOVY TEORIE.....	32
2.1 Nauka o pudech.....	32
2.1.1 Destrukční pud.....	32
2.1.2 Sexuální pud.....	34
2.1.2.1 Rozšíření pojmu sexuality.....	34
2.1.2.2 Transformace sexuálního pudu.....	35
2.1.2.3 Oidipovský komplex.....	37
2.1.2.4 Ženský vývoj.....	39

2.1.2.5 Narcismus.....	41
2.1.2.6 Masochismus.....	43
2.2 Struktura psychického aparátu.....	46
2.3 Úzkost a obrany.....	50
2.4 Nauka o neurózách.....	51
2.4.1 Etiologie neuróz.....	51
2.4.2 Neurotické Symptomy.....	57
2.5 Shrnutí.....	61
3 KAREN HORNEYOVÁ – TEORIE NEURÓZ.....	63
3.1 Seberealizace.....	63
3.2 Základní úzkost a primární obrany.....	66
3.3 Sebeidealizace.....	68
3.4 Realizace idealizovaného sebeobrazu.....	71
3.4.1 „Měl bych“.....	74
3.4.2 Nároky.....	75
3.4.3 Zjevné a skryté.....	77
3.5 Systém pýchy.....	78
3.5.1 Pýcha.....	78
3.5.2 Sebenenávist.....	80
3.6 Hlavní neurotická řešení.....	82
3.6.1 Expanzivní řešení.....	84
3.6.1.1 Narcistický typ.....	84
3.6.1.2 Perfekcionistický typ.....	85
3.6.1.3 Arogantně pomstychtivý typ.....	86
3.6.2 Sebezapírající řešení.....	86
3.6.3 Rezignace.....	88
3.7 Bludný kruh neurózy.....	89
4 DISKUZE.....	93
4.1 Metafyzické myšlení jako neurotický proces.....	93
4.2 Radikální odklon.....	94

4.3 Teorie motivace.....	96
4.4 Tělesnost.....	97
4.5 Možnosti využití.....	97
ZÁVĚR.....	99

ÚVOD

Karen Horneyová se narodila roku 1885 v Německu poblíž Hamburgu. Jako jedna z mála dívek své doby vystudovala medicínu a začala se věnovat psychoanalýze. Svě životní úsilí pak věnovala především teorii neuróz. Jak je patrné z jejích raných prací¹, zpočátku stála ve vlivu psychoanalýzy Sigmunda Freuda, kterou také dlouhou dobu praktikovala. Po emigraci do Spojených států v roce 1932 se však od ní začala odklánět a vstřebávat také jiné vlivy. Kulturní rozdíly, které svou emigrací sama zakusila, ji vedly k zájmu o antropologii, seznámení s osobnostmi, jako byl Erich Fromm, Paul Tillich, Harry Stack Sullivan a jiní zase k zohlednění sociologie, teologie nebo existencialismu. Výsledkem byl radikální odklon od klasické psychoanalýzy a formulace vlastního stanoviska, které Horneyová v ucelenější podobě poprvé prezentovala v knize *Neurotická osobnost naší doby* z roku 1937. Po ní následovala systematická kritika Freudovy teorie v publikaci *Nové cesty psychonanalýzy* (1939) a svou vlastní zralou koncepci nakonec představila v dílech *Naše vnitřní konflikty* (1942) a *Neuróza a lidský růst* (1950), kterou lze považovat za finální verzi její teorie neuróz.

Přestože se Horneyová od Freuda velmi radikálně odklonila, považovala se po celou dobu stále za psychoanalytičku a svou teorii viděla jako revizi psychonanalýzy. Její radikální odklon od Freuda z ní však z pohledu dějin psychonanalýzy učinil odpadlíka a jakousi slepou vývojovou větev. Přes tuto skutečnost však například v Americe v současné době existuje *Mezinárodní společnost Karen Horneyové* (International Karen

¹ Viz např. HORNEY, K. *On the Therapeutic process*. New Haven: Yale University Press, 1999, s. 11-23; HORNEY, K. *Ženská psychologie*. Praha: Triton, 2004.

Horney Society²), která se pokouší její dílo dále rozvíjet a rozšiřovat. Ne všichni tedy vnímají její teorii pouze jako historický příspěvek k dějinám psychoanalýzy, ale vidí v něm též možnosti inspirace a uplatnění v současnosti. Vzhledem k tomu, že v českém prostředí se s podrobnější prací o Karen Horneyové nesetkáme, chtěl bych zde udělat první (elementární) krok v prozkoumání možností, které její dílo poskytuje. Tento první krok by měl sestávat (1) z *představení hlavního zdroje*, z nějž Horneyová vychází. Tímto zdrojem je jednoznačně teorie neuróz Sigmunda Freuda, s níž se Horneyová po celý život vyrovnává. Protože se pak odklon od něj odehrává až ve třicátých letech dvacátého století (tj. v poslední třetině života Horneyové a na sklonku života Freudova) a protože v něm Horneyová reaguje především na Freudovo pozdní dílo, pokusím se zde představit Freudovo finální pojetí neuróz, k čemuž mi jako výchozí bod poslouží jeho *Nástin psychoanalýzy* z roku 1938, ve kterém se pokouší lapidárním způsobem shrnout své celoživotní úsilí. Vzhledem k úsečnosti tohoto textu se však budu opírat také o jiná díla, k nimž *Nástin psychoanalýzy* poukazuje a jimiž je možné tento stručný text doplnit. (2) Ve druhé části bych chtěl předvést *argumenty, které vedou Horneyovou k odklonu* od Freudovy teorie a na jejichž základě Horneyová začíná formulovat své vlastní stanovisko. (3) Ve třetí části bych se potom věnoval nejzralejší a *konečné teorii neuróz, kterou Horneyová předložila těsně před svou smrtí*, a (4) v závěrečné diskuzi bych se potom pokusil vytknout některé *možnosti, které teorie Horneyové skýtá*, a načrtnout možné *cesty dalšího zkoumání*.

² Viz <http://plaza.ufl.edu/bjparis/ikhs/index.html>.

1 TEORIE NEURÓZ SIGMUNDA FREUDA

1.1 Struktura psychického aparátu³

1.1.1 Ono

Freud považuje za základ duševních jevů procesy a struktury biologické. Nicméně vztah mezi nimi podle něj dosud nebyl uspokojivě popsán, takže psychickým jevům stále zůstává jistá autonomie a k jejich pochopení a popisu potřebujeme specificky psychologické pojmy.

Freud chápe subjekt duševních jevů – duši - jako určitý systém, aparát, který se skládá z několika složek – instancí. První z nich je *Ono* (das Es), které považuje za ontogeneticky i fylogeneticky nejstarší část, z níž se postupně vyvíjejí ostatní. Ono volně přechází v somatickou oblast, odkud na něj působí *pudy* (Triebe), které zde nacházejí svůj první psychický výraz (většinou ovšem v podobě nám neznámé⁴). Freud přirovnává Ono k chaosu a ke kotli plnému bublajících vzruchů.⁵ Cílem oněch pudových potřeb je toliko jejich uspokojení, bez ohledu na realitu (řád vnějšího světa), tj. bez ohledu na logiku, časovou posloupnost a prostorové uspořádání věcí. Pro procesy odehrávající se v Ono tak neplatí princip

3 Zde vycházím z následující primární literatury: FREUD, S. *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Mit der neuen Folge*. Hamburg: Nikol Verlag, 2010, s. 496 - 518; FREUD, S. *Abriss der Psychoanalyse*. Stuttgart: Reclam, 2010, s. 9 – 12. ISBN 978-3-15-018689-3. Dále se ve svém výkladu opírám o tuto sekundární literaturu: EWEN, ROBERT B. *An Introduction to Theories of Personality*. New York: Psychology Press Taylor & Francis Group, 2014, s. 18 – 24. Srov. STORR, A. *Freud*. Praha: Argo, 1996, s. 54-57.

4 Srov. RYCROFT, CH. *Kritický slovník psychoanalýzy*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1993, s. 56.

5 FREUD, S. *Vybrané spisy I*. Praha: Avicenum, 1969, s. 373.

sporu. Navzájem protikladná hnutí v něm koexistují a společně se dožadují uspokojení. Neřídí se principem reality, ale *principem slasti* a strasti (Lustprinzip). Strast znamená tenzi působenou městnáním pudové energie. Slast naopak její uvolnění skrze objekt. Tímto objektem však často není věc vnějšího světa, ale pouhá představa. K uspokojení tak dochází halucinatorně. Tento způsob odvádění pudové energie, se kterým se můžeme setkat u snu nebo při tvorbě neurotických symptomů, se řídí specifickými zákonitostmi odlišnými od zákonitostí vnějšího světa a Freud jej nazývá *primárním procesem* (Primävorgang) v protikladu k procesu sekundárnímu (Sekundärvorgang) zohledňujícímu logiku, prostor a čas. K primárnímu procesu patří například procesy *zhuštění* (Verdichtung), u něhož jde o slučování dvou a více představ v jeden konglomerát, a *přesunutí* (Verschiebung), při němž se pudová energie přemísťuje z jednoho objektu či aktivity na jiný objekt či aktivitu, který či která se stává náhradou – symbolem - za první.⁶ Freud potom mluví o *obsazování* (Besetzung) objektů a aktivit energií.

1.1.2 Já

Jestliže Ono je instancí biologicky zděděnou, s níž již přicházíme na svět, druhá psychická instance – *Já* (das Ich) – se naopak vyvíjí (z Ono) teprve v průběhu života. Na rozdíl od Ono, které je předem ustavené a do značné míry nezávislé na uspořádání vnějšího světa, *Já* se naopak utváří až v interakci s ním (jeho vývoj začíná odlišením sebe sama od okolního světa) pomocí učení a zkušenosti, při čemž využívá smyslové vnímání, myšlení, imaginaci a paměť. Na jedné straně *Já* poznává působení vnějšího světa, na straně druhé působení Ono. Protože se vyvíjí z Ono

⁶ Srov. RYCROFT, CH. *Kritický slovník psychoanalýzy*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1993, s. 101.

a z něj také čerpá svou energii, jeho cílem je co největší uspokojení pudových potřeb. Toto uspokojování však není slepé jako v případě pouhého Ono, ale zohledňuje stav vnějšího světa. Bere tedy v potaz časovou posloupnost, prostorové uspořádání a logiku - řídí se principem reality. Já je též subjektem volní aktivity. Ovládá tedy část tělesných pohybů i psychické aktivity, dokáže působit jak na vnější svět, tak i na Ono a s oběma se učí zacházet. Umí tak například pozdržet vybití pudové energie do doby, kdy nastanou ve vnějším světě vhodnější podmínky. Obecně lze říci, že Já se zaměřuje na řešení problému a reálné uspokojení impulzů Ono ve vnějším světě (na rozdíl od náhradního, symbolického a halucinatorního uspokojování Ono), který hledí k sebezáchově a dokáže oddálit uspokojení. Tento racionální způsob adaptace nazývá Freud sekundární proces.

1.1.3 Nadjá

Poslední ze tří psychických instancí je důsledkem specifického lidského vývoje, který s sebou nese dlouhé období závislosti dítěte na jeho vychovatelích (obvykle rodičích). *Nadjá* (das Überich) se začíná formovat jako část Já kolem třetího roku života. Dítě je v hojné interakci s rodiči, kteří se k němu vztahují různým způsobem – uspokojují jeho potřeby, chválí ho, odměňují, trestají, říkají mu, co má a nemá dělat, co musí a co nesmí, projevují k němu lásku, zlobí se na ně atd. Do značné míry tak prostředkují mezi ním a světem za hranicemi rodiny, před kterým ho chrání a na nějž ho připravují. Dítě se tak učí zacházet s vnějším světem díky vztahu s rodiči. Při utváření Nadjá potom hraje ústřední roli proces *identifikace*, při němž do sebe dítě pojímá osoby svých rodičů a jejich způsoby vztahování se k němu. Výsledkem je pak do značné míry

samostatná psychická instance reprezentující postavy rodičů. Jakmile se Nadjá ustaví, dítě se k sobě začíná vztahovat tak, jak se k němu vztahují rodiče – říká si, co mu obvykle rodiče říkají, chválí se, povzbuzuje se, trestá se apod. Internalizace rodičovských postav a jejich vztahu k nám je tedy základem našich reflexivních aktů, jako jsou sebezpozorování, sebehodnocení, sebetrestání aj.

Nadjá lze pak rozdělit ve dvě složky – *svědomí* (Gewissen) a *ideál Já* (Ich-Ideal). Svědomí nás trestá za jednání, které není v souladu s hodnotami, jež v sobě nese. Výčitky svědomí jsou takovým trestem a úzkost, kterou při nich zažíváme, je nástupcem úzkosti z trestu rodičů, který přicházel po nežádoucím jednání. Jednání v souladu se svědomím vede naopak ke klidu od bolestivých výčitek a od mravního pocitu viny.

Ideál Já má svůj původ ve vztahu k rodiči, kterého dítě vnímá jako dokonalého a všemocného a kterému se proto snaží připodobnit. Čím silnější tato idealizace je, tím sugestibilnější je dítě vůči autoritě rodiče a tím spíše si osvojuje jeho standardy. V procesu identifikace je pak tento ideální rodič internalizován, stává se vnitřním vzorem, kterého se dítě snaží dosáhnout. Zatímco svědomí je tedy potomkem strachu z rodičů a má funkci zamezující, ideál Já je výsledkem obdivu k nim a má funkci pozitivně motivující. Jednání v souladu s ideálem Já vede k pocitům hrdosti a vlastní hodnoty, zatímco neuspokojení jeho požadavků působí pocity méněcennosti⁷ a studu.⁸ Celé Nadjá je ovšem energeticky závislé na Ono, z něž čerpá svou sílu, což může vést například k tomu, že i v případě benevolentních rodičů se může vyvinout velmi kruté Nadjá.

Nejvýznamnějším faktorem ve vývoji Nadjá je dle Freuda takzvaný

7 V případě pocitu méněcennosti pak dle Freuda hraje významnou roli moment erotického úspěchu a neúspěchu. Viz FREUD, S. *Vybrané spisy I*. Praha: Avicenum, 1969, s. 368.

8 Srov. RYCROFT, CH. *Kritický slovník psychoanalýzy*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1993, s. 39.

*oidipovský komplex*⁹ (Ödipuskomplex), během něhož se dítě vzdává přímé erotické vazby na rodiče opačného pohlaví a identifikuje se s rodičem pohlaví stejného, který je dále reprezentován v jeho Nadjá. Pokud se toto řešení oidipovského komplexu nezdaří (například chlapeček setrvává v erotickém připoutání k matce a v nepřátelském, konkurenčním vztahu k otci), vede to k defektům Nadjá. Podoba Nadjá má však ještě širší zdroje, než je povaha Ono a rodinné vlivy. Jednak rodiče ve výchově uplatňují opět své vlastní Nadjá, které se tak reprodukuje napříč generacemi, jednak Nadjá dítěte absorbuje během svého vývoje také další vzory, jako jsou učitelé, společenské autority, nadřizení apod., čímž postupně dochází k jeho odosobnění a zneurčitění. Ve výsledku lze tedy říci, že zatímco Ono je nositelem biologického dědictví, Nadjá je nositelem dědictví kulturního.

1.2 Kvalita psychických jevů¹⁰

Kromě výše popsaného strukturálního hlediska se lze na psychické jevy dívat ještě optikou specificky duševní kvality – vědomosti. *Vědomí* (Bewusstsein) je podle Freuda čímsi bezprostředně zřejmým, co se ovšem právě proto vzpírá dalšímu vysvětlení. Vědomí tedy musí být výchozím bodem zkoumání, ale zkoumáním jeho samého bychom se příliš daleko nedostali. Můžeme o něm říci jen několik málo věcí, aniž bychom se přitom zřejmě dotkli jeho podstaty. Vědomí se váže k některým psychickým aktům, jako je vnímání, pocítování¹¹, myšlení, představování,

9 Viz podkapitolu 1.4 této práce.

10 Zde vycházím z následující primární literatury: FREUD, S. *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Mit der neuen Folge*. Hamburg: Nikol Verlag, 2010, s. 506 - 511; FREUD, S. *Abriss der Psychoanalyse*. Stuttgart: Reclam, 2010, s. 21 - 31. Dále se ve svém výkladu opírám o následující sekundární literaturu: EWEN, ROBERT B. *An Introduction to Theories of Personality*. New York: Psychology Press Taylor & Francis Group, 2014, s. 16 - 17.

11 Freud rozlišuje mezi vnímáním (Wahrnehmung), které je zaměřeno na vnější svět, a pocíčováním (Empfindung), jež je zaměřeno do nitra vlastního těla.

vzpomínání, vůle a k jejich předmětům, avšak ne vždy ke každému z nich. Vědomé psychické jevy také netvoří souvislé a v sobě uzavřené řady, nýbrž jsou mezi nimi mezery. Souvislosti vědomých jevů tak nejde plně rozumět z nich samých, ale vyžaduje doplnění, rekonstrukci skrze to, co k nim nepatří. Vědomé jevy konečně představují jen velmi malou část duševních jevů, omezenou na aktuální pozornostní výsek, z nějž kontinuálně uplývají a jsou nahrazovány novými. Z časového hlediska jsou tedy něčím velmi pomíjivým.

Jevy, které sice vědomé nejsou, ale mohou být snadno přivedeny do vědomí, nazývá Freud *předvědomými* (*vorbewusst*). Ze strukturálního hlediska jsou předvědomé a vědomé jevy doménou Já, ovšem ne výlučně. Nejsvrchnější, periferní část Já (*Peripherie des Ichs*), díky níž se Já stýká s vnějším světem, tvoří vědomé vnímání. Ani to však nepředstavuje neproblematický kontakt s realitou, neboť k vnímání se neustále pojí různé vzpomínky, myšlenky, představy a jiné psychické akty a jejich předměty, které k vnímání přistupují jako jeho doplňky, interpretace apod. Pro adekvátní poznání a jednání ve vnějším světě je tedy nutný proces *ověřování reality* (*Realitätsprüfung*). Ony k vnímání se připojující duševní jevy, jež vystupují z předvědomí a opět se do něj po chvíli navracejí, potom tvoří vnitřní a obsáhlejší část Já (*das Innere des Ichs*). Předvědomé a tedy uvědomitelné jsou rovněž i některé části Ono a Nadjá. Mohu si například uvědomovat svou sexuální touhu po spolužačce vycházející z Ono, stejně jako odsouzení této touhy ze strany Nadjá.

Dosud jsme se dotkli pouze vědomí a té části nevědomých jevů, které se snadno stávají vědomými, tedy jevů předvědomých. Podle Freuda existuje ovšem ještě jiný druh *nevědomých* (*unbewusst*) jevů a jiné vztahy mezi psychickými strukturami a kvalitami. Je možné si jej přiblížit na příkladu chybného úkonu (přeřeknutí, zapomenutí, ztracení, přeslechnutí aj.).¹²

12 Srov. FREUD, S. *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Mit der neuen Folge.*

Nějaký zaměstnanec slíbí své neoblíbené kolegyni doprovod domů, ale nakonec na ni zapomene počkat a vzpomene si na ni až po příchodu do svého bytu. Můžeme pak mluvit o tom, že jeho vědomý záměr doprovodit kolegyni byl bez účasti jeho vědomí vyrušen jeho nevědomým sklonem se nepříjemné kolegyni vyhnout. Můžeme se také dále pokusit dovodit, že vědomý záměr doprovodit kolegyni, byl záměrem Já, které zvažovalo situaci z dlouhodobějšího hlediska vztahů na pracovišti (svou roli zde mohl sehrát také strach z její reakce, kdyby ji nedoprovodil aj.). Případně mohl být tento záměr motivován strachem z výčitek svědomí ze strany Nadjá a snahou zachovat si tvář altruisty. Na druhé straně sklon se nepříjemné kolegyni vyhnout byl motivován principem slasti (v tomto případě vyhnutí se strasti) a vycházel z Ono. Pokusíme-li se domyslet tento příklad ještě o kousek dál, může nastat i taková situace, kdy se rozhodneme dotyčnému objasnit důvody jeho zapomenutí, tak jak jsme to právě udělali, přičemž se ovšem setkáme s jeho neochotou (odporem) je přijmout. Dotyčný může popírat antipatie ke kolegyni a ubezpečovat nás i sebe, že ji má velmi rád. Nakonec však přece jen dojde k tomu, že si své antipatie uvědomí a přijme oprávněnost našeho vysvětlení.¹³ Existuje tedy i druh nevědomých jevů, které snadno nevstupují do vědomí, ale musí při tom překonávat určitý *odpor* (Widerstand). Je dokonce možné, že se kvůli silnému odporu nikdy vědomé nestanou. V našem příkladě byl nevědomý sklon se kolegyni vyhnout. Odkud však pochází ona síla, která udržela tento sklon v nevědomí a působila odpor proti jeho uvědomění? Patrně ne z Ono, neboť jeho záměrem bylo pouze vyhnout se nepříjemné kolegyni. Též patrně ne ze strany Nadjá, neboť to požadovalo naopak kolegyni

Hamburg: Nikol Verlag, 2010, s. 54 - 75.

13 Příkladem přeřeknutí by pak mohl být moderátor školní besídky, který na pódium přicházející učitelku uvede slovy: „A nyní už přivítejme *krávoynu* učitelku!“ Posléze může sám uznat, že když viděl přicházet učitelku, napadlo ho, že je to kráva, už dlouhou dobu k ní totiž pociťuje antipatie. Výsledek byl pak kompromisem obou záměrů – jak vědomě akceptovaného (dle scénáře), tak osobního, emocionálního (urazit).

doprovodit a bylo připraveno trestat za neuposlechnutí výčitkami svědomí. Nezbyvá tedy než připsat udržení sklonu vyhnout se kolegyni v nevědomí Já, které se tím patrně snažilo vyjít vstříc na jedné straně Ono a principu slasti, ale na druhé straně zároveň uniknout pozornosti a trestu Nadjá (případně „trestu“ ze strany vnějšího světa - reakce kolegyně). Pokud je tomu tak, nezbyvá než uznat, že jistá část Já může pracovat nevědomě, neboť aktér našeho příkladu si sám zpočátku uvědomuje pouze to, že zapomněl.

Pro souvislost mezi strukturou a kvalitami duševního života je důležité zmínit ještě jeden případ. Představme si, že například někdo po masturbaci cítí vždy silné pocity viny, kterým nerozumí, neboť vědomě je pro něj tato činnost přijatelná. V dětství mu však byla masturbace zakázána pod pohrůžkou trestu, na což si však nyní nevzpomíná. Mohli bychom tedy dovodit, že jeho pocity viny mají svůj původ v nevědomé části Nadjá jakožto rezidua rodičovského zákazu.

Můžeme tudíž uzavřít: jistá (ve srovnání se zbytkem malá) část Já je vědomá. Jeho doménou je předvědomí, nicméně má též části nevědomé. Valná část Ono je nevědomá, ale některé jeho části mohou příležitostně vstoupit do předvědomí a vědomí. Nadjá je pak zčásti nevědomé, zčásti předvědomé, odkud se může dostat do vědomí.

1.3 Úzkost a obrany¹⁴

Jak je z předchozích dvou kapitol patrné, na Já mohou působit tři síly – vnější svět, Nadjá a Ono, přičemž úkolem Já je nalézt nejvhodnější řešení jejich nároků. Požadavky těchto třech sil však mohou být, a také často jsou, ve vzájemném konfliktu. Tak například Ono může vyvíjet tlak na sexuální uspokojení skrze nějaký objekt ve vnějším světě, zatímco Nadjá může tento požadavek zavrhnout jako nemorální a při zvážení možných důsledků v zevním světě se může jeho uspokojení jevit jako nebezpečné. Já se tak může cítit ohroženo ze tří stran. Ze strany Ono, neboť neuspokojení sexuálního puzeání je prožíváno jako strast. Ze strany Nadjá, které může trestat Já výčitkami svědomí. A nakonec ze strany vnějšího světa, kde by neuvážený čin mohl způsobit nepříjemnosti, případně ohrožení života. V reakci na tyto tři druhy ohrožení může Já pociťovat tři druhy úzkosti: *neurotickou* (neurotische Angst) jako důsledek požadavků Ono, *reálnou* (Realangst), která je odpovědí na ohrožení zvenčí a nakonec úzkost ze *svědomí* (Gewissenangst) předjímající trest od Nadjá. Všechny tři typy úzkosti jsou však navzájem propojené a mají společné prvky. Jejich subjektem je vždy Já - jedině Já může prožívat úzkost. V úzkosti je anticipována strast, již se chce Já vyhnout. Prožitek strasti má svůj nejzazší původ v zážitku porodu, který se pak v následujících prožitcích úzkosti znovu zpřítomňuje. Každá úzkost tak vposled upomíná na tento prvotní traumatický moment.

K tomu, aby Já zabránilo strasti, jež je předjímána úzkostí, využívá

14 Zde vycházím z následující primární literatury: FREUD, S. *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Mit der neuen Folge*. Hamburg: Nikol Verlag, 2010, s. 375 - 392, 518-546; FREUD, S. *Abriss der Psychoanalyse*. Stuttgart: Reclam, 2010, s. 9 - 12. Dále se ve svém výkladu opírám o následující sekundární literaturu: EWEN, ROBERT B. *An Introduction to Theories of Personality*. New York: Psychology Press, Taylor & Francis Group, 2014, s. 18 - 23.

různých metod – obran.¹⁵ Jejich cílem je tedy odvrátit strast a získat slast. Ne všechny jsou však v tomto ohledu z racionálního hlediska výhodné. Většina z nich totiž vzniká v raném období osobnostního vývoje, kdy nezralé Já ještě nedisponuje potřebnými dovednostmi (rozum, zkušenost aj.), aby si dokázalo lépe poradit s obtížnou situací. Konkrétní podoba obrany je pak určena tím, odkud pochází nebezpečí, zda ze strany Ono, Nadjá, anebo vnějšího světa. Obranou, které Freud věnuje nejvíce pozornosti, je (1) *vytěsnění* (Verdrängung). Vytěsnění provádí nevědomá část Já, která zabrání pudovému hnutí, aby se dostalo do vědomí. Z tohoto důvodu o tomto mechanismu můžeme mít jen hypotetickou představu. Podle Freuda probíhá proces vytěsnění pravděpodobně tak, že nevědomá část Já anticipuje uspokojení nebezpečného pudového hnutí a při tom umožní reprodukci pocitu strasti, čímž získá na základě principu vyhýbání se strasti energii k zadržení nebezpečného hnutí v nevědomí. Já tak provede takzvané *protiobsazení* (Gegenbesetzung), kdy je energií obsazena aktivita Já směřující proti pudovému hnutí.¹⁶ Pudové hnutí tímto však nepřestává působit, je mu pouze odříznut přístup k vědomému, volnému uspokojení a může se pak zmocňovat vůlí neřízených aktivit, což vede k tvorbě neurotických symptomů¹⁷, proti nimž může Já opět, tentokrát již vědomě, bojovat a snažit se je potírat. Vytěsnění se může také kombinovat s dalšími obranami a některé z nich ho přímo předpokládají. (2) Dalším obranným mechanismem je *reaktivní výtvor* (Reaktionsbildung), jímž se Já pokouší uniknout hrozbě Nadjá nebo vnějšího světa tím, že vyvíjí úsilí opačným směrem, než kterým se ubírá vytěsněné pudové hnutí. Ono tak získává částečné uspokojení díky

15 Zde se držím výčtu obranných mechanismů uváděných v EWEN, ROBERT B. *An Introduction to Theories of Personality*. New York: Psychology Press, Taylor & Francis Group, 2014, s. 19 – 21.

16 V jiném případě může dojít také k rozvinutí úzkostného záchvatu (Angstanfall).

17 Viz podkapitolu 1.6.1 této práce.

častému zpřítomňování zakázané aktivity a Nadjá zase tím, že tato aktivita je zpřítomňována jako zavrženíhodná a nepatřící k Já. Hrozba vnějšího světa je zažehnána tím, že k nebezpečné aktivitě reálně nedochází. Reaktivní úsilí může být vědomé, ale jeho původ zůstává v temnotě, což se pak projevuje jeho nutkavostí. (3) Jindy může dojít k *přesunu* (Verschiebung) vlastního nebezpečného hnutí na jiný objekt, v jehož případě není uvolnění vytěsněného impulzu tolik nebezpečné. Chlapec si tak například může vybíjet vztek a agresi ke svému otci na slabším spolužákovi. V tomto případě tedy zůstává samotný afekt (vztek) vědomý, ale vytěsněn je jeho vztah k původnímu objektu. Pro Ono tak přichází dočasná úleva vybitím afektu, jež může být přijatelnější též z hlediska Nadjá, nicméně k trvalé úlevě nedochází, neboť vybitím afektu zlosti není odstraněn jeho skutečný zdroj. (4) Nebezpečné nebo svědomím neakceptovatelné pudové hnutí, případně vlastnost sebe samého, může být *projikováno* (Projektion) na jiné osoby či jsoucna. Dívka může například připisovat svou sexuální náklonnost k zadanému chlapci jemu, aniž by si ji sama u sebe uvědomovala, čímž uniká výčitkám svědomí, hrozbě společenské hanby apod. Ono pak může být uspokojováno nepřímo častým obíráním se chlapcovou nemorální náklonností. (5) Nepříjemný fakt (působící strast) vnějšího světa, například úmrtí důležité osoby, může být *popřeno* (Verleugnung), čímž je zabráněno bolestivé emoční reakci na něj. (6) Tak jako může být nějaký fakt popřeno, může být naopak uměle vytvořen - imaginován. Ke splnění přání, ať už je to požadavek ideálu Já, Ono, nebo se jedná o uniknutí z reálně nebezpečné situace, může sloužit *fantazie*. Například denní snění plní často tuto funkci. (7) Pomocí mechanismu *odčinění* (Ungeschehenmachen) je zase možné nějaké nepřijatelné hnutí nebo čin symbolicky negovat, tzn. popřít jeho platnost. Například od tíživého pocitu viny za přestupek

spáchaný rukou, byť třeba jen ve fantazii, si můžeme ulevovat kompulzivním mytím. (8) *Racionalizace* (Rationalisierung) jakožto falešné, skutečnost pokrývající ospravedlnění se, slouží k úniku před trestem svědomí nebo hrozbou z vnějšího světa. Jde o zdánlivě logické zdůvodnění vlastních pohnutek nebo činů, a tedy o sebeklam nebo oklamání druhých. (9) *Intelektualizací* (Intellektualisierung) se Já brání strastným prožitkům tím, že o bolestné skutečnosti dovoluje mluvit, ale nedovoluje ji emočně prožít. Pacientka může například mluvit o krutém zacházení svého partnera s ní samou zcela neangažovaně a bez emočního doprovodu. (10) *Identifikací* (Identifikation) s objekty vnějšího světa, můžeme například své vlastní nerealizovatelné nebo pro Nadjá neakceptovatelné pohnutky nechat uskutečňovat něčím či někým jiným. Identifikací se ale můžeme bránit i strastným prožitkům Ono jako například dítě, které se ztotožní se zesnulým rodičem, aby zabránilo bolestnému prožitku opuštění. (11) Zabránil-li okolnosti vnějšího světa nebo Já uskutečnění nějakého pudového přání, může se tato pudová tendence pokusit uspokojit nějakou vývojově dřívější formou, tedy *regresí* (Regression) na nižší vývojový stupeň. Je-li například dítěti z nějakého důvodu odepřena potřebná matčina pozornost a péče, může hledat uspokojení v dumlání palce, přestože od něj již v minulosti upustilo. (12) Optimální adaptaci nakonec představuje dle Freuda *sublimace* (Sublimierung), což znamená, že nebezpečná nebo nepřijatelná hnutí jsou převedena na společensky hodnotné aktivity. Takto se například může stát neakceptovatelné sexuální hnutí zdrojem básnické tvorby.

1.4 Nauka o pudech¹⁸

1.4.1 Charakteristika pudu

Podle Freuda je lidský život v základu řízen vnitřními vrozenými silami – pudy. Strukturálně spadají pudy do oblasti Ono a představují přechod mezi tělesnými a duševními jevy. U pudu lze rozlišovat jejich zdroj, cíl a objekt. *Zdrojem* (Quelle) je tělesná stimulace, vzrušení (Erregung), vycházející z určité tělesné oblasti (například u genitálního vzrušení může vycházet z oblasti genitálií), které je ve většině případů pocíťované jako nepříjemnost¹⁹. *Cílem* je odstranění tohoto vzrušení, jež prožíváme jako uspokojení, slast (Lust) a jež je uvolněním naměstnané energie působící tenzi. *Objektem* je věc či osoba, ve vztahu k níž dochází k uspokojení. Jestliže má kojeneček hlad, objektem jeho pudu může být matčiny prsy. Objekt však může být totožný se subjektem pudu, jako například tehdy, když namísto matčiny prsu si dítě začne dumat vlastní palec. O velikosti síly, jíž nás pudy motivují k určité aktivitě, Freud hovoří jako o kvantu pudové energie. Naše životní aktivita je tak energeticky závislá na pudech a jejím cílem je klid, úleva od nepříjemného somatického dráždění, které vstupuje do psychického života v podobě puzení k něčemu.

18 Zde vycházím z následující primární literatury: FREUD, S. *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Mit der neuen Folge*. Hamburg: Nikol Verlag, 2010, s. 290 – 325, 530 - 545; FREUD, S. *Abriss der Psychoanalyse*. Stuttgart: Reclam, 2010, s. 12 - 21. Dále se ve svém výkladu opírám o následující sekundární literaturu: EWEN, ROBERT B. *An Introduction to Theories of Personality*. New York: Psychology Press, Taylor & Francis Group, 2014, s. 14 – 15, 25 – 29. Srov. STORR, A. *Freud*. Praha: Argo, 1996, s. 58-62.

19 Freud připouští možnost příjemného sexuálního vzrušení, které předchází koitu.

1.4.2 Destruktivní a sexuální pud

Freud rozlišuje dva základní pudy – *destruktivní* či *agresivní pud* (Destruktionstrieb) a *pud sexuální* (Eros). Cílem sexuálního pudu je vytváření stále větších jednot – spojování částí v celky - a jejich uchování. Pod sexuální pud spadá jak sebezáchova, tak rozmnožování (záchova druhu). Cílem destruktivního pudu je naopak ničení celků, jejich rozklad v nižší jednotky. Vzhledem k tomu, že živé organismy představují složité a evolučně vyšší celky, destruktivní pud se snaží o jejich převedení na vývojově nižší, anorganické složky, pročež mu Freud říká také *pud smrti* (Todestrieb).²⁰ Ve všech životních projevech se však oba tyto pudy mísí a naše konkrétní aktivita vychází vždy z jejich spolupůsobení v určitém poměru. Sexuální akt tak například představuje agresi za účelem niterného spojení. Stravování zase zničení pozřeného objektu, jehož smyslem je uchování vlastní tělesné integrity.

1.4.3 Vývoj sexuality²¹

Energii sexuálního pudu Freud nazývá *libidem* (Libido).²² Freudův pojem sexuality má ovšem větší extenzi, než je tomu v běžném jazykovém úzu. Sexualita se podle něj neprobouzí až v pubertě a jejím jediným cílem není spojení opačných pohlaví. K rozšíření pojmu sexuality ho vedou především tyto skutečnosti: (a) Existence perverzí²³, tj. rozmanitých forem chování, které nejsou heterosexuální, nevedou k reprodukci, ale přesto

20 Srov. MANONI, O. *Freud*. Přel. Monika Čapková. Olomouc: Votobia, 1997, s. 150.

21 Obdobný vývoj destruktivního pudu Freud nepředložil. K vývoji sexuality srov. STORR, A. *Freud*. Praha: Argo, 1996, s. 26-36.

22 Pro energii destruktivního pudu Freud speciální název nemá.

23 Například homosexualita, voyeurismus, sadismus, masochismus, fetišismus, exhibicionismus, pedofilie, zoofilie aj.

bychom je chtěli označit za sexuální, neboť často vedou k sexuálnímu, resp. genitálnímu uspokojení podobně jako heterosexuální styk. (b) Již u dětí v raném věku je možné pozorovat chování zjevně spadající do kategorie sexuality, jako je například masturbace, zvědavost směrem k opačnému pohlaví, hry, při nichž dochází ke stimulaci genitálií aj. Freud pak odmítá názor, že se jedná o poruchu normálního vývoje a postuluje následující tři tvrzení: (1) Sexuální život nezačíná až v pubertě, ale v jisté podobě již samotným narozením. (2) Je třeba od sebe odlišit pojem „sexuální“ a „genitální“, který je užší a zahrnuje pouze genitální sexualitu. (3) Sexuální chování zahrnuje různé aktivity usilující o získání slasti v různých oblastech těla, které se později staví do služeb rozmnožování - dospělé genitální sexuality. Sexuální pud tedy prochází v čase jistým vývojem, než se ustaví ve svou konečnou podobu. Tento vývoj pak znamená, že sexuální energie obsazuje různé oblasti těla, tzv. *erogenní zóny* (erogene Zone), které se v daném období stávají místem zájmu a získávání slasti. První z těchto oblastí, obsazenou hned po narození, jsou ústa. V *orální fázi* (orale Phase) sexuálního vývoje (trvajících mezi narozením a dvanáctým až osmnáctým měsícem života) tak dítě získává hlavní slast sáním z matčina prsu, případně nějakou jeho náhradou. Přestože toto chování má zřejmý sebezáchovný smysl, neochota dítěte vzdát se sání, která se projevuje po odstavení například cucáním prstu, poukazuje k tomu, že dítě zde získává rovněž na výživě nezávislou slast, a proto je možné takové počínání nazvat sexuálním. Ke konci tohoto období, kdy dítěti začínají růst zuby, se objevují též tendence destruktivní (kousání) a dítě tím vstupuje do *fáze sadisticko-anální* (sadistisch-anale Phase; trvajících přibližně mezi osmnáctým měsícem a třetím rokem života), jejíž hlavní erogenní zónou je konečník. Dítě získává slast vypuzováním stolice, stimulací konečníku, hraním si s exkrementy apod.

Na rozdíl od orálního období, kdy je dítě ve svém uspokojení zcela závislé na okolí (obvykle matce), nyní získává již určitou moc a kontrolu nad situací. Může například vzdorovat snaze vychovatelů, aby chodilo na nočník, a vyprazdňovat se, kde se mu zlíbí. Po období anální erotiky se těžiště libida přesouvá u chlapců na penis a u děvčat na klitoris, který je podle Freuda deficitní analogon penisu, čímž dítě vstupuje do *fáze falické* (phallische Phase; trvající mezi třetím až šestým rokem života). Hlavním zdrojem slasti je obvykle genitální masturbace, v případě děvčat klitoridální (vaginální slast pro ně zůstává zatím neobjevená). V tomto období dochází též k významnému mezníku v psychosexuálním vývoji dítěte, který Freud nazývá *oidipovským komplexem*. Probuzení falické sexuality vede u chlapce k sexuálnímu zájmu o matku, která byla až dosud hlavním zdrojem jeho uspokojení. Očekává od ní tedy i ukojení své nově se vynořivší falické touhy. Tím se ovšem dostává do konkurenčního vztahu k otci, který má výsadní sexuální nárok na matku. Chlapec se tak začíná obávat otcova trestu za svou touhu po matce. Díky své sexuální zvědavosti, která k falické fázi patří, si též povšiml rozdílu mezi pohlavími a absenci penisu u dívky asocioval s otcovým trestem. Vystává v něm pak *kastrační úzkost*²⁴ (Kastrationsangst) – strach, že bude za svou sexuální náklonnost k matce potrestán otcem kastrací. Řešením této svízelné situace, které se však ne vždy zdaří, spočívá v tom, že chlapec pod tlakem kastrační úzkosti vytěsňuje touhu po matce a identifikuje se s otcem a jeho požadavky. U děvčat je průběh oidipovského komplexu poněkud odlišný. Stejně jako chlapec dívka očekává zpočátku uspokojení své nové touhy od matky. Nicméně jakmile zjistí, že jí na rozdíl od chlapců chybí penis, pojme závist vůči ní a přání být mužem. Ze svého nedostatku pak obviní matku (že jí nedala penis) a obrátí svou sexuální

24 Freud se domnívá, že tato úzkost je podmíněna též fylogeneticky. Může se tedy vyskytnout i tehdy, když chlapec o kastraci nikdy neslyšel.

touhu k otci, od něhož očekává dítě jakožto náhradu za mužský pohlavní úd. Teprve nyní může nastat obdobná situace jako v případě chlapce, kdy dívka touží po otci a ocitá se tím v konkurenčním vztahu k matce. Nicméně neobává se tak jako chlapec kastrace, ale ztráty matčiny náklonnosti, která navazuje na ranější (kojeneckou) separační úzkost.²⁵ Pod jejím tlakem vytěsňuje touhu po otci a identifikuje se s matkou. Vytěsněním sexuální touhy a identifikací s rodičem stejného pohlaví, která hraje ústřední roli ve vytvoření Nadjá, se tak dívka i chlapec dostávají do takzvané *fáze latence*, která končí až pubertou a novým vypuknutím sexuální touhy v závěrečné – *genitální* - fázi (genitale Phase) psychosexuálního vývoje. V této fázi dochází, jak její název napovídá, ke konečnému ustavení sexuality (organizace libida) pod primátem genitálií. Hlavní erogenní zónou jsou tedy mužské a ženské genitálie (včetně vaginy) a hlavním způsobem uspokojení je pohlavní styk s opačným pohlavím.

Co se pak děje s libidem pregenitálních fází, tj. s jím obsazenými erogenními zónami, objekty, aktivitami? (1) Některé erogenní zóny a aktivity (například líbání, osahávání, prohlížení si partnera aj.) se obvykle stávají součástí výsledné genitální organizace a nacházejí svůj význam v přípravné slasti (milostné předešře). Normální sexuální funkce dospělých je tedy složena z pregenitálních aktivit a zón, které jsou však podřízeny genitáliím a heterosexuálnímu styku. Co se však děje s těmi, které se na konstituci dospělé sexuality nepodílejí? (2) Mohou být sublimovány, jejich cíle a objekty mohou být nahrazeny jinými (například sexuální zvědavost se může transformovat do vědeckého bádání). (3) Mohou zůstat činné s inhibovaným cílem (takto například homosexuální sklony mohou vést k navázání hlubokého přátelství se

25 Viz FREUD, S. *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Mit der neuen Folge.* Hamburg: Nikol Verlag, 2010, s. 524.

stejným pohlavím). (4) Mohou podlehnout vytěsnění (například sexuální touhy vůči rodičům, sourozencům apod.). (5) Mohou se podílet na utváření charakterových rysů (například anální sklony mohou vést k pořádkumilovnosti a šetrnosti nebo naopak k nedbalosti a hýření). (6) Mohou zůstat obsazeny stále určitými kvanty libida a dožadovat se tak uspokojení. V takovém případě hovoříme o tom, že libido zůstalo *fixováno* (fixiert) na některém z dřívějších stadií svého vývoje, tedy na nějakém pudovém objektu nebo cíli (formě uspokojení) z pregenitálního období. Tyto fixace potom hrají ústřední roli v etiologii neuróz.²⁶

1.4.4 Narcismus²⁷

Na počátku vývoje patří veškeré libido vlastní osobě, tj. libido obsazujícímu subjektu (jenž je takto zároveň svým objektem). Tento stav, kdy se *objektní libido* (Objekt-Libido) dosud neoddělilo od *libida jáského* (Ich-Libido), nazývá Freud primárním narcismem (primärer Narzissmus), neboť všechna „láska“ (libido) náleží nám samým²⁸, je sebeláskou. Takový narcismus je zcela normální, je součástí vývoje každého člověka. Z hlediska sexuálního pudu je pak tento stav stavem plného uspokojení, protože jeho objekt je stále přítomen. Teprve po odlišení subjektu a objektu sexuálního pudu může dojít k frustracím v důsledku odepření, k nenaplněné touze.

26 Viz podkapitolu 1.6 této práce.

27 Zde vycházím z následující primární literatury: FREUD, S. *Vybrané spisy II-III*. Praha: Avicenum, 1969. s. 278 – 291; FREUD, S. *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Mit der neuen Folge*. Hamburg: Nikol Verlag, 2010, s. 393 - 411. Srov. STORR, A. *Freud*. Praha: Argo, 1996, s. 51-54. Zůstává otázkou, nakolik je možné tuto starší Freudovu teorii narcismu sloučit s jeho pozdní koncepcí dvou základních pudů – destruktivního a sexuálního. V teorii narcismu Freud totiž ještě předpokládá jiné odlišení, a sice pudů sexuálních a pudů jáských, sebezáchovných.

28 Freud na těchto místech používá stále termín „Ich“. Jazykově tedy nerozlišuje mezi Já jakožto podmětem a Já jakožto předmětem. Vyjadřuje se potom tak, že libido obsazuje Já (akuzativ).

V průběhu vývoje ovšem dochází k opuštění primárního narcismu a k obsazování objektů. Důvodem toho je dle Freuda fakt, že nahromadění libida ve vlastní osobě překročilo jistou hranici a začalo být pocíťováno jako nelibé. Následující průběh je potom takový, že se jáské libido mění v libido objektní a to opět v libido jáské atd. Střídavě tedy obsazujeme libidem jak sebe sama, tak od nás odlišné objekty. Stažením libida k vlastní osobě pak jistým způsobem opakujeme stav primárního narcismu, což má pro nás zotavující účinky. Děje se tak například během spánku nebo organického onemocnění. Opak toho představuje stav zamilovanosti, v němž milovaný objekt obsazujeme velkým množstvím jáského libida, čímž dochází k jeho sexuálnímu přeceňování.²⁹

Vývoj k přiměřenému přecházení libida jáského v libido objektní a vice versa se však ne vždy plně vydaří. Často se totiž svého primárního narcismu nedokážeme vzdát a pokoušíme se tento stav v různé formě zachovat, čímž může dojít k vývoji *narcismu sekundárního* (sekundärer Narzissmus). Původního, plného obsazení vlastní osoby libidem se vzdáváme také pod tlakem výchovy a vlivu rodičů. Učíme se, že ne všechny aspekty nás samých jsou hodné lásky a že některé bychom mít neměli. S vývojem Já a Nadjá tak dochází k nové distribuci libida – některé své aktivity a vlastnosti ponecháváme obsazené, z jiných, nežádoucích naopak libido stahujeme a učíme se jím obsazovat vlastnosti a aktivity nové, žádoucí. Velkou část libida na sebe potom strhne Nadjá, jednak na základě obav z trestu, jednak díky libidinóznímu obsazení objektů (rodičů), které reprezentuje. K tomu může ovšem přistoupit ještě další faktor. Ve snaze uchovat si stav primárního narcismu, vytváříme si ideál

29 To je ovšem obvykle případ mužského typu lásky, při němž dochází k jakémusi vyprazdňování se, k přelévání libida na ženu. Naopak ženy se podle Freuda skrze mužovu lásku k nim naplňují, milují samy sebe a k plné objektní lásce docházejí skrze děti.

Já³⁰, to jest obraz sebe sama, který splňuje všechny požadavky stran vnějšího světa i Nadjá a zaslouží si tak opět plné obsazení libidem. Ideál já je tedy dokonalým sebeobrazem, jenž je hoden naprosté lásky. Kvantum libida, jímž je ideál Já obsazen určují povýtce tyto dvě příčiny: (1) Míra frustrace ve výchově korelující s náročností výchovných požadavků a mírou strachu z jejich neuposlechnutí. (2) Míra homosexuálního libida zaměřeného k autoritě (nejdříve obvykle k rodiči), s níž se dítě identifikuje.³¹

Čím více je pak obsazen ideál Já, tím méně libida zůstává pro skutečné já, a čím je ideál Já nedosažitelnější, tím spíše se na tomto stavu nic nezmění. V případě, že se podaří jedinci svůj ideál aspoň na okamžik naplnit, odměnou mu je (realitě nepřiměřený) pocit vlastní významnosti známý z období primárního narcismu. Většinou však není možné ideál Já uskutečnit, protože vyžaduje, aby byly nežádoucí aspekty skutečného já (primitivní pudové pohnutky, společensky nevhodné vlastnosti aj.) kompletně sublimovány. Nad touto přeměnou potom bdí pozorující a soudící část Nadjá, která skutečné Já trestá za odchylky od ideálu, což vede často k vytěsnění nežádoucích aspektů, případně jiným obranám.

Vytvoření ideálu Já tedy způsobuje na jedné straně velký odtok libida ze skutečného Já a nadto jeho trestání ze strany Nadjá, čímž značně trpí sebevědomí jedince, které se obecně dle Freuda zakládá na zbytku primárního narcismu, na uspokojení ideálu Já a na ukojení objektního libida. Objektní libido je ale v tomto případě libido obsazující ideál Já, tj. obsazuje objekt, s nímž jsme se identifikovali a povýšili ho na ideál. Objektní volba se tak kryje s volbou narcistickou. Důsledkem toho může

30 Viz podkapitolu 1.1 této práce.

31 Zjednodušeně řečeno, čím vyšší jsou na nás požadavky rodiče, s nímž se ztotožňujeme, čím větší z něj máme strach a čím větší obdiv k němu cítíme, tím více budeme tíhnout k vytvoření dokonalého sebeobrazu a tím více libida na sebe bude tento ideál strhávat.

být, že v případě neschopnosti uspokojit ideál Já volíme takové sexuální objekty, které by jej na rozdíl od nás samých mohly naplňovat. Sexuální objekt se tak stává sexuálním ideálem a v jeho nalezení pak očekáváme zbavení se strasti spojené se sekundárním narcismem a návrat prožitků narcismu primárního (uzdravení láskou).

1.4.5 Masochismus³²

V případě narcismu jsme viděli, že sexuální pud je zpočátku vázán na vlastní osobu a teprve poté se od ní odděluje a obsazuje od Já odlišné objekty. Totéž platí také o destrukčním pudu. Na počátku sídlí v nás samých, jeho účinkům ale brání opačným směrem působící libido, takže nedochází k sebeničení. S odpoutáváním libida od vlastní osoby a obsazováním objektů by mělo pak docházet také k vyvazování destrukčního pudu a k jeho zaměření navenek, neboť v subjektu ubývá neutralizující síla. K tomu slouží svalová soustava, která umožňuje vybíjení destrukčního pudu na vnějších objektech. Jistá jeho část ovšem zůstává vázaná v nás samých a tvoří základ *erogenního masochismu*, tj. vnitřní, konstitučně dané tendence k sebeničení doprovázené slastí, jež je důsledkem smíšení destrukčního pudu s libidem. Vyšší míra aktivace destrukčního pudu ve vlastní osobě totiž stimuluje s ním smíšený sexuální pud a výsledkem je slast. Tento erogenní masochismus tvoří bázi pro další dva typy masochismu – feminní a morální. *Feminní masochismus* je spjatý s typicky ženským sexuálním postojem – s receptivitou, pasivitou a přijímáním agrese. V případě *morálního masochismu* jde pak o to, že část destrukčního pudu vyvedená z vlastní osoby ven, je do ní opět

32 Zde vycházím z následující primární literatury: FREUD, S. *Vybrané spisy II-III*. Praha: Avicenum, 1969, s. 331 – 336; FREUD, S. *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Mit der neuen Folge*. Hamburg: Nikol Verlag, 2010, s. 518 - 546.

navrácena díky introjekci mravních autorit (zprvu obvykle rodičů, potom učitelů atd.). Tak vzniká sadistické Nadjá, v jehož krutých trestech se uvolňuje destrukční pud. Když se potom spojí sadistické Nadjá s erogenním a feminním masochismem, dochází k rozvoji masochismu morálního, tj. k potřebě trestu a k tendenci jej vyhledávat. Morálním masochismem tedy dotyčná osoba zaujímá feminně masochistický postoj k introjиковané autoritě, tj. touží být touto autoritou bita a sexuálně se jí poddat. Tento libidinózní, sexuální aspekt morálního masochismu jej odlišuje od pouhých výčitek svědomí nebo pocitů viny a vysvětluje, jednak proč postižený vyhledává trest (nechce se vyléčit, vytváří si pokušení k zakázaným činům, způsobuje si neúspěch apod.), jednak proč je morální masochismus na rozdíl od pouhých pocitů viny a výčitek svědomí častěji nevědomý - feminní sexuální postoj vůči autoritě (obvykle rodiči) je totiž zpravidla vytěsněný.

1.5 Sen³³

Sen je sice normálním jevem vyskytující se u všech lidí, nicméně způsob jeho vzniku (s výjimkou infantilních snů) je analogický vzniku neurotických symptomů a jeho výklad hraje významnou roli v terapii neuróz. Sen je psychickým životem během spánku a účelem spánku je zotavení organismu, které Freud přirovnává k návratu do matčina lůna, a předpokládá určitý pud (Schlaftrieb), jenž za tento pravidelný návrat zodpovídá. Na jeho základě Já přerušuje vztahování se k vnějšímu světu

33 Zde vycházím z následující primární literatury: FREUD, S. *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Mit der neuen Folge*. Hamburg: Nikol Verlag, 2010, s. 75 – 217, 447 - 469; FREUD, S. *Abriss der Psychoanalyse*. Stuttgart: Reclam, 2010, s. 31 – 39. Dále se ve svém výkladu opírám o následující sekundární literaturu: EWEN, ROBERT B. *An Introduction to Theories of Personality*. New York: Psychology Press Taylor & Francis Group, 2014, s. 29 – 30. Srov. FREUD, S. *Výklad snů*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 2003.

a stahuje svá obsazení ze smyslových orgánů. Většina libida se tak koncentruje v naší vlastní osobě, což má regenerující účinky. Toto přerušování vztahu s vnějším světem ovšem není absolutní. Mohou na nás totiž stále působit různé podněty jak zevnějšku, tak zevnitř. Když spím, může například venku na dvoře začít štěkat pes nebo se sourozenec spící na palandě nade mnou pohne a postel se zatřese. Během spánku mohu mít také hlad, žízeň nebo třeba potřebu se vyprázdnit. Všechny tyto stimuly pak působí na spánek rušivě, neboť vyvolávají nějakou tendenci, která není slučitelná se spánkem (například vstát a jít se podívat, na co pes štěká, jít se napít atd.), nicméně ne vždy vedou k probuzení. Namísto toho, abychom se vzbudili a rušivé podněty odstranili, můžeme se s nimi někdy vypořádat pomocí snu. V případě žízně nebo hladu se nám tak může zdát, že pijeme nebo jíme, v případě otřesů postele zase, že plujeme na lodi apod. Reálné vnitřní nebo vnější podněty tedy vřazujeme do snu a odpovídáme na ně v halucinatorní podobě. Odtud Freud dovozuje, že sen je ochráncem spánku. Jeho úkolem je uspokojit rušivé tendence, aby nedošlo k probuzení a organismus se mohl zotavit. Tato funkce snu je nejzřejmější na dětských snech (do čtvrtého nebo pátého roku), v nichž dochází ke *splnění přání* (Wunscherfüllung)³⁴ v nezakryté, přímé podobě. Funkce snu zůstává sice i nadále tatáž, ale s rozvojem nových psychických struktur přestává být u většiny snů takto zjevná. Přání vycházející z Ono může být totiž nepřijatelné pro Nadjá a jeho přímé uspokojení tak může narazit na odpor Já (vytěšňovací odpor), který zabraňuje, aby se přání (tj. pudové hnutí - jeho cíl a objekt) dostalo do výsledné, zjevné podoby snu. Nepřijatelné přání je tedy nutno vyřídit jiným než přímým způsobem, aby nezbudilo intrapsychický konflikt. Je třeba toto přání a jeho uspokojení nějak skrýt, čemuž napomáhají mechanismy primárního procesu, jimiž se řídí nevědomé psychické jevy. Jedná se o převádění myšlenek na vizuální

34 Srov. FREUD, S. *Výklad snů*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 2003, s. 78-102.

obrazy, zhuštění, přesunutí, záměnu protikladů, nerespektování logiky, prostoru a času, využívání nevědomé symboliky. Kromě primárně procesuálních mechanismů může (ale nemusí) docházet při tvorbě snu ještě k takzvanému *sekundárnímu zpracování* (sekundäre Bearbeitung), což znamená, že Já se pokouší - často velmi nedokonale - dát výsledné podobě snu alespoň zdánlivě srozumitelnou formu (přizpůsobit obsah snu zákonitostem sekundárního procesu). Odpor Já tedy způsobuje, že zjevný sen má často z hlediska bdělého myšlení (sekundárního procesu) zcela nesrozumitelnou podobu a uspokojení pudové tendence, která je energetickým zdrojem snu, v něm není vůbec patrné. Freud proto rozlišuje mezi *manifestním obsahem snu* (manifestes Trauminhalt) a *latentními snovými myšlenkami* (latente Traumgedanken). Manifestní obsah snu je to, co při snění zakoušíme, co halucinatorně vnímáme a na co si také po probuzení můžeme vzpomenout. Latentní snové myšlenky jsou pak tím, co pomocí mechanismů primárního procesu manifestní obsah snu skrývá a co je jeho základem. Tvorbu snu z latentních myšlenek do manifestní podoby nazývá Freud *snovou prací* (Traumarbeit) a její opak - překlad manifestního obsahu na latentní myšlenky - pak prací *výkladovou* (Deutung). Výkladem je tedy možné snu porozumět, tj. přeložit "jazyk" primárního procesu do jazyka procesu sekundárního, což se děje technikou *volných asociací* (freie Assoziationen). Ten, komu se sen zdál, se pokouší co nejvolněji asociovat ke každému jednotlivému prvku snu myšlenky, které se mu jako první v souvislosti s daným snovým prvkem vybavují. Tímto vznikne obvykle komplex myšlenek, které si vynucují určitý výklad, tj. sjednocení pomocí určité interpretace, jež by se měla krýt s latentními snovými myšlenkami. Volné asociování ovšem obvykle neprobíhá zcela hladce, ale v určitých momentech dochází k zadrhávání, otálení, po němž může zase následovat dlouhý řetěz nápadů aj. Může se

také stát, že dotyčný některé části snu vynechá nebo zapomene. Tyto překážky ve výkladu snů potom obvykle znamenají, že jsme narazili na odpor, který stál nejspíš také za samotným utvářením snu, tj. podnítil snovou práci.

1.6 Nauka o neurózách³⁵

1.6.1 Neurotické symptomy

Viděli jsme, že sen je výsledkem střetu intrapsychických sil – pudové tendence, kritického Nadjá a Já, které hledí k účelu regenerace organismu během spánku. Sen potom vzniká jako jakýsi kompromisní výtvar. Podobně je tomu také s neurotickými symptomy. Stejně jako ochabuje síla Já přechodem do spánku, čímž získává Ono velkou volnost, tak i v době vzniku neurózy je pacientovo Já slabé a nedokáže se účelně vypořádat s nároky Ono a brání se jim pomocí vytěsnění. Tak jako vytěšňovací odpor cenzurujícího Já během spánku vede ke zkreslení snového obsahu (k přetvoření latentních snových myšlenek v manifestní obsah), tak vede vytěsnění k neurotickým symptomům, u nichž je nutné stejně jako při tvorbě snu vzít v potaz mechanismy primárního procesu. Snová práce je analogická tvorbě symptomů a neurotické symptomy jsou tak jako manifestní obsahy snu obvykle na první pohled nesrozumitelné

35 Freud rozlišuje několik druhů neuróz (aktuální, charakterové, úzkostné aj.). V této kapitole se však budu věnovat pouze tzv. psychoneurózám, kterými se rovněž Freud zabývá nejvíce a mezi něž řadí konverzní hysterii, nutkavou neurózu a úzkostnou hysterii (fobie). Vycházím zde z následující primární literatury: FREUD, S. *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Mit der neuen Folge*. Hamburg: Nikol Verlag, 2010, s. 233 – 261; FREUD, S. *Abriss der Psychoanalyse*. Stuttgart: Reclam, 2010, s. 53 - 67. Dále se ve svém výkladu opírám o následující sekundární literaturu: EWEN, ROBERT B. *An Introduction to Theories of Personality*. New York: Psychology Press Taylor & Francis Group, 2014, s. 31 - 35.

a vyžadují výklad, tj. překlad do jazyka sekundárního procesu, který objasní jejich smysl. Vezměme si jako příklad symptom úzkostné hysterie spočívající v přehnaném strachu sedmiletého chlapce ze zalehnutí koněm a úzkostlivém vyhýbání se stáji. Symptom sám o sobě není srozumitelný a vyžaduje výklad na podkladě informací z pacientova života. Ten by mohl vypadat velmi zjednodušeně třeba takto: nepříjemné homosexuální hnutí chlapce k jeho otci bylo vytěsněno, na základě čehož došlo k přesunu hnutí z otce na koně, na kterém otec rád jezdil a kterého se tou dobou chystal připustit ke kobyle. Zalehnutí pak mohlo korespondovat s chlapcovou představou o sexuálním aktu, neboť při jisté příležitosti v této souvislosti slyšel, že „muž zalehl svou ženu“.

1.6.2 Etiologie neuróz

Neurózy nemají podle Freuda speciální příčiny, neodlišují se kvalitativně od normálního průběhu a představují jen *kvantitativní disharmonie*. To, zda onemocníme neurózou, je tedy způsobeno velikostí síly působících faktorů a jejich vzájemnými vztahy.

Neurózy vznikají v období dětství (do šesti let)³⁶ jako důsledek nedostatečně rozvinutého Já, které ještě nemá potřebné schopnosti k řešení složitých situací. Silné pudové pohnutky, přísné nároky Nadjá a některé události vnějšího světa mohou působit na dítě jako traumata. Jeho Já se vůči nim cítí bezmocné a brání se jim pokusem o útěk – vytěsněním. Co se týče pudových pohnutek, v etiologii neuróz hrají ústřední roli především dílčí sexuální pudy, vůči nimž se potom stavějí výchovná opatření vstupující následně do vývoje Nadjá. Z událostí

³⁶ Zde tvoří výjimku některé traumatické neurózy, jejichž kořen je v traumatickém zážitku z pozdějšího věku, a situačně podmíněné neurózy, kterými se však v této práci nezabývám.

vnějšího světa, s nimiž se dítě setkává, jsou pak důležité právě ty, které se dotýkají dětské sexuality. Patří sem například svedení, sexuální zneužití nebo pozorování koitu rodičů. Tyto události mají potenciál probudit v dítěti silná sexuální hnutí, se kterými se potom jeho slabé Já neumí vypořádat.

Zásadní vliv na vznik neurózy mají tedy potíže ve vývoji sexuální funkce. Výše jsme viděli³⁷, že ustavení výsledné genitální sexuality je složitý proces, během něhož dítě prochází několika fázemi, během nichž musí stahovat svá libidinózní obsazení z jedné aktivít a objektů a obsazovat jiné. Nadto není vývoj sexuality kontinuální, ale obsahuje přerušování v podobě období latence a teprve po něm – v období puberty – dochází ke druhému propuknutí sexuality v její konečné, genitální podobě.³⁸ Genitální sexuální organizace je ovšem závislá na průběhu pregenitálních fází, během nichž může dojít k událostem, které způsobí *fixace libida* na těchto nižších stupních vývoje, a oslabí tak výslednou genitální organizaci. Obecně vzato čím více libida je fixováno v pregenitálních stádiích, tím labilnější je genitální organizace a tím náchylnější je dotyčná osoba k neuróze. Vzhledem k tomu, že dítě je v těchto stádiích vývoje závislé na rodičích či vychovatelích a žije v jejich blízkosti, má jejich vztah k němu významný vliv na utváření fixací. Nejrizikovější jsou v tomto ohledu extrémní v jejich vztahu k dítěti. V orální fázi je to například příliš včasné odstavení nebo naopak příliš protahované kojení, v anální fázi zase příliš tvrdý toaletní trénink nebo naopak příliš shovívavý, ve falické fázi přílišné hrozby a zákazy genitálních aktivit nebo na druhé straně přílišná tolerance k nim či jejich evokování. Vždy je tedy nutné hledat optimální míru uspokojení a frustrace. Jakmile je tu přílišné uspokojení nebo příliš velká frustrace,

37 Viz podkapitolu 1.4.3 této práce.

38 Freud proto mluví o „zweizeitiger Ansatz der Sexualität“.

případně traumatizace, vyvstává nebezpečí fixace libida.³⁹

Vedle výchovy, resp. vlivů prostředí, určuje míru fixace ještě zvláštní, konstitučně daná kvalita libida – jeho *lepivost* (Klebrigkeit). Lepivost je opakem volné pohyblivosti libida a značí míru jeho tendence ulpívat na určitých objektech a cílech.

Vůbec nejdůležitějším momentem ve vývoji libida je z hlediska etiologie neuróz oidipovský komplex. Silná citová hnutí (láska, strach, vztek aj.) a sklony či přání (touha sexuálně si přivlastnit matku, odstranit z cesty otce apod.), která dítě v této situaci prožívá, nedokáže slabé Já dítěte uvést v soulad s požadavky Nadjá a reality a nezbyvá mu z velké části nic jiného, než je vytěsnit. Tím však tyto afekty a sklony nejsou vyřízeny, ale pouze skryty před zrakem vědomí.

Jakmile dojde po období latence k novému propuknutí sexuality, stávají se všechny dřívější fixace predisponujícím faktorem regrese, tj. návratu k pregenitálním formám uspokojování, zpětnému toku libida a znovuobsazení infantilních objektů a aktivit. K regresi však obvykle nedochází samovolně, ale teprve po setkání s překážkou, resp. *odepřením* (Versagung) uspokojení sexuálního pudu zralou, genitální formou. Takové odepření může vyjít z vnějšího světa (například dívka, do které jsem se zamiloval, mě odmítla) nebo ze strany Nadjá (sexuální náklonnost k dívce je morálně nepřipustná). Na základě odepření se tedy libido obrací zpět a pokouší se obnovit staré formy uspokojení, čímž se však dostává do konfliktu s Nadjá a často i vnějším světem. Já se je pokouší vytěsnit, nasazuje proti nim obranné mechanismy a dochází k tvorbě neurotických symptomů. Velký význam zde má pak oživení oidipovského komplexu. S probuzením genitální sexuality se totiž rovněž probouzí konflikty falického období – u chlapců touha po matce, nepřátelství k otci, strach

39 Srov. PROCHASKA, J., O., NORCROSS, J., C. *Psychoterapeutické systémy*. Praha: Grada Publishing, 1999, s. 34 – 39.

z kastrace, u dívek touha po otci, závist penisu, nepřátelství k matce a strach ze ztráty její lásky. Vztah k původním objektům – rodičům - však zůstává často vytěsněn a oidipovský komplex afektů a sklonů prožívá dotyčný ve vztahu k jiným – náhradním - objektům. Úkolem potom je odpoutat libido od původních infantilních objektů a cílů a otevřít mu cestu k novým vztahům, v nichž nebude dotyčný opakovat oidipovskou situaci.

2 KAREN HORNEYOVÁ – KRITICKÁ REVIZE FREUDOVY TEORIE

2.1 Nauka o pudech⁴⁰

Viděli jsme, že Freud se pokusil vysvětlit veškerou lidskou motivaci pomocí dvou základních pudů – destrukčního a sexuálního. Důsledkem toho je, že jakýkoliv lidský projev by mělo být možné vposled redukovat na tyto dvě elementární příčiny. Snahou Horneyové je ukázat, že taková redukce není možná.

2.1.1 Destrukční pud⁴¹

Námítky Horneyové proti teorii destrukčního pudu jsou jednak empiricko-teoretického, jednak eticko-terapeutického charakteru. (1) To, že lidé jsou někdy destruktivní, že ničí sebe i druhé, je fakt. Koncepce destrukčního pudu se pak snaží vysvětlit tento fakt tím, že předpokládá přímý, tj. na nic dalšího nepřevoditelný sklon k tomuto ničení. Jejím důkazem tak nemůže být libovolný akt ničení, ale pouze akt ničení, který nemá žádný jiný důvod než toto ničení samo. Otázkou tedy je, zda můžeme být destruktivní bez dalšího důvodu. Horneyová na ni odpovídá *a posteriori* záporně. Na místo destrukčního pudu potom staví úzkost a tvrdí, že destruktivita je obranou proti ní. Z analytické praxe je pak zřejmé, že se snížením úzkosti dochází též ke snížení destruktivity.

40 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *New Ways in Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1966, s. 47-100, 120-132, 246-275.

41 HORNEY, K. *New Ways in Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1966, s. 130-132.

Zároveň však dochází také k zvýšení asertivity, kterou Horneyová odmítá považovat za destruktivitu s inhibovaným cílem. Smysl asertivity není v ničení, ale v uchování. Jedná se o konstruktivní tendenci nakloněnou životu sebe i druhého.

(2) Kromě toho, že nám pro teorii destrukčního pudu chybí evidence, je navíc škodlivá, neboť lidi implicitně vybízí k vybití destruktivních impulzů a zároveň je zbavuje odpovědnosti za ně. V terapii se k tomu přidává ještě nacházení poslední příčiny tam, kde ve skutečnosti není. Namísto toho, abychom se ptali, proč se člověk dopustil destrukce, a poté se snažili důvody k ní vedoucí eliminovat, zůstáváme stát u samotného destruktivního aktu jako u dále nevysvětlitelné reality.

Horneyová vnáší světlo do Freudových výkladů o destrukčním pudu díky tomu, že si bere na mušku právě jejich jádro, jímž je samoučelnost destrukce. Zdá se totiž, že Freud tento důsledek své koncepce nevidí v jasných obrysech. Když například hovoří o tom, že jedení je akt destrukce – zničení – pozřenému objektu za účelem sebezáchovy nebo koitus aktem agrese za účelem niterného spojení, nevšímá si rozdílu mezi prostředkem a cílem. Z nepopiratelného faktu, že pozřením ničíme objekt, jímž se vyživujeme, ještě neplyne, že máme samostatný sklon k ničení tohoto objektu (potažmo ničení vůbec). Že *kvůli* sebezáchově ničíme jiná jsoucná, je skutečnost, která nám nic neříká o tendenci k ničení jsoucna. A na tomto „kvůli“ právě záleží. Horneyová pak tvrdí, že každé ničení je kvůli něčemu jinému a nikdy ne kvůli sobě samému, jak vyplývá z Freudovy instinktivistické teorie. Freud se však tento důsledek patrně rovněž zdráhá přijmout, když tvrdí, že destrukční pud neexistuje nikdy izolovaně, ale vždy jen ve smíšení s pudem sexuálním a slast z jeho uspokojení připisuje právě erotické složce v tomto smíšení.⁴² Chce-li postulovat dva pudy, tj. dvě intence, jež v sobě nesou specifické formy

42 Srov. podkapitulu 1.4 této práce.

toho, k čemu tendují, měl by oběma rovněž připsat specifické formy uspokojení (vybití tenze působené destrukčním pudem by mělo být prožíváno jako slast stejně jako vybití tenze působené sexuální pudem). Nadto by obě tendence měly být v každé jednotlivé akci odlišitelné jako její dvě svébytné, tj. ke svému vlastnímu cíli směřující (přestože aktuálně spojené) síly. Je totiž rozdíl mezi tím, že jsem zničil pozřené jsoouco kvůli tomu, abych se uchoval naživu, a tím že jsem zničil pozřené jsoouco kvůli tomu, abych je zničil a kvůli tomu, abych se uchoval. V prvním případě je tu jeden účel o sobě (sebezáchova) a jeden prostředek (zničení pozřeného jsoouca), ve druhém případě jsou tu dva účely o sobě. Teorie destrukčního pudu předpokládá platnost této druhé varianty.

Když však na druhé straně staví Horneyová proti teorii destrukčního pudu úzkost jako zdroj naší destruktivity, neznámá to, že by tím byla Freudova teorie vyvrácena. Nebyla pouze prokázána a podle mínění Horneyové ani prokázána nebude. Navrhuje tedy jiné vysvětlení – koncept úzkosti a destruktivity jako obrany proti ní, které má větší explanační sílu, je založeno na evidenci a nevede k jednání v rozporu s morálkou.

2.1.2 Sexuální pud⁴³

2.1.2.1 Rozšíření pojmu sexuality

Freuda vedla k rozšíření pojmu sexuality především existence perverzí (inverze, sadismus, masochismus, exhibicionismus, pedofilie, zoofilie aj.), tedy existence sexuálního chování a sklonů odlišujících se od heterosexuálního, genitálního styku dvou pohlavně zralých osob.

⁴³Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *New Ways in Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1966, s. 47-78.

K postulování dětské sexuality a vývojových fází libida potom přispělo pozorování, že právě tyto perverzní formy sexuality se vyskytují již u dětí a v dospělosti jako komponenty normálního sexuálního styku. Horneyová tento myšlenkový postup napadá s tím, že nás podle ní nic neopravňuje považovat jednotlivé pregenitální (perverzní) formy chování a sklonů za sexuální. U perverzí stejně jako v případě milostné přede hry spočívá totiž konečné uspokojení v genitáliích – je genitální. Skutečnost, že určitá aktivita může přispět k sexuálnímu vzrušení, pak ještě neznámá, že tato aktivita je sama o sobě svou povahou sexuální. Z toho, že někdo je schopen prožít orgasmus při poslechu hudby, nevyplývá, že poslech hudby je svou povahou sexuální akt. Podle Horneyové existuje tedy velké množství činností, které mohou být sexuálně stimulující, ale nelze je proto ještě považovat za sexuální v jejich vlastní podstatě. Ani fakt, že některé aktivity mohou alternovat s aktivitou sexuální (například nedostatek sexuálního uspokojení může vést k lačnosti v jídle), ještě není důkazem, že jsou tyto aktivity samy o sobě sexuální. To, že nahradíme jednu formu uspokojení jinou formou, neznámá, že tato druhá forma je též povahy jako první. V jádru rozšíření koncepce sexuality stojí dle Horneyové nevyřčený předpoklad, že všechny tělesné slastné prožitky jsou v podstatě sexuální, pro což podle ní nemáme pádný důvod. Chybí nám tedy evidence pro tvrzení, že existuje sexuální energie (libido), která prochází vývojovými fázemi a manifestuje se v různých formách, než dospěje do své konečné genitální podoby.

2.1.2.2 Transformace sexuálního pudu

Způsob, jímž procházíme pregenitálními stadii, má dle Freuda významný vliv na naše rysy a projevy v pozdějším věku. Přestože jsme některé

objekty i cíle sexuálního pudu opustili, v závislosti na zážitcích v dané vývojové fázi a naší konstituci zůstávají některé z nich stále obsazeny určitými kvanty libida. Část tohoto libida pak může být přímo uspokojena zahrnutím do výsledné genitální sexuality (například některé orální aktivity), zbytek si však musí hledat cesty k uspokojení jinými formami.⁴⁴ Horneyová pak soustředí svou kritiku právě na tyto transformace sexuálního pudu, tedy způsoby, jimiž se libido přeměňuje v různé projevy (sklony, rysy, chování...), anebo viděno z opačné strany, způsoby, jimiž lze rozmanité lidské projevy převádět na jejich libidinózní základ.

Co se týče *cílové inhibice*, Horneyová nepopírá možnost inhibovat cíl určitého sklonu, a dosáhnout tak jeho odlišného projevu. Případy, kdy dojde k vytěsnění či popření sexuálního cíle a proměně sexuální touhy v něžnost či důvěrnou náklonnost jsou časté. Nicméně tyto případy nám neumožňují usoudit, že každý něžný vztah je v jádru sexuální vztah s inhibovaným cílem. Existují totiž i jiné zdroje něžnosti jako například mateřská náklonnost a péče. Stejně tak nelze říci, že každé blízké přátelství mezi osobami téhož pohlaví je cílovou inhibicí homosexuálních sklonů, byť tímto někdy být může.

Podobně nezaložené generalizace se pak Freud dopouští i v případě *sublimace*. Z faktu, že současně s vynořením se sexuality se u dítěte objeví také silná zvědavost, nelze ještě vysoudit, že veškerá zvědavost a lačnost po vědění je sublimovaná sexuální touha.

V případě *formování charakteru* na základě fixací libida v určitém vývojovém stadiu, Horneyová obrací Freudův způsob uvažování naruby. Spíše než abychom tvrdili, že příčinou naší obecné tendence zdržovat (ať už se to týká spontánních citů, peněz, majetku aj.) je náš análně erotický sklon zdržovat stolicí, budeme tvrdit, že tento análně erotický sklon je jen projevem obecnější tendence k zdržování.

⁴⁴ Viz výše 1.4.3.

Námitky Horneyové proti způsobům transformace libida jsou tedy podobně jako její námitky proti rozšíření pojmu sexuality založené z velké části na tom, že z pouhé korelace dvou jevů nelze usuzovat na kauzální vztah mezi nimi, čehož se Freud dopouští. Freud hledá příčinu aktuálních fenoménů v jejich minulosti, ve smyslu toho, co je časově předchozí. V případě obecných charakterových rysů jsou to tedy konkrétní časově určitelné momenty nacházející se v minulosti dané osoby. Příčinou obecné tendence k čistotnosti tak může být například přísný toaletní trénink. Horneyová tento typ kauzálních vztahů nepopírá, ale považuje jeho zkoumání za nejisté a náročné, neboť to, co se nám obvykle v analytické praxi ukazuje, jsou převážně korelace, a ne kauzální vztahy. Zaměřuje proto svoji pozornost jinam, a to na obecné formy, struktury mezilidských vztahů (které jsou obvykle multifaktoriálně podmíněné a které se často mohou přenášet z generace na generaci nebo být zabudovány v dané kultuře) a jejichž projevy jsou pak ony konkrétní momenty, které Freud považuje za příčiny. Takovou obecnou formou může být například tendence k čistotnosti.

2.1.2.3 Oidipovský komplex⁴⁵

Oidipovský komplex jakožto ústřední bod Freudovy etiologie neuróz nemá podle Horneyové univerzální platnost. To sice neznamená, že se nemůže vyskytnout a že se nevyskytuje, ale tento výskyt nelze považovat za nevyhnutelný. Nejedná se také o jev normální, ale o jev neurotický. Normální situace v rodině je taková, v níž se oidipovský komplex nevyskytuje. Důvodem těchto tvrzení je, že Horneyová nenachází tak jako Freud biologicky založené a nutné determinanty oidipovského komplexu,

45 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *New Ways in Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1966, s. 79-87.

ale determinanty environmentální a kontingentní. Z praxe jde především o tyto dva typy determinant: (1) sexuální stimulace dítěte ze strany rodiče a (2) úzkost. Sexuální stimulace může mít mnoho podob. Může jít o sexuálně nabitě mazlení, laskání dítěte, svedení, atmosféru rodiny prostoupenou sexualitou aj. Různé podoby, resp. různé zdroje, může mít také úzkost. Společným rysem je fakt, že se dítě cítí něčím ohroženo – výbuchy vzteku, výhrůžkami, nepřiměřenými tresty ze strany rodiče, upřednostňováním sourozence, opouštěním dítěte matkou v nevhodnou chvíli atd.

Jak sexuální stimulace, tak úzkost potom působí intenzivní přimknutí k rodiči, nicméně s odlišným cílem. Zatímco cílem přimknutí, motivovaným sexuální stimulací, je sexuální slast a jeho hybnou silou erotická touha, cílem přimknutí vyvolaného úzkostí je bezpečí. Dítě projevuje intenzivní náklonnost, aby se zbavilo tíživého pocitu ohrožení. Tato náklonnost potom může, ale také nemusí získat sexuální zabarvení. Oba zdroje, stejně jako typy přimknutí se pak mohou v jednotlivých případech kombinovat.

Přestože Horneyová popírá biologické založení oidipovského komplexu, nepopírá tím možnost spontánní, tj. vnější provokací nezpůsobené, erotické náklonnosti dítěte k rodiči. Taková náklonnost se může vyskytnout, ale nedosahuje nikdy intenzity oidipovského komplexu. Rysy, které tuto náklonnost zintenzivňují a činí z ní oidipovské drama – nenasytnost, žárlivost, potřeba výhradního vlastnictví objektu, závislost, jsou vyvolány buďto sexuální stimulací nebo úzkostí. Často jde v tomto bodě o reprodukci neurózy do další generace. Vyžaduje-li například otec výhradní náklonnost ze strany ženy, může začít žárlit na svého syna, s nímž se musí o její lásku dělit, a stavět jej do pozice soupeře. Syn cítí otcovo nepřátelství a vnímá jeho přítomnost jako ohrožující, neboť mu

bere matčinu lásku a péči (strhává matku na svoji stranu, nutí ji opouštět syna ve chvílích, kdy ji syn potřebuje, jen aby se přesvědčil, že mu je žena plně oddána aj.). Aby našel bezpečí, přimyká se o to více k matce, vyžaduje její stálou přítomnost, utvrzování, že jej miluje a pociťuje nepřátelství ke všem, kdo by jejich vztah mohl ohrozit. Začíná být závislý, nenasytný a majetnický.

2.1.2.4 Ženský vývoj⁴⁶

Horneyová se též vymezuje proti Freudovu pojetí předoidipovského vývoje ženské sexuality.⁴⁷ Závist penisu je podle ní v rozporu se samotným biologickým způsobem uvažování, o který se Freud opírá. Není srozumitelné, proč by dívka, fyzicky vybavená ke specificky ženským funkcím, měla být zároveň psychicky předurčena k přání mít atributy opačného pohlaví. Argument, že malá děvčátka někdy přímo vyjadřují přání mít penis, není dostatečný, neboť stejně tak tato děvčátka vyjadřují i přání mít ňadra. Ani touha pubertálních dívek být chlapcem, které se tyto dívky často pokoušejí realizovat svým chlapeckým chováním, vzhledem, zájmy apod., stejně jako přání dospělých žen být mužem nelze chápat jako doklad závisti penisu. Oba fenomény lze interpretovat odlišným způsobem. Může jít například o to, že se dospívající dívka necítí být dostatečně atraktivní pro chlapce a zdráhá se pak přijmout svou ženskou identitu. Může mít favorizovaného bratra, jemuž se snaží připodobnit, aj. Dospělá žena zase může chtít kulturně dané výhody mužské role jako nezávislost, odvahu, soběstačnost, sexuální svobodu, právo vybrat si partnera, pracovní úspěch atd. Pro spojení těchto ambicí se závistí penisu však chybí evidence. Analytikovi se může zdát, že tato

46 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *New Ways in Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1966, s. 101-119.

47 Srov. podkapitulu 1.4.3 této práce.

vysvětlení jdou po povrchu a že pod nimi leží jakožto pravá příčina závist penisu. V tomto postoji se však dle Horneyové projevuje největší nebezpečí teorie závisti penisu – *a priori* předpokládá jedinou skutečnou příčinu výše zmíněných fenoménů, čímž však může zcela minout jádro věci, které leží mnohem více na povrchu. K potvrzení teorie závisti penisu pak právě často přispívají samy pacientky, neboť přijetí biologicky daného faktu závisti penisu je pro ně snazší než připuštění zdánlivě mnohem povrchnějších příčin, jako například, že si vytvořily postoj vlastní neomylnosti a nejsou schopny tolerovat jakýkoli nesouhlas či kritiku na svou adresu. Biologická nevyhnutelnost pak zbavuje odpovědnosti za tento postoj.

V argumentaci Horneyové je možné opět zahlédnout její vlastní teoretická východiska odlišná od Freudových. Pro Freuda je biologie, resp. anatomie osud. Ve stavbě lidského těla, v jeho jasných a ohraničených konturách pak nachází pevný výchozí bod svých úvah o psychické konstituci. Chlapec má penis, zatímco dívka penis nemá, z čehož Freud vyvodí, že jí něco chybí. Pohlaví dívky je tak pouhou privací pohlaví mužského. Tato úvaha ovšem není samozřejmá. Obsahuje totiž v předpokladu to, k čemu chce dojít, a sice že pohlaví dívky je privací pohlaví mužského. Podle Horneyové jde o nevědomý kulturní předsudek. Celá úvaha jde totiž obrátit – dívka má svůj ženský pohlavní orgán, zatímco chlapec jej nemá, tudíž mu něco chybí. Navíc, i kdybychom se chtěli dívat na ženské pohlavní ústrojí jako na privaci mužského, stále nám chybí hodnocení, že privace má nižší cenu než to, čeho je privací. Tato teze totiž neplatí obecně. Privace karcinomu prsu je jistě lepší než to, čeho je privací. Ve Freudově úvaze se prostě skrývá předpoklad, že mužské pohlaví je cennější než ženské. Předpoklad, který však nevyplývá z anatomie. I kdybychom připustili, že anatomie nám svými jasnými

konturami poskytuje něco pevného, tj. smyslově uchopitelný tvar, smyslové faktum, neříká nám to ještě nic o tom, jakou hodnotu toto faktum pro nás bude mít.

2.1.2.5 Narcismus⁴⁸

Poněvadž Horneyová odmítá teorii libida, odmítá také postulát primárního narcismu, kdy se libido ještě neoddělilo od subjektu, a vytváří tak blažený stav trvalé přítomnosti milovaného objektu. Ani pozdější (sekundární) narcismus nelze tedy chápat jako úsilí o návrat do přirozeného stavu narcismu primárního. Jádrem projevů, které v pojetí klasické psychoanalýzy spadají do okruhu narcismu (domýšlivost, touha po prestiži a obdivu, touha být milován spojená s neschopností milovat druhé, úzkostlivé zabývání se vlastním vzhledem, intelektuálními schopnostmi, zdravím apod.), je dle Horneyové deficit v oblasti *sebehodnoty* (selfesteem), který však není výsledkem katexe libida, ale interpersonálních vztahů a učení, která následně utvářejí také náš vztah k sobě samým. Sebehodnotu získáváme svým postavením v mezilidských vztazích, je to hodnota členů lidského společenství. Primárním společenstvím, do něhož vrůstáme, je obvykle naše rodina, a pokud se v ní nesetkáme s postojem podporujícím naši hodnotu, vstupujeme do světa nejistí ohledně své vlastní ceny a významu. Přístupů znemožňující adekvátní osvojení si vlastní hodnoty je spousta. Může jít o přímé ponižování, znevažování našeho vlastního úsilí, vůle, přání, výkonů, může jít o prezentaci postoje, že jsme tu jen kvůli rodičům, že máme význam jen natolik, nakolik plníme jejich ambice, o dávání najevo, že jsme jim na obtíž atd. Podle Horneyové pak můžeme na výsledný deficit v oblasti

48 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *New Ways in Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1966, s. 88-100. Srov. též PARIS, BERNARD J. *Karen Horney*. New Haven: Yale University Press, 1994, s. 195-197.

sebehodnoty reagovat různým způsobem, z nichž jedním je tzv. *sebeinflace* (self-inflation), jež zahrnuje symptomy narcismu. Sebeinflace (podobně jako v ekonomii) znamená, že prezentujeme vyšší cenu, než kterou ve skutečnosti máme, resp. kterou si skutečně připisujeme. Jedná se o defenzivní strategii chránící nás před pocity nicotnosti a podle Horneyové jde často vskutku o sebezáchovné zařízení. Poněkud hyperbolicky řečeno, je to způsob, jak vytvářet iluzi, že máme absolutní cenu, neboť absolutně žádnou nemáme a jakýkoliv projev toho, že ji nemáme (že jsme v něčem selhali, chybovali, neuspěli atd.), nás vede na naprosté dno a je nesnesitelný.

Podle Freuda si vytváříme ideál Já, abychom skrze jeho naplnění zažili opět stav primárního narcismu. Tento ideál však ve skutečnosti spotřebovává libido, které by jinak mohlo obsadit skutečné (aktuální) Já a vede nakonec k výčtkám svědomí a nespokojenosti se sebou samým, neboť se nám nedaří ego-ideál naplnit. Důvodem obsazení ego-ideálu libidem však u Freuda není jen kritický přístup rodičů, ale také erotická náklonnost dítěte k rodiči, s nímž se identifikuje. Tedy obsazení rodiče libidem a následná inkorporace jeho obrazu a ztotožnění se s ním. Na druhé straně u Horneyové, i když se vyhneme slovníku teorie libida, kterou odmítá, nenalezneme v popisu fenoménu narcismu prvek lásky či spontánní citové náklonnosti k rodiči. U Horneyové je ideál Já (sebeinflace) pouhým obranným opatřením a jestliže do něj dítě zahrne atributy rodiče, není to z lásky k němu, ale protože očekává, že ztotožněním se s ním získá potřebné uznání vlastní ceny. Také z reálného Já se nemá co přelévat do ideálu Já. Ideál dítěti neodnímá jeho sebelásku, protože tou vůbec nedisponuje. Je jen hradbou před pocitem vlastní bezvýznamnosti. Zdá se tedy, že pohled Horneyové je zde pesimističtější než Freudův. Odkud má dítě vzít sebehodnotu? Jak se může začít mít rádo

a zbavit se tak narcistických symptomů? Jak ještě uvidíme⁴⁹, bude třeba opustit hodnotící sebevztah, v jehož poli se fenomén narcismu vyskytuje. Sebeponyčování i sebeodevzdání zůstáváme uvězněni v narcismu. Jádrem problému je totiž hypertrofovaná reflexivita - ono „sebe-“, jež je známkou odcizení od pravého Já. Proto je podle Horneyové narcismus svou podstatou neurotický jev, a ne normální vývojový stav, případně v jisté míře normální stav vůbec („zdravý narcismus“). Cestou ven je spontaneita a realizace pravého Já.

2.1.2.6 Masochismus⁵⁰

Protože Horneyová odmítá Freudovu koncepci destruktivního pudu jakožto vrozené tendence k ničení, nemůže ani přijmout jeho vysvětlení masochismu. Koncepce primárního masochismu mizí již s odmítnutím postulátu destruktivního pudu, neboť pro ni neexistuje žádný klinický obraz. Jak ale vysvětlit fenomény spadající do okruhu masochismu, tedy případy, kdy se zdá, že účelem daného jednání je utrpení jedince, který je provádí? Za předpokladu, že neexistuje sklon k destrukci, která je účelem o sobě, a masochistické utrpení je výsledkem destrukce (ubližování, poškozování, ničení), pak neexistuje ani sklon k utrpení, jež by bylo účelem o sobě. Utrpení musí být tedy buďto prostředkem k dosažení nějakého jiného cíle, nebo o sobě nežádoucím důsledkem nějakého jednání. Podle Horneyové je tímto cílem zmírnění úzkosti a utrpení, je jednak prostředkem, jednak důsledkem opatření (device) proti této úzkosti spočívající v tendenci k *sebedeflaci* (self-deflation) a k závislosti. Jestliže jedinec vyrůstá v prostředí, které je k rozvoji jeho osobnosti

49 Viz podkapitolu 3.1 této práce.

50 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *New Ways in Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1966, s. 245-276; HORNEY, K. *Neurotická osobnost naší doby*. Praha: Portál, 2007, s. 163-177.

nepřátelské a ohrožující, může se pokusit získat si bezpečí submisí, podřízením se. Jde tedy o sebezáchovné zařízení, v jehož základu je pocit, že zůstaneme naživu tehdy, když se podvolíme mocnějšímu, jenž nás díky tomu vezme na milost a nezničí nás, případně nás také ochrání před dalším nebezpečím. Masochistický typ proto nedokáže žít bez trvalé přítomnosti silnějšího po svém boku, neboť bez ní u něj okamžitě vyvstává úzkost z nezajištěnosti v nepřátelském světě. Aby si tuto pro sebe tolik potřebnou přítomnost získal, vytváří sebedeflační postoj, v němž v protikladu k sebeinflaci narcistického typu dává najevo svou bezmoc, potřebnost, nedostatečnost, čímž se snaží mocnějšího pohnout k tomu, aby ho vzal pod svou ochranu. Pro mocného to má tu výhodu, že masochistický typ se pokouší splnit každé jeho přání, ve všem mu vyhovět a nebýt mu nikdy na obtíž. Sebedeflační postoj potom může pronikat všemi stránkami života včetně sexuality. Horneyová tedy obrací Freudův názor, že masochismus je v základě sexuální fenomén. Podle ní se naopak jedná o neurotickou strukturu produkovanou úzkostí, která ovlivňuje mimo jiné i sexuální život.

Freudovo spojování masochistického, tj. pasivně přijímajícího postoje s ženstvím, Horneyová nevyvrací, ale odmítá tvrdit, že toto spojení je biologicky dané a nevyhnutelné, jinak řečeno, že je to biologicky určená forma ženské sexuality, která následně penetruje celým jejím životem. Převahu tohoto postoje v ženské populaci pak vysvětluje sociologicky – jedná se o kulturně podmíněnou roli ženy v patriarchální společnosti. Přestože se tento typ společnosti ve dvacátém století již rozpadá, jeho dozvuky jsou stále silné a určují identitu mnoha žen.⁵¹

Co se týče masochismu morálního, i z něj chce Horneyová eliminovat prvek sadismu jakožto projevu destruktivního pudu obráceného skrze

51 Srov. HORNEY, K. *New Ways in Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1966, s. 101-119.

Nadjá k vlastní osobě. Fakt, že můžeme trpět krutými výčitkami svědomí, nespojuje s masochismem, ale s odlišným okruhem neurotických problémů – s perfekcionismem, který může mít sice stejný zdroj jako masochismus, ale představuje jiný typ řešení.⁵²

Souvislost mezi sadistickými a masochistickými jevy, kterou se Freud pokouší zdůvodnit střídavým obrácením destrukčního pudu k vnějšímu světu a zpět k vlastní osobě, nechápe Horneyová jako souvislost nutnou, přesto však četnou, protože bývá generována samotným masochistickým postojem.⁵³ Nedostatek sebeprosazení, neustálé podvolování se a frustrace vlastních potřeb vyvolává u masochistického typu zlost, kterou si však zpravidla nemůže dovolit dát najevo a která se obvykle projevuje jen ve fantaziích a snech, v nichž může nabývat sadistické podoby. Je to zlost a krutost slabých, kteří mohou tajně toužit podrobit druhé své vůli, tak jako oni sami se cítí podrobeni vůli jejich. Věznit je, ponižovat a týrat právě tak, jako oni sami se cítí věznění, ponižování a týráni. Tyto sadistické sklony bývají však zřídka vedomé, neboť jejich uvědomění u masochistického typu vyvolává okamžitou úzkost. Podrývají totiž základní způsob, kterým se masochista pokouší proti úzkosti bránit.

Ožehavé téma sexuálního vzrušení působeného utrpením a bolestí, které Freud vysvětluje koncepcí erogenního masochismu, podle níž aktivací destrukčního pudu dochází rovněž k aktivaci pudu sexuálního, Horneyová řeší následovně: Přestože se masochista snaží čelit úzkosti podrobováním se, vyhovováním a ustupováním, nemůže tuto tendenci nikdy realizovat absolutně, neboť to by znamenalo naprosté sebezničení. Ve skutečnosti se podvoluje proto, aby díky přízni mocného přežil a uspokojil (byť omezeně) své potřeby. Tím se však ocitá v břitkém konfliktu. Aby uspokojil své potřeby, musí se svých potřeb vzdát. Aby

⁵²Viz podkaptolu 3.6.1.2 této práce.

⁵³Nakolik to platí i obráceně se zde nezabývám. K fenoménu sadismu viz HORNEY, K. *Our Inner Conflicts*. New York: W.W. Norton & Company, 1992, s. 191-216.

přežil, musí se vystavovat destruktivním sklonům svého ochránce. Musí být nic, aby byl něco. Tento rozpor mezi být tu pro sebe a být tu výlučně pro druhého, vzít si něco pro sebe a zároveň se všech svých nároků vzdávat ve prospěch svého vládce trhá masochistu ve dvě a působí mu permanentní psychickou bolest, které se pak může pokusit uniknout absolutizací své masochistické tendence v sexuálním aktu. Tím, že své podrobení se, svou nicotnost dovede do krajnosti a stává se pouhou látkou formovanou vůlí druhého, bezmocnou loutkou v ruce svého vládce, palčivý konflikt mizí. Ohrožující potřeba být něčím, být tu pro sebe umlkla. Úzkost je zažehnána, rozpolcenost eliminována a masochista na okamžik zakouší pocit vlastní jednoty.

2.2 Struktura psychického aparátu

Ono je podle Freuda nejnižší psychickou instancí představující první výraz tělesných procesů na (elementární) duševní úrovni. Zjednodušeně řečeno – Ono reprezentuje biologii člověka. Na opačném pólu naší psychiky se potom nachází Nadjá jakožto reprezentant kultury, osvojované vztahem s rodiči a životem ve společnosti. Mezi nimi pak prostředkuje Já, jež se tyto často zcela protichůdně působící tendence pokouší uspokojit. Vposled je však naše jednání podřízeno pudům, neboť Já ani Nadjá nejsou energeticky soběstačné a čerpají svou sílu z Ono. Veškerá naše aktivita je tedy nakonec řízena pudy a představuje buďto jejich přímý výraz nebo nějakou jejich modifikaci. Každý projev, byť na první pohled zcela vzdálený pudovým pohnutkám, musí být na tyto pohnutky principiálně převoditelný. Vzhledem k tomu, že Freud postuluje jen dva základní pudy, musí být veškeré naše jednání analyzovatelné v tyto dvě složky. Tím je ovšem zrušena svébytnost mnohých fenoménů

jako například přátelství, něhy (odlišné od sexuální potřeby), spravedlnosti, velkorysosti aj. Horneyová se pak odmítnutím pudové teorie pokouší těmto fenoménům uchovat jejich samostatnost. Fakt, že se za naším úsilím o spravedlnost nebo přátelstvím mohou skrývat jiné motivy (například sadistické nebo sexuální sklony), ještě neznamena, že nemůžeme být spontánně přátelští nebo spravedliví a že tudíž neexistuje opravdová (genuine) spravedlnost a přátelství. Podle Horneyové existují autentické hodnoty, jež jsou součástí našeho Já, a které nejsou vysvětlitelné ani Freudovými instinkty, ani sociálním podmiňováním.⁵⁴

To, že se ve Freudově systému ztrácí tyto autentické hodnoty a naše autentické úsilí o jejich dosažení, je důsledkem toho, že Freud považuje za normální to, co Horneyová vidí jako neurotický jev. Jde již o samotnou strukturu Ono – Já – Nadjá, která je výsledkem odcizení se od sebe sama (alienation from self) a výrazem naší rozpolcenosti. Stav, kdy části naší psychiky stojí nesmiřitelně proti sobě, je sám o sobě patologický. Horneyová vyčítá Freudovi, že přes zdánlivou hloubku svých výkladů zůstal na povrchu, neboť přehlédl motivy, které se skrývají za tím, co se rozhodl připsat pudovým tendencím. Tím, že tyto antisociální tendence ve snaze dostat psychologii na pevný vědecký základ určil jako biologické a biologii absolutizoval, nezbyvalo mu už nic jiného než postavit společnost proti nim a Já situovat do centra tohoto konfliktu. Nicméně situace, v níž se cítíme taženi silami, jež vnímáme jako vůči sobě cizí či vnější, přestože jsou stále součástí naší osobnosti, je situace neurotická. Takto však právě ve Freudově systému vnímáme jak působení Ono, tak působení Nadjá. Freud si sice podle Horneyové všiml egodystonního (ego-alien) charakteru nároků Nadjá, ale nevyvodil z toho příčinné důsledky. Namísto toho, aby odkryl neurotickou strukturu, připsal skutečnost, že se Nadjá obrací proti nám samým, na vrub destruktivnímu pudu. Toto

⁵⁴ Viz podkapitolu 3.1 této práce.

vysvětlení ovšem spočívá na premise, že čím více zadržujeme agresi (destrukci) namířenou ven, tím agresivnější (destruktivnější) musí být naše Nadjá vůči nám samým. To je však podle Horneyové klinicky neprůkazné, neboť existují případy, které tuto premisu nenaplnují. Příkladem může být fundamentalista, jemuž násilí páchané ve jménu mravních či náboženských ideálů nemusí přinášet žádnou úlevu od krutosti, s níž se ve jménu těchto ideálů obrací sám k sobě.

Pro adekvátní interpretaci egodystonních nároků musíme dle Horneyové vzít vážně právě jejich egodystonní charakter. Nejsou to naše vlastní nároky, s nimiž bychom se ztotožňovali a plnili je kvůli nim samým, ale nároky, k nimž se cítíme být nuceni, které vnímáme jako jho, jež musíme snášet. To však vede k tomu, že nám ve skutečnosti nejde tolik o naplnění těchto nároků samých, ale pouze o zdání tohoto naplnění. Nejde nám o to být dokonalí, ale jevit se dokonalými. Ale *komu* se takto chceme jevit? Freudova odpověď spočívá právě v koncepci Nadjá jakožto internalizované autority (především rodičů). Proto tyto nároky fungují samostatně, nezávisle na ostatních lidech. Můžeme se trýznit výčitkami svědomí za činy spáchané bez povšimnutí druhých nebo za to, co druzí ve skutečnosti za pochybení vůbec nepovažují. Případně ve vztahu k ideálu Já očekávat od sebe nemožné výkony, aniž by byl někdo nablízku, kdo by je ocenil, nebo předpokládat, že druzí ode mne očekávají mnohem více než tomu ve skutečnosti je. Tato fakta tedy nasvědčují autonomii nároků Nadjá. Podle Horneyové však tato autonomie není úplná. Nároky řídí naši společenskou interakci a vytvářejí naši sociální identitu. Jsou to normy mezilidské vztahovosti a nejsou proto nikdy odmyslitelné od vztahu ke druhým lidem. I když druzí lidé nejsou aktuálně fyzicky přítomní, jsou tu stále na způsob možné přítomnosti. Proto i když se sami trýzníme výčitkami svědomí, má to svou funkci ve vztahu ke druhým lidem.

Můžeme se tím například připravovat na možné výčitky z jejich strany nebo současným ospravedlňováním se si připravovat argumenty pro svou možnou obhajobu. Jestliže se tedy chceme jevit dokonalými, pak se takto sice můžeme chtít jevit sami sobě, ale pouze *kvůli* druhým. Bez možnosti mezilidského vztahu by fenomén nároků nemohl existovat.

Proč se však snažíme jevit dokonalými, aniž bychom usilovali o to takovými skutečně být? Proč se cítíme být k plnění nároků nuceni? Protože si takto zjednáváme bezpečí v sociálním styku, který v základě zakoušíme jako ohrožující. Stejně jako narcismus nebo masochismus je i perfekcionismus ochranným opatřením proti úzkosti, kterou pocítujeme v mezilidských vztazích. Je to reakce na vývoj v prostředí, které bylo nepřátelské vůči naší spontaneitě, zlomilo naši individualitu, aby na nás uložilo své požadavky a očekávání. V exemplárním případě se jedná o prostředí s chladným autoritativním režimem odvolávajícím se na normy a trestajícím za odchylky od nich. Hodnoty, které se ve svém úsilí snažíme realizovat, nejsou tedy naše vlastní hodnoty, k nimž bychom spontánně inklinovali, ale hodnoty vnější, cizí, které uskutečňujeme pouze ze sebezáchovných důvodů, proto, abychom zmírnili pocit ohrožení. Nelze tedy říci, že bychom internalizovali rodičovské figury do nějaké autonomní instance, která by bez ohledu na aktuální situaci působila v naší psychice. To, co však zůstává z našich raných zkušeností (i když ne nutně a neměnně), je úzkost⁵⁵, vycházející z předpokladu, že lidský svět je ohrožující a odmítavý vůči naší spontaneitě společně s tím, že v něm můžeme nalézt bezpečí jen v případě, že budeme bezchybně splňovat společenské normy.

55 Viz podkapitoly 3.2. a 3.7 této práce.

2.3 Úzkost a obrany⁵⁶

Freud nám předkládá tři typy úzkosti – úzkost neurotickou, reálnou a úzkost ze svědomí. Neurotickou úzkost způsobenou měštnáním pudové energie Horneyová odmítá. To, že u některých pacientů v psychoanalytickém sezení dojde k uvolnění úzkosti projevením hostility (případně erotické náklonnosti) k analytikovi, nelze, tak jak to činí Freud, pokládat za doklad toho, že tenze způsobená měštnáním pudu sama o sobě vytváří úzkost. Pro tuto situaci totiž existuje jiné vysvětlení, kterého si Freud sám všiml, ale nerozpoznal v něm argument proti koncepci neurotické úzkosti. Fakt, že u některých pacientů dojde k odlehnutí úzkosti, nemusí být způsoben projevením hostility, ale tím, že analytik na tento projev nereaguje negativně (výčitkami, hněvem apod.). V takovém případě by tedy úzkost nebyla způsobená samotnou pudovou tenzí, ale byla úzkostí z analytikovy reakce.

Protože Nadjá není dle Horneyové zcela samostatnou psychickou instancí a mravní normy, jimiž se poměřujeme, nemohou být odděleny od vztahu ke druhým lidem, nemůže tu být ani čistá úzkost z Nadjá. Úzkost z překročení mravních norem je proto vždy také úzkostí z určitých forem sociální interakce a je tedy zároveň – ve Freudově terminologii - úzkostí reálnou, a to i přes to, že se druhým lidem může zdát dané situaci nepřiměřená. Tato nepřiměřenost je potom obvykle daná neurotickou strukturou. Jak jsme viděli v předchozí kapitole, i zcela banální překročení pravidel může vyvolat u perfekcionisty silnou úzkost. Podobně je tomu pak u všech neurotických typů. Každý zakouší úzkost ve vztahu ke

56 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *New Ways in Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1966, s. 227-230, 193-206.

svému specifickému obrannému řešení. Masochista může být zaplaven silnou úzkostí už při nepatrném pokusu o prosazení svých potřeb, narcista, když nedostane kýžený obdiv všech přítomných aj. Při narušení obranného řešení totiž neurotik musí čelit bazální úzkosti, která spočívá v jádru všech neurotických forem.⁵⁷

Úzkost je rovněž působícím činitelem při vytěsnění (repression). Tak je tomu i u Freuda. Avšak podle něj obvykle Já pod tlakem úzkosti z Nadjá vytěsňuje nějaké hnutí Ono. Vytěsňovány jsou tedy především antisociální, společensky nepřijatelné pohnutky. U Horneyové tomu tak být nemusí a často také není. Vytěsňováno je totiž zpravidla to, co je neslučitelné s hlavním neurotickým řešením, neboť toto řešení je hradbou proti úzkosti. Vytěsňovány proto nejsou jen nepřijatelná hnutí, ale namnoze také zcela legitimní a pro jedince důležité potřeby, sklony, přání aj. Masochista tak může vytěsňovat zcela oprávněný vztek, perfekcionista touhu udělat něco, co se vymyká tuhým normám, jimiž je svázán aj.

2.4 Nauka o neurózách⁵⁸

2.4.1 Etiologie neuróz

Podle Freuda je člověk materiálním jsoucnem, jež je řízeno zákony, které je možné principiálně poznat a popsat v termínech přírodních věd. Rodí se do světa s hotovým biologickým programem, v němž je předepsán jeho následující vývoj. Součástí tohoto programu jsou pak samočinně působící hybné síly (pudy), které tendují ke svému cíli, čímž určují veškerý životní

⁵⁷ Viz podkapitolu 3.2 této práce.

⁵⁸ Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *New Ways in Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1966, s. 37-46, 133-153.

pohyb člověka. Dosažení pudového cíle je prožíváno jako slast.⁵⁹ Náš život je proto řízen principem slasti. Takto asi vypadá naše situace na biologické rovině, jejímž psychickým výrazem je Ono. Protože však při realizaci svých pudů nutně kolidujeme s prostředím, především pak s kulturním prostředím, společnostmi, vyvíjejí se v průběhu života další dvě duševní instance – Já a Nadjá, jejichž funkcí je tyto kolize minimalizovat a zajistit co nejvyšší uspokojení pudů s ohledem na prostředí. Jakmile se tyto instance ustaví, výsledkem je víceméně sebe sama regulující systém schopný uspokojovat své potřeby v reálném prostředí. Neuróza pak vzniká tehdy, když se tento systém vyvine špatně, adaptace na prostředí je nedostatečná a potřeby jsou v přílišné míře frustrovány. Příčinou takového narušení jsou obvykle nevhodné interakce s prostředím během raného vývoje systému (dětství). Většinou jde o přílišné uspokojování nebo naopak přílišnou frustraci pudových potřeb, jež způsobí, že pud zůstane vázán (fixován) v nižším stadiu svého vývoje a naruší tak stabilitu výsledného systému. Tato nestabilita se potom projeví tím, že jakmile dojde k frustraci aktuální pudové potřeby, pud se snaží vrátit (regreduje) k nižšímu stadiu (formě uspokojení), čímž se ocitá v konfliktu buďto s prostředím, nebo s jinou částí systému, která se vyvinula v adaptaci na prostředí (Já, Nadjá). K nápravě systému je proto nutné odstranit fixace, což se děje rozšířením vědomí - a tím i sféry moci - vývojově vyšší instance (Já) o rané zážitky, které způsobily fixaci pudu.

Potíží tohoto obrazu je předpoklad odtrženosti člověka od jeho prostředí (světa). V jeho základu stojí představa člověka jakožto objektu, který se střetává s dalšími objekty tvořícími životní prostředí. K tomuto střetávání dochází proto, aby člověk uspokojil své pudové potřeby. Uspokojení potřeb je pak definováno čistě subjektivně jako úleva od

59 Freud se zdráhá přijmout, že to platí i u destrukčního pudu, nicméně princip slasti i přesto postuluje.

nepříjemného pudového napětí. Cílem pudu je tedy stav subjektu, a ne stav vnějšího světa, čímž se izolace člověka od prostředí opět prohlubuje. Vztahujeme se k prostředí jen proto, abychom dosáhli určitého stavu v nás samých. Odtud je pochopitelné, proč Ono nerespektuje princip reality a vystačí si s halucinaturním uspokojením. Podle Freuda se totiž nerodíme se vztahem k reálným jsoucům ve světě, ale v sebevztahu. Naše pudy nejsou intencí namířenu ven do světa, ale dovnitř k nám samým, k našemu subjektivnímu stavu. Brát ohled na realitu a dosahovat uspokojení v ní se učíme teprve v průběhu života, což koresponduje s rozvojem Já. I přesto však zůstáváme stále svou podstatou bytostmi sami pro sebe, které se vztahují k jiným jsoucům, jen protože je to nezbytné k jejich bytí pro sebe. Již sama realita se pak z tohoto pohledu jeví jako nutné zlo a společnost jakožto součást této reality, která vyžaduje, aby jedinec věnoval své síly ve prospěch celku, nutí jej odkládat uspokojení pudů, měnit jejich cíl, objekt, sublimovat je nebo se jich dokonce zcela zřící, nemůže být ničím jiným než vyšším stupněm takového zla.

Dle Horneyové je toto pojetí člověka poplatné mechanistické ontologii Freudovy doby. Tím, že z člověka činí izolovaný objekt, opomíjí možnost jeho spontánního zájmu o svět, povýtce o společnost. Přijmeme-li například to, že společnost není pro člověka jen překážkou (v lepším případě prostředkem) v dosažení jeho cílů, ale *může* být tímto cílem samým, tj. může mít pro něj hodnotu o sobě, pak může být člověk modifikován společností, aniž by to znamenalo omezení jeho autentických zájmů. Což zároveň znamená, že tak jako je u Freuda člověk determinován biologicky, může být nyní determinován společensky - společnost může utvářet autentické přání a potřeby jedince, neboť ten má autentický zájem být součástí života společnosti. V takovém případě ale není možné podat definitivní a neměnný výčet našich autentických

potřeb, tak jak to činí Freud, s opodstatněním, že tyto potřeby jsou biologicky založené. Naše potřeby se totiž mohou formovat společenskou interakcí. Není-li druhý člověk pro mne jen prostředkem k uspokojení mých zájmů, ale hodnotou o sobě, pak může být také zdrojem mých spontánních zájmů, může je ve mně vytvářet.

Protože Freudova teorie pudů je dle Horneyové reduktivní a celkový výčet našich potřeb a zájmů nejsme schopni podat, není ani možné hledat příčiny neuróz ve fixacích libida, ale je třeba brát v potaz celou neredukovanou zkušenost jednotlivce. Zvláštní pozornost si potom zaslouží sociální interakce, neboť neuróza je v pojetí Horneyové poruchou mezilidské vztahovosti.⁶⁰ V souhlasu s Freudem vidí také eminentní důležitost v zážitcích z dětství. Nicméně hledání příčin neurotických poruch v dětské zkušenosti považuje za velmi obtížné, často dokonce nemožné. Freud si totiž postulátem vývojových stádií libida vytvořil zkratku, která mu umožňovala rychle usuzovat ze současných projevů pacienta na příčiny jeho onemocnění v dětství. Tím však, že Horneyová teorii libida odmítá, ztrácí rovněž tento absolutní referenční bod a zůstává vydána napospas komplexitě dětských zážitků, což činí z pátrání po příčinách neuróz těžko splnitelný a nejistý úkol. Navrhuje proto doplnit Freudův diachronní přístup přístupem synchronním⁶¹, který u ní nakonec převažuje a je také více v souladu s jejím strukturalistickým paradigmatem.⁶² Podle něj se primárně soustředíme na aktuální neurotickou strukturu a analyzujeme souvislosti mezi různými životními projevy pacienta. Můžeme tak například zkoumat, jak nutková touha po obdivu narcistického pacienta souvisí s jeho citlivostí vůči kritice, jak tato

60 Viz níže kapitolu 3. této práce.

61 Srov. PARIS, BERNARD J. *Karen Horney*. New Haven: Yale University Press, 1994, s. 117-122.

62 Srov. RENDON, M. Discussion of „Horney's Theory of Neurosis: A Developmental-Structuralist Interpretation“. *The American Journal of Psychoanalysis*. 1979, 39, 1, 37-39.

souvisí s pocití méněcennosti, ty zase s vyhýbáním se společnosti atd. Synchronní pohled pak můžeme, umožňují-li to sdělení pacienta, doplnit pohledem diachronním. Například, že touha po obdivu souvisí s kritickým a znevažujícím přístupem rodičů v dětství. I v diachronním záběru se však pohybujeme stále spíše na poli korelace než příčinnosti. Výjimkou jsou pouze traumatické události, které masivně ovlivní celý následující vývoj osobnosti.

Ve většině případů tedy nejsme schopni identifikovat příčiny neuróz v diachronním smyslu, tj. lokalizovat v historii pacienta konkrétní zážitek nebo soubor konkrétních zážitků, které by způsobily jeho současné neurotické projevy. Obvykle proto nemůžeme tvrdit, že příčinou kupříkladu přehnaných ambicí pacientky je její závist penisu nebo že masochistické rysy pacienta jsou důsledkem jeho vytěsněného homosexuálního hnutí k otci. Příčiny neuróz nejde jednoznačně určit ani pomocí míry frustrace nebo uspokojení potřeb jakožto specifických kvalit dětských zážitků. Dítě je schopné snést vysokou míru frustrace různých potřeb, pokud cítí, že je tato frustrace nutná (například ve válečném stavu) a že je rodiči milováno. Totéž platí i o uspokojení. Větší shovívavost rodičů k potřebám dítěte a snaha o jejich naplnění může být dána – abychom použili stejný příklad – třeba odezněním válečného stavu, kdy rodiče chtějí po dlouhé době nouze dopřát dítěti hojnosti a vynahradit mu tím těžké roky. Taková hojnost však nepovede k neuróze, je-li projevem lásky k dítěti. Vztah mezi neurózou a frustrací nebo uspokojením je podle Horneyové složitější. Nejde pouze o kvantitu frustrace nebo uspokojení, ale o to, *jak* se dějí. V tomto „jak“ se potom zračí to, co je sice obtížně definovatelné, co však mnohem významněji zodpovídá za vývoj neurózy, a tím je postoj rodičů k dítěti. Postoj tedy určuje konkrétní podoby uspokojení i frustrace. Existuje relevantní rozdíl mezi tím, když rodiče

odmítnou dát dítěti u oběda nádavek, protože mají nouzi, pročez i zbytek rodiny zůstane bez něj, a když mu jej odmítnout dát, ale sami si přidají. Přestože jde z hlediska potřeby jíst o tutéž frustraci, zatímco první případ není patogenní, druhý může vést k neuróze, neboť se v něm ukazuje negativní postoj rodičů. Dítě při něm může pociťovat křivdu, to, že není rodiči chtěno, že jeho život je méně hodnotný než život rodičů, že je jim na obtíž apod. Negativní postoj rodičů se však nemusí nutně projevovat natolik ostentativně jako v tomto příkladě a může v mnohem rafinovanější a nenápadnější podobě (v tónu hlasu, gestech, pohledech, drobných úkonech aj.) pronikat celou rodinou atmosférou. V důsledku takového postoje pak u dítěte dochází k rozvoji *základní úzkosti* (basic anxiety), pocitu, že svět kolem něj je v základě ohrožující a nepřátelský vůči jeho bytí, vůči jeho bytostným zájmům a potřebám. Základní úzkosti se potom dítě pokouší bránit formací neurotické struktury, jejíž konkrétní podoba koreluje s konkrétní podobou podmínek vzniku základní úzkosti.

Přestože tedy nemůžeme, tak jak to činí Freud, předem vymezit oblast našich dětských zážitků, která by byla odpovědná za vznik neurózy (základní úzkosti a s ní související neurotické struktury), můžeme předem říci, co je příčinou neurózy ve strukturálním smyslu – základní úzkost. Obvykle sice nelze tvrdit, že tento anebo onen zážitek způsobil rozvoj základní úzkosti, ale můžeme říci, že základní úzkost je stavebním kamenem, na němž stojí i padá naše neurotická struktura. Horneyová tedy nakonec podobně jako Freud klade absolutní referenční bod etiologie neuróz, ale nikoli tak jako Freud v genetickém smyslu, ale ve smyslu strukturálním.

Protože Horneyová odmítá Freudova stádia psychosexuálního vývoje, k nimž neurotik regreduje, a základní úzkost považuje za patologický moment, odmítá rovněž nazývat neurózu infantilismem. Neuróza není

regresí k normálním, byť nižším vývojovým stádiím, ale představuje kvalitativní odklon od normálního vývoje osobnosti.⁶³

2.4.2 Neurotické symptomy⁶⁴

Neurotický symptom vzniká podle Freuda jako výsledek střetu intrapsychických sil. V jeho základu stojí pudové hnutí nepřijatelné z hlediska Nadjá. Já je tísněno ze dvou stran a hledá cestu z tohoto konfliktu pomocí obranných mechanismů, které se ve vystupňované formě mohou projevit jako neurotický symptom. Protože neurotický symptom představuje jakési kompromisní řešení a je deformací jak čisté pudové tendence, tak i požadavku Nadjá, jeho smysl podobně jako smysl snu není na první pohled srozumitelný a vyžaduje výklad. Ten vypadá tak, že symptom je analyzován v jeho jednotlivé složky a ty jsou následně vztaženy ke svým historickým zdrojům. Tak například morálně nepřijatelná sexuální touha po ženě mého nadřízeného, které se budu bránit vytěsněním, může vést k pocitům, že jsem svým nadřízeným podezříván a obviňován, jimž se zase budu bránit přehnaným ospravedlňováním a obhajováním se v situacích, kdy to není na místě. Ve vyhocenější podobě mohu začít mít paranoidní myšlenky týkající se mého nadřízeného a nakonec třeba přestat vycházet z domu. Moje situace pak může být analyzována jako projev nevyřešeného oidipovského komplexu a mé aktuální symptomy – neschopnost dojít do práce, nemístné obhajování se – vysvětleny vztahem k raným dětským zážitkům.

Pro Horneyovou takový výklad není možný. (1) Protože odmítá teorii libida a univerzální platnost jeho vývojových stádií včetně oidipovského

63 Viz níže podkapitolu 3.1 této práce.

64 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *New Ways in Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1966, s. 279-281, 133-153.

komplexu, současné chování pacienta nelze vysvětlit odkazem na prototypickou situaci v dětství. (2) I kdybychom odkryli v pacientově minulosti zážitek podobný oidipovskému komplexu, neumožňuje nám to ještě usoudit, že současná situace je jeho důsledkem, resp. opakováním. Podle Freuda opakování vychází z fixace libida v tomto případě na určitý objekt z dětství (matku), k němuž libido v současnosti regreduje. Fixace je pak udržována vytěsněním – tím, že je afekt postaven mimo vědomí, zůstává konzervován a nemění se. Problém je ale v tom, že můj nadřizený není můj otec a jeho žena není moje matka. Mezi situací a objekty tehdy a nyní není identita, je tu ale *podobnost*. Freud vysvětluje proces přesunu libida z jednoho objektu na objekt jemu podobný pomocí symbolizace a nahrazení. Žena mého nadřizeného symbolizuje mou matku, jejíž je náhradou. K přesunu od primárního objektu k jeho náhradě dochází odepřením – uspokojení mé touhy po matce je mi odepřeno, proto ji nahrazuji jiným objektem. Náhrada v tomto smyslu v sobě tedy zahrnuje deficienci – je *jen* náhradou, není pravým objektem, po němž toužím. Podle Freuda proto *ve skutečnosti* stále toužím po matce, kterou mi žena nadřizeného pouze nahrazuje. Na tomto tvrzení je pak založen také terapeutický postup, podle nějž uvědoměním si *nepravosti* své touhy po ženě nadřizeného a infantilnosti touhy po matce, která byla jejím jádrem, celý tento komplex afektů odezní. Podle Horneyové ale tento terapeutický efekt často vůbec nenastává, a pokud nastane, je otázkou, zda není možné jej interpretovat jinak. Další obtíží je neprůkaznost tvrzení, že žena nadřizeného je jen náhradou za matku. Podle Freuda bychom totiž stále měli ve skutečnosti toužit po matce. Nicméně případy, kdy milujeme jednu osobu a pouze ze strachu či nemožnosti tuto lásku realizovat se uchýlíme k jiné osobě, aniž bychom však přestali milovat první, vypadá jinak. Náklonnost k ženě nadřizeného může vykazovat všechny známky

pravosti. Pokud bychom chtěli tvrdit, že v ženě nadřízeného milujeme svou matku, pak musíme precizovat, co toto „v“ znamená. Podle Freuda je naše touha po matce vytěsněná, díky čemuž se také přesouvá na náhradní objekty. Vytěsnění nám tedy znemožňuje identifikovat, koho ve skutečnosti milujeme. Tím se pak vysvětluje opakující se zklamání mužů a jejich opouštění žen, neboť po čase vždy zjistí, že to není „ta pravá“. V analýze by pak mělo dojít ke stejnému náhledu, že láska k ženě nadřízeného není pravá při současném nazření pravé lásky k matce. Dochází však k takovým odhalením aktuálně působící lásky k matce *qua* reálné, konkrétní osobě (přestože zároveň mohu pociťovat nepatřičnost a infantilitu takové lásky)?

Podle Horneyové jde o něco jiného. Musíme se nejdříve ptát, co vůbec umožňuje proces nahrazování, symbolizace. Vytěsnění totiž funguje tak, že skryje konkrétní objekt naší touhy (osobu matky), ale ponechá v platnosti některé jeho atributy, díky čemuž může právě dojít k nahrazení, k přesunu na další objekt. Například to, že jde o ženu, že tato žena má sexuální vztah s autoritou, že je pečující atd. Tyto atributy musejí být obecnými znaky, jinak by neumožňovaly přesun z jednoho objektu na jiný. Při vytěsnění musí jít tudíž o abstrakci, jejíž funkcí je skrytí konkrétního jádra. Výsledkem pak je, že současná situace má s dřívější situací *společné* znaky – jsou si navzájem *podobné*. Tím, že afekt i jeho vytěsnění jsou stále v působnosti, dochází k *opakování* podobných situací. Podle Horneyové však celý tento proces může probíhat, aniž by ona abstrakce musela skrývat nějaké konkrétní jádro. V jejím strukturalistickém pojetí je možné, aby probíhala reprodukce určité obecné struktury, tj. opakování podobných situací, i bez toho, že bychom museli předpokládat fixaci a vytěsnění. Tendence k reprodukci může být totiž zabudována již v této struktuře samé. Abychom však její schopnost

reproduce napříč časem pochopili, musíme tuto strukturu důkladně analyzovat.

Řekněme, že se ve výše uvedeném příkladě muže nešťastně zamilovaného do ženy nadřízeného bude jednat o masochistický typ.⁶⁵ Způsobem, kterým se snaží tento člověk vypořádat s úzkostí zakoušenou ve vztahu s lidmi, je sebedeflace. Snaží se vždy vyhovět druhým, rozpoznat jejich přání a potřeby a upřednostnit je před svými. Pokouší se předcházet konfliktům, a pokud nastanou, řeší je ústupem a podvolením se. Díky tomuto nastavení toho však v životě příliš nedosáhl, ani v práci, která jej nenaplnuje, ani v soukromém životě, kde se cítí osamělý. Nikdy se neodvážil vzít si to, co skutečně chtěl, dokonce se to ani neodvažoval chtít, neboť mít vlastní vůli bylo pro něj již samo o sobě příliš ohrožující. Takové sebeumenšení jde však ruku v ruce s tím, že skrytě touží být mocný, porážet druhé a prosazovat se. Imponují mu silné osobnosti, které tajně obdivuje a k nimž patří i jeho nadřízený. Jeho neschopnost vědět, co sám chce, se současným obdivem k silným osobnostem ovlivnila rovněž jeho erotickou volbu. Fakt, že nějaká žena je manželkou adorovaného nadřízeného, je pro něj indikátorem její kvality a láskyhodnosti. Citová vyprahlost, tím hlubší, čím hlubší byla jeho samota, pak podnítila, že se do této ženy zamiloval, čímž se ovšem nevolky postavil do konkurenčního vztahu vůči nadřízenému. Skutečnost, že se svou náklonnost neopovážil projevit, že si ji tak ostře vyčítal a obviňoval se za ni, až nakonec přestal chodit do práce, je jen nutným důsledkem jeho ústupnosti, jeho základního neurotického postoje spočívajícího v sebedeflaci.

Nezmění-li aktér tohoto příběhu svůj neurotický postoj, je dost pravděpodobné, že se jeho nešťastný milostný scénář bude opakovat. Nebude se však opakovat kvůli rané fixaci na matku, ale kvůli tomu, jaké důsledky jeho neurotický trend vystavěný proti úzkosti ve vztazích

65 Srov. podkapitulu 2.1.2.6 této práce.

generuje. Zároveň je patrné, že neurotické symptomy (neschopnost vycházet z domu, nemístné sebeobviňování) jsou jen konkrétní dopady neurotické charakterové struktury. Toto tvrzení pak dle Horneyové, s výjimkou situačních neuróz, platí obecně. Nemůžeme vytvořit rychlé spojení mezi ranými zážitky a aktuálními symptomy, ale musíme nejprve analyzovat neurotickou charakterovou strukturu, která je ve hře.

2.5 Shrnutí

Kritikou Freudovy teorie ze strany Horneyové je připravena půda pro stavbu jejího vlastního pojetí. Z konfrontace s Freudovým konceptem pak můžeme schematicky a předběžně určit v jakých souřadnicích by se toto pojetí mělo pohybovat. (1) Horneyová odmítá strukturovat lidskou psychiku do instancí, které jsou principiálně ve vzájemném konfliktu. (2) Odmítá instinktivismus a biologické určení podstaty člověka a chce více zohlednit kulturní a environmentální faktory. (3) Uznává nevědomé procesy a jejich dynamiku. (4) Ponechává v platnosti většinu Freudem popsaných obranných mechanismů. (5) Odmítá teorii libida, s čímž souvisí, že (6) oslabuje úlohu sexuality v lidském životě, (7) odmítá přímý kauzální vztah mezi ranými dětskými zážitky a současným stavem – teorii fixace a regrese, (8) opakující se zkušenosti chce vysvětlit povahou neurotické struktury produkující bludné kruhy, (9) diachronní genetický pohled na neurózu chce doplnit pohledem synchronním, strukturalistickým. (10) Strukturální příčinu neurózy spatřuje v úzkosti. (11) Neurotickou strukturu chápe jako obranu proti této úzkosti. (12) Na neurotické symptomy se odmítá dívat izolovaně, ale pouze v souvislosti s celkovou neurotickou strukturou. (13) Odmítá Freudovu mechanistickou ontologii a vidí člověka jako bytostně vztaženého ke světu a lidem v něm.

(14) Uznává většinu Freudových klinických pozorování, ale hledá pro ně odlišnou interpretaci.

3 KAREN HORNEYOVÁ – TEORIE NEURÓZ

3.1 Seberealizace⁶⁶

Celým pojetím neuróz se u Horneyové táhne distinkce mezi pravým a falešným (true, false), která proniká v zásadě do tří oblastí. (1) Zaprvé se jedná se o kategorii noetickou, při níž jde o určení pravdy a nepravdy. (2) Zadruhé o kategorii etickou vyjadřující rozlišení dobrého a zlého a (3) nakonec o kategorii medicínskou odlišující zdravé a nemocné (neurotické). Dle příslušného kontextu pak nabývá distinkce pravého a falešného různých významů jako autentický a neautentický, autonomní a heteronomní, skutečný a neskutečný, reálný a ideální, neurotický a zdravý, konstruktivní a destruktivní aj. Neuróza tedy není jen tématem lékaře jako třeba zánět žlučníku, ale zasahuje život člověka vcelku. Výše zmíněné oblasti pak od sebe nelze oddělit. Falešné poznání souvisí s falešnou etikou a narušeným zdravím. Všechny oblasti se navzájem podmiňují a tvoří jeden celek. Zbavit se neurózy tak bude znamenat zároveň začít poznávat svět pravdivě a jednat eticky. Jestliže se nám to daří, tak podle Horneyové realizujeme své pravé Já (true self). Protože rozlišení mezi pravým a falešným není otázkou stupně, ale kvality, je také neuróza kvalitativně odlišná od zdraví - představuje realizaci falešných možností, falešného Já.

Co však je pravé Já? Živý člověk není bytost hotová, ale tvořící se. Život je pohyb, jímž dochází k uskutečňování toho, co bylo v možnosti. Jestliže jsou tyto možnosti pravé, pak je tento životní pohyb seberealizací. Pravé

66 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 15-19, 138-140. Srov. též PARIS, BERNARD J. *Karen Horney*. New Haven: Yale University Press, 1994, s. 183-189; SAYERSOVÁ, J. *Matky psychoanalýzy*. Praha: Triton, 1999, s. 114-119.

Já tak můžeme opsat jako soubor pravých možností. Tyto možnosti ale nejsou předepsány nějakým biologickým programem, ani společenskými (kulturními, mravními) vzorci. Nejsou totiž vůbec předem dány, ale musejí být nalézány, což je životním úkolem každého člověka. Protože jsou to však možnosti jednotlivce, jsou to možnosti jedinečné - možnosti konkrétního člověka v jeho konkrétních situacích. Proto je nelze předem pozitivně definovat. Nemůžeme-li ale určit, co je obsahem pravého Já, jak máme potom rozlišit pravé a nepravé možnosti? Přestože je pravé Já jedinečné, nemůžeme alespoň vytknout některé jeho obecné (všem lidem společné) charakteristiky?

Distinkce pravého a falešného je distinkcí jaksi *ex post factum*, je možná teprve tehdy, onemocní-li člověk neurózou, bez ní by neměla smysl. Pro od počátku zdravého člověka by tedy dilema mezi pravými a falešnými možnostmi vůbec neexistovalo podobně jako pro Adama a Evu před ochutnáním jablka ze stromu poznání neexistovalo dobro a zlo. Pokud bychom tuto metaforu mezi neurózou a stavem *post lapsum* podrželi, Horneyová by byla názoru, že prvotní hřích není dědičný v biologickém smyslu, ale ve smyslu kulturním. Dítě se rodí nevinné, tedy, abychom se vrátili zpět k neuróze, zdravé a se spontánní tendencí k realizaci svých pravých možností. Teprve patogenní podmínky prostředí způsobí jeho onemocnění. Jednak jde o neurotickou osobnost rodičů, jednak o neurotické rysy dané společností. Protože Horneyová vidí západní společnost do značné míry jako patogenní, objevuje se u ní zcela zdravý vývoj spíše jako hypotetický stav. Situace člověka je tedy viděna perspektivou *post lapsum*, což je situace, kdy je volba mezi pravým a falešným nevyhnutelná. Pravé tak získává obsah jen ve vztahu k falešnému a obráceně. Horneyová se pak ve svém díle zaměřuje především na podstatu neurózy, kterou tedy můžeme chápat zároveň jako

negativní definici zdravého stavu. Tato negativita zde má své místo, neboť, jak ještě uvidíme, charakteristikou zdravé volby je autonomie. Pokud by Horneyová definovala pravé možnosti pozitivně, dala by tím neurotikovi do rukou mocnou zbraň pro jeho heteronomní diktáty.⁶⁷

Protože se dítě rodí, jak už jsme řekli, se spontánní tendencí k růstu a rozvoji svých pravých možností, musí také disponovat rozlišovacími schopnostmi. Tyto schopnosti však nemusejí být vědomé. Pojmové, reflexivní uchopení možností je typické spíše pro stav *post lapsum*. Schopnost rozlišování u dítěte by měla být inherentní jeho tendenci k růstu. Je to součástí jeho *fysis*. Tak jako žalud má tendenci rozvinout se v dub, aniž by tento proces musel reflektovat nebo se ho dokonce učit, tak má i člověk tendenci uskutečňovat své pravé Já. Kritéria pro rozlišení pravých a falešných možností tudíž nejsou primárně pojmová a měla by tu vždy již být. V procesu seberealizace půjde proto spíše než o hledání naší tendence k růstu vnějších pojmových kritérií o objevování této tendence samotné. Takové objevování bude mít primárně charakter pocítění. Cítíme, že k něčemu tíhneme, že něco chceme, máme o něco zájem apod. Což si můžeme také následně uvědomovat na pojmové rovině. Protože je tato tendence zdrojem našeho života, naší životní energie, měli bychom se při jejím následování cítit velmi živí. Dále protože je tendence k růstu principem našeho životního pohybu, je spontánní - má počátek sama v sobě, to, co děláme v souladu s ní, bychom měli zažívat tak, že to děláme sami od sebe, že jsme to my sami, kdo tak činí, že je to naše vlastní aktivita. Předběžně bychom tedy mohli vytknout dvě kritéria pravého já, a sice pocit vitality a pocit autenticity. Další kritéria by měla vyvstávat během prezentování teorie neuróz.

Kromě pravého a falešného Já Horneyová ještě mluví o reálném (real) nebo skutečném (actual) Já, kterým označuje realitu jedince v určitý

⁶⁷ Viz podkapitolu 3.4.1 této práce.

okamžik, tzn. jak jeho pravé Já, tak i jeho falešné Já, všechno zdravé i všechno nemocné v něm. Jinak řečeno označuje jedince tak, jak tu je, se všemi jeho atributy.

3.2 Základní úzkost a primární obrany⁶⁸

Aby se však člověk mohl vyvíjet v souladu se svým pravým Já, potřebuje k tomu vhodné podmínky. Jejich základem je zdravý postoj rodiče k dítěti, díky němuž rodič cítí jedinečnost a spontaneitu dítěte a dokáže je podporovat. Horneyová v tomto smyslu mluví o lásce. Láska je vřelost respektující každou druhou bytost v jejím existování z vlastního zdroje, v její ničím nenahraditelné svobodě. Na základě tohoto postoje si dítě může vytvořit pocit základní důvěry, tj. důvěry ve své spontánní úsilí a ve svou individualitu. Je pak schopno spolehnout se na vlastní síly a také důvěřovat druhým lidem. Dokáže bez skrupulí vyjádřit, co si myslí, co cítí a sledovat své vlastní sklony.

Opakem základní důvěry je základní úzkost jakožto pocit bezmoci, izolace a ohrožení v potenciálně hostilním světě. Spontánní růst dítěte není podporován nebo je mu přímo bráněno a dítě vnímá, že zde není chtěno jako bytost *per se*. Buďto je více nebo méně aktivně nechtěno nebo je chtěno jen kvůli něčemu jinému (a nikoli kvůli sobě samému). Rozpadá se pocit soupatřičnosti se světem a především s druhými lidmi. To, čím dítě je, nepatří do světa, v němž se nachází. Zažívá hrozivost vyčlenění a izolace, vyklouznutí ze souvislosti, do níž se narodilo. Přirozená samozřejmost vztahu ke druhým lidem je narušena. Vztah se stává *problémem*.

Na tuto zkušenost může dítě v závislosti na daných podmínkách

68 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 19-21.

reagovat v zásadě trojím způsobem.⁶⁹ (1) Může se obrátit proti tomu, co je ohrožuje (proti druhým lidem), a aktivně tomu odejmout moc, kterou to nad ním má (agrese, zničení, ovládnutí). To znamená vykonat pohyb *proti*. (2) Může se pokusit od toho utéci, vzdálit se, a tím tomu vzít působnost na sebe sama. Vykonat pohyb *od*. (3) Anebo se může této cizí, nepřátelské moci podvolit, a tím si ji naklonit, což bychom mohli charakterizovat jako pohyb *k*. Jde tedy ve zkratce o útok, únik a submisi jako tři základní možné reakce na ohrožení. Problémem je, že ani jedna z těchto reakcí nepředstavuje skutečné řešení dětské situace. (1) Dítě nedokáže získat moc nad svými rodiči nebo je zničit, jednak kvůli své slabosti, jednak kvůli tomu, že je na nich závislé, a v neposlední řadě kvůli tomu, že je má často zcela spontánně rádo. (2) Ze stejných důvodů se od nich obvykle nemůže ani definitivně vzdálit. (3) Submise je již sama o sobě neuspokojivým řešením, neboť se při ní člověk vzdává velké části své individuality, tedy toho, co se pokusil tímto obranným řešením samotným zachránit. Nadto ani podvolení se většinou rodiče nepohne k tomu, aby k dítěti změnil svůj postoj, tj. nezíská jeho lásku, neboť tento rodič obvykle kvůli svým vlastním problémům vůbec milovat nedokáže. Požadavky a očekávání rodiče jsou navíc často nesplnitelné nebo jednotlivě splnitelné, ale ve vzájemném konfliktu, takže dítě nemůže rodiče nikdy zcela uspokojit.

Protože žádné jednotlivé řešení neskýtá dítěti východisko z jeho trýznivé situace, vyzkouší obvykle všechna tři a jeho celkové vztahování se k rodičům (potažmo dalším lidem) je výsledkem jejich různých kombinací. Může utíkat z domu, může se snažit být hodná holčička nebo chlapeček, může s rodiči bojovat, vzdorovat jim, uzavírat se do sebe aj. Nic z toho však neotevívá cestu ven. Nadto se ocitá v častém intrapsychem

69 Srov. HORNEY, K. *Our Inner Conflicts*. New York: W.W. Norton & Company, 1992, s. 48-95.

konfliktu, neboť v jedné chvíli může být puženo jak k útoku, tak i k úniku a submisi. To vše vede k všeprostopujícím pocitu bezvýchodnosti a bezmoci. Za účelem úlevy od vnitřního konfliktu a s ohledem na dané podmínky (temperament, tělesná konstituce, povaha rodičů, sourozenců atd.) dítě obvykle potlačí některé z těchto reakcí a bude se řídit jen jednou z nich, která se díky tomu stane typickou a bude utvářet jeho manifestní osobnostní profil. Dítě pak může působit jako chronický útekář, malý agresor, puřka, vzorný řkoláček, introvert atd.

3.3 Sebeidealizace⁷⁰

Řešení pomocí predominance jednoho obranného sklonu je však obvykle neuspokojivé. (1) Zatímco zdraví lidé se pohybují k, od a proti druhým podle stávajících podmínek, na které dokážou pružně reagovat, neurotik je ve svém chování rigidní. Jeho pocit ohrožení je totiž mnohem vyšší, čímž je také mnohem vyšší jeho tendence reagovat obranou, stejně jako intenzita vnitřního konfliktu, způsobeného vyvstáním neslučitelných obranných reakcí, a následně sklon se konfliktu zbavit a reagovat dominantně jen jednou z obran. Výsledkem je nutkavost a s ní spojená neschopnost rozlišovat různé situace a reagovat přiměřeně. To vede následně k tomu, že neurotik v interpersonálních vztazích naráží, což v něm vyvolává nejistotu ohledně zvoleného řešení, prohlubuje jeho vnitřní konflikt a úzkost ze vztahu, na což pak reaguje opět zintenzivněním své dominantní tendence atd. Jedná se tedy o bludný kruh, který *zvyšuje jak jeho úzkost, tak kolize s druhými lidmi*. (2) Obranné tendence mají v podstatě antisociální charakter. Jsou to reakce na ohrožení ve vztahu s druhými lidmi a jejich cílem je v jistém smyslu tento

70 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 22-25.

vztah zrušit. Buďto tím, že zruším protějšek vztahu (pohyb proti), nebo sám sebe (pohyb k), anebo ze vztahu zcela vystoupím (pohyb od). Tím se však pouze *obnovuje pocit vyčlenění* a úzkost z něj vyplývající. Neurotik žije a nejspíš i musí žít mezi lidmi a současně mezi nimi neustále bojuje o život. (3) Obranné sklony mají dotyčnému zajistit bezpečí. Tuto funkci však nesplňují nejen z důvodů, které jsme zmínili v předchozích dvou bodech, ale také proto, že jsou ve společenských podmínkách *nerealizovatelné*. Aby byly funkční, *musely by být naplněny absolutně*, což však není možné. V okamžik, kdy se objeví někdo silnější, pocit bezpečí agresora se tím hroutí a zůstává mu jen mučivá úzkost. Kdo ale zaručí, že se neobjeví někdo silnější? Podobně i submisivní typ není schopen vždy vyhovět všem požadavkům a očekáváním, které jsou na něj kladeny, a ve chvíli, kdy selhává, drtí ho úzkost. A člověk, který svůj život staví na soběstačnosti, by musel naprosto opustit lidskou společnost (ať už naprostým uzavřením se do sebe nebo útekem mimo civilizaci), aby svému ochrannému opatření dostál. Úzkost tedy neurotika puď k tomu, aby své řešení uskutečnil absolutně, což však není v jeho silách. (4) Výsledkem předchozích třech bodů je, že se neurotik zmítá v neustávajících vnitřních konfliktech mezi protichůdnými řešeními, do čehož mohou (nakolik nebyly pohlceny obranami) vstupovat také jeho spontánní tendence. Chlapec tak může zažívat divoký vztek na svého otce a nejraději by ho zničil. Uvědomuje si však, že to není proveditelné, a také cítí, že otce potřebuje. Takže zároveň tíhne k tomu otci ustoupit a vyhovět. K tomu se navíc připojuje i to, že má otce rád, nechce mu ublížit a stojí o jeho náklonnost a uznání. Nakonec se těmito všemi protichůdnými silami chlapec cítí přemožen a touží od všeho utéci někam pryč. Záhy si však uvědomí, že to též není možné a z východiska se tak stává jen olej do ohně planoucího konfliktu. Je rozpolcen, vydán napospas svářejícím se

silám, *dezintegrovan*. (5) Dezintegrace koresponduje mimo jiné s tím, že neurotik necítí pevnou půdu pod nohama, nemá se čeho přidržet, o co se opřít. Chybí mu těžiště v sobě samém. Jeho spontánní sklony byly pohlceny defenzivními reakcemi, které ve výsledku produkují jen konflikty a zmatek. Čím více se odcizil od svého živoucího středu, tím více potřebuje něco pevného, čeho by se mohl chytout a na co by se mohl spolehnout. *Potřebuje jistotu*. O to větší, oč větší je jeho zmatek a úzkost. (6) Ze ztrátou kontaktu s jeho vlastními zdroji souvisí také to, že neurotik neví, kdo je. Zatímco lidi kolem se o něco zajímají, něčemu se věnují a někam míří, on sám jen bojuje o život. Otázka, kým je, jej zastihne pravděpodobně nejsilněji v době dospívání, kdy pocítí *potřebu určit svou vlastní identitu*.

Jako východisko z uvedených potíží vytvářených primárním obranným opatřením se pak neurotikovi nabízí *sebeidealizace* (self-idealization). Horneyová přirovnává toto řešení k zaprodání duši ďáblu, ke svodu, jemuž jen málokdo odolá. Jde o proces, při němž se ze zbídačené bytosti, jejíž muka jsme výše nastínili, stane bytost bezmála božská. Ústřední roli zde hrají naše vyšší kognitivní schopnosti - rozum a představivost, jejichž působením (1) přetváříme cíle našich defenzivních sklonů v univerzálně platné normy (nejčastěji pak ve společensky uznávané hodnoty). Ze submise se tak může stát pokora, altruismus, svatost. Z agrese hrdinství, odvaha, vůdcovství. Z úniku moudrost, božská autarkie, nekonformnost aj. (2) Kromě toho, že naše neurotické potřeby měníme v univerzálně platné normy, začínáme si současně vytvářet *idealizovaný sebeobraz* (idealized image of ourselves), v němž tyto normy naplňujeme. Z ušlápnuté dívenky je najednou největší chleboďárce lidstva. Z notorického výtržníka mistr světa v boxu. Z třídního tichošlápka nejslavnější filozof všech dob. Čím vyšší je naše naplnění dané normy, tím

lépe plní sebeobraz svou funkci. Intence, která pohání jeho konstrukci, je však ve svém nejzazším bodě nenaplnitelná, neboť se pokouší ztotožnit ideu s tím, co na ní participuje. Jejím úběžníkem tedy není například to, že budeme moudří, ani nejmoudřejší na škole, ve městě apod., ale to, že budeme moudrost sama. Výsledkem této intence je, že se v každé konkrétní situaci pokoušíme být v rámci příslušné hodnoty „nej“.

Sebeidealizace představuje pokus o *celkové řešení* (comprehensive neurotic solution) všech potíží a skýtá tak neurotikovi příslib úplného naplnění všech jeho potřeb. (1) Kolize s druhými lidmi a prohlubující se úzkost jsou zažehnány tím, že v rámci idealizovaného obrazu je dominantní obranná tendence povýšena na normu, kterou ostatní musejí uznat. (2) Tím samým se obvykle ztrácí antisociální charakter obranné tendence a neurotikův pocit sociálního vyčlenění. Lidé ho musejí uznávat, neboť dokonale splňuje univerzálně platné normy. (3) Díky fantazii je pak možné normu naplnit absolutně, takže je eliminována úzkost z možného selhání (neurotik je nejsilnější, nejpokornější, nejsoběstačnejší). (4) Fantazijní povaha idealizovaného sebeobrazu umožňuje také skloubit protichůdné tendence. Jednou můžeme být nejlepším milencem, jindy nezlomitelným asketou. (5) Jistotu nám poskytuje transformace našich potřeb v univerzálně platné normy a jejich absolutní naplnění uvnitř idealizovaného sebeobrazu. (6) Totéž je také odpovědí na otázku po naší identitě a místě ve světě.

3.4 Realizace idealizovaného sebeobrazu⁷¹

Řešení pomocí idealizovaného sebeobrazu by mohlo být relativně neškodné, kdyby se neurotik svůj zbožštělý obraz sebe sama nesnažil

⁷¹ Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 19-38.

realizovat. Nicméně identifikace s ním k tomuto řešení neodmyslitelně patří. Protože však představivost zčásti supluje i tuto funkci, existují mezi neurotiky rozdíly v míře, s níž se aktivně pouštějí do realizace svého sebeobrazu a s níž se spokojují s fantazijní identifikací. Pokusu o aktivní realizaci pak Horneyová říká *honba za slávou* (search for glory). Kromě rozdílů ve stupni realizace a imaginace existují též rozdíly v míře uvědomění si své sebeidealizace a svého dokonalého sebeobrazu.⁷²

Honba za slávou je sám o sobě zhoubný proces, neboť při něm dochází k přímému odklonu od pravého Já a k přesouvání energie do Já ideálního, které tím bují a pohlcuje pravé Já podobně jako rakovinový nádor zdravé části těla. Namísto svých pravých možností se neurotik pokouší uskutečnit své ideální (ne)možnosti a ztrácí čím dál tím více pevnou půdu pod nohama.

Součástí pokusu o realizaci ideálního Já je (1) *touha po dokonalosti* (need for perfection) vyplývající z povahy ideálního Já. (2) *Neurotické ambice* (neurotic ambition), jejichž zvláštním rysem je volný vztah k jejich obsahu, který se může podle potřeby měnit. Jednou je neurotik nejslavnější malíř, jindy nejslavnější vědec. Nejde mu totiž o věc samu, například o malování obrazů, ale o pozici ve světě (společenský status), která z toho plyne. Tedy nikoli o malířství nebo o vědu, ale o onen přívlastek „nejslavnější“. Namísto toho, aby začal malovat, protože má vztah k malování, a pokud se mu bude dařit, může se k tomu časem přidružit i společenské uznání, neurotik chce ihned uznání a malířství je jen prostředkem k němu. Jakmile se proto objeví lepší prostředek, jak slávy dosáhnout, rád se ho chopí. (3) Poslední součástí honby za slávou je *puzení k pomstychtivému triumfu* (drive toward a vindictive triumph), které má kořen v negativní motivaci neurotikova úsilí. Neurotik je člověk, který se cítí bytostně odmítán, nechtěn a vyčleněn, což zakouší nejen jako

72 Srov. podkapitoly 3.4.3 a 3.6 této práce.

ohrožení, ale také jako křivdu, za kterou má sklon se mstít. Jeho honba za slávou má potom za cíl zvrátit tento žalostný stav - poskytnout neurotikovi bezpečí a přijetí a oplatit druhým příkoří, kterých se na něm dopustili. Mstivost má tedy vyrovnávací funkci a pracuje na principu, čím méně druhý, tím více já a naopak. Jakmile někdo naplňuje neurotikovy ambice a touhu po dokonalosti lépe než on sám, může sáhnout ke mstě, aby obnovil svou nadřazenost nebo alespoň rovnocenný status se svým soupeřem.

Obecným rysem úsilí o realizaci ideálního Já je jeho (1) *nutkavost* (compulsive nature) působená především úzkostí, která leží v jeho základu. Honba za slávou je především sebezáchovné úsilí, jehož cílem je zjednat si bezpečí. Neurotik se cítí v jádru stále ohrožen, a je proto nucen se tomuto ohrožení bránit. Jeho úzkost dále podporuje fakt, že na realizaci ideálního Já stojí celý jeho život. Vsadil totiž všechno na jednu kartu a od ideálního Já očekává totální naplnění svých potřeb. To pak propůjčuje honbě za slávou eminentní důležitost a v okamžik, kdy toto úsilí troskotá, neurotik zažívá ohrožení celého života. (2) Druhým obecným rysem snahy o realizaci ideálního Já je všeprostupující *působení představivosti*. Ta nejen předkládá neurotikovi jeho ideální možnosti, ale zároveň se podílí na vydatném falšování reality a podle aktuálních potřeb zkresluje jak jeho vnímání sebe sama, tak vnímání okolního světa. Výsledkem je, že čím více energie vkládá do uskutečňování ideálního Já, tím více ztrácí kontakt s realitou.

3.4.1 „Měl bych“⁷³

Svůj ideální sebeobraz se neurotik snaží uskutečnit pomocí systému vnitřních příkazů, kterému Horneyová říká *tyranie „měl bych“* (the tyranny of the should). Rozdíl mezi spontánním a neurotickým nutkavým úsilím lze vyjádřit pomocí rozdílu mezi „chci“ a „měl bych“ či „musím“. V obou případech jde sice o volní akt, ale v prvním se jedná o vůli autonomní a ve druhém o heteronomní, implikující již odcizení od sebe sama. Jinak řečeno vůle, která nás řídí imperativy „musím“ a „měl bych“, není vůle svobodná a naše vlastní, ale podrobená a cizí. Její podrobení vychází z toho, že otročí potřebě sebezáchovy, takže uposlechnutí diktátu „musím“ je asi stejně svobodné, jako začít utíkat před rozzuřeným psem. Cizost vůle pak vychází z nevlastního charakteru ideálního sebeobrazu, který nezohledňuje, čím skutečně jsme a čím ve skutečnosti můžeme být. Když se tedy mladík vyzpívající sotva baryton rozhodne být světoznámým tenoristou, nebude to nejspíš jeho vlastní možnost. Tím se dostáváme ke dvěma základním rysům „měl bych“. (1) *Neberou ohled na realitu* a objevují se i tam, kde není v naší moci je naplnit, což je důsledek ideality možností zahrnutých v neurotikově sebeobrazu. (2) Mají *nátlakový charakter* (coercive character), za nějž je zodpovědná úzkost, na které honba za slávou stojí. Výsledkem spojení těchto dvou charakteristik je potom nutkání „mít všechno hned“. Nátlak diktátů je tak silný, že neurotik nedokáže čekat, nedokáže respektovat čas a postupovat po krocích. Nemá-li své absolutno, cítí se ohrožen. Svou „drogu“ potřebuje hned, jinak jej zachvátí úzkost.

Vnitřní život neurotika je podobný životu otrokáře bičovaného neustálými rozkazy „musím“ a „měl bych“, kterým často není vůbec

⁷³ Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 60-77.

schopný dostát. Přestože jsou tyto diktáty v určité podobě přítomné u všech neurotiků, existují *rozdíly v postoji k nim*, které se pohybují od úplné poslušnosti až po naprostý vzdor a odmítání. Formací ideálního Já si neurotik stvořil metaforicky řečeno jakýsi totalitní režim ve vlastní duši, který mu slibuje vykoupení ze všech jeho trápení pod podmínkou, že bude poslouchat jeho příkazy. Neurotik se pak může snažit ze všech sil plnit přidělené úkoly, zatímco zdravé části jeho samého se proti nim mohou bouřit a podle aktuální situace vytvářet tajný odboj, malé záškodnictví, disent, otevřenou vzpuru apod. Neurotik ovšem může dostávat také protichůdné příkazy, takže konflikt není jen mezi zdravým vzdorem a neurotickými diktáty, ale také v samotné tyranii „měl bych“. Jedno „měl bych“ se může stavět na odpor jinému „měl bych“ a neurotik je lapen ve vnitřním konfliktu.

Diktáty je také možné projikovat, takže je nevnímáme jako příkazy, které bychom udíleli sami sobě, ale tak, že jsou to nároky kladené na nás zvenčí, od druhých lidí. Na což potom můžeme odpovídat stejnou škálou reakcí jako na diktáty pocházející od nás samých – úplnou poslušností až naprostým vzdorem.

3.4.2 Nároky⁷⁴

Kromě toho, že neurotik klade nároky sám na sebe, jimiž se pohání k realizaci ideálního Já, klade také *nároky* (neurotic claims) na okolní svět, který by *měl* při této realizaci spolupracovat. Jde o to, že stvořením ideálního Já neurotik tvoří zároveň určitý fiktivní svět, resp. rozvrh světa, v němž se toto Já realizuje. Jestliže se například pokusil učinit ze své agrese univerzálně platnou normu, bude vyžadovat, aby ve světě, povýtce

⁷⁴ Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 39-59.

ve společnosti, platil zákon silnějšího a aby ho ostatní uznávali. Lidé by s ním tudíž *měli* souhlasit, že svět je džungle, v níž jen ti nejsilnější jako on mají právo na přežití. Jestliže naopak učinil ctnost ze své submisivity, nazývá ji altruismem a pokorou, klade na svět požadavek, aby byl za tyto své morální kvality odměněn náklonností a uznáním. Světem by měla vládnout láska a dobrota. Neurotik povýšil vlastní potřeby na normy, kterými by se měl svět řídit, a pokud se jimi neřídí, je špatný a neurotik *má právo* se na něj hněvat. Jeho vztek na druhé lidi a na svět v okamžiku, kdy jeho systém selhává, tedy není způsoben pouhou frustrací jeho potřeb, ale tím, že má pocit, že tato frustrace je nespravedlivá. Neurotik se snaží vnutit světu své zákony a za jejich nedodržování se mu mstít.

Kromě toho, že jsou nároky na svět podobně jako nároky na sebe nátlakové a vynucují si okamžitou poslušnost, neberou opět stejně jako nároky na sebe ohled na realitu. Submisivní žena očekává, že manžel sám od sebe rozpozná její potřeby a ihned je vyplní, aniž by mu jakkoli naznačila, co vlastně potřebuje. Když se tak nestane, má na něj zlost. Člověk tíhnoucí k soběstačnosti si činí nárok na to, aby jej nikdo s ničím neobtěžoval, a nechápe pak například, jak si mohla leasingová společnost dovolit poslat mu upomínku, že už dva měsíce neuhradil svou splátku.

Abychom to shrnuli, nároky jsou (1) *egocentrické*, neboť jsou to v podstatě neurotikovy potřeby přeměněné v nároky. (2) Neurotik je prožívá jako legitimní a cítí se oprávněn se za jejich nedodržení *mstít*. (3) Vynucují si uspokojení *bez ohledu na realitu*.

3.4.3 Zjevné a skryté⁷⁵

Mimo to, že neurotik vnucuje světu svou vlastní koncepci a mstí se mu, když ji nerespektuje, disponuje také rozsáhlými způsoby zakrývání a falšování skutečnosti, aby si udržel přesvědčení, že tato koncepce je platná. Má *odpor* uvědomovat si cokoli, co narušuje jeho rozvrh světa a jeho výsostné místo v něm. Mocenský typ, vyžadující, aby byl svět džungle řídicí se právem silnějšího, si bude zakrývat existenci lásky a jiných sociálních citů, stejně jako fakt, že jeho síla není neomezená. Vzorná manželka zakládající si na své obětavosti bude mít slepou skvrnu v místě svých nároků na čas partnera a jeho projevy náklonnosti.

To, co je zjevné, a to, co je skryté se řídí potřebami neurotika. V této hře skrývání a odkrývání neurotikovi slouží především (1) *fantazie*, která invaduje do všech oblastí jeho života. (2) *Štěpení celku* na izolované části (compartmentalizing), díky čemuž neurotik přehlíží reálné vztahy, například rozpory v jeho ideálním sebeobrazu, souvislosti různých událostí apod. (3) *Automatická kontrola pocitů*. Jde hlavně o pokus blokovat vzniku a rozvoji nežádoucích emocí. Na fyzické rovině se tato kontrola projevuje obvykle zvýšeným svalovým napětím. (4) Přesvědčení o *nadřazenosti mysli*. Těžiště neurotikova vědomého života se přesouvá z velké části do vyšších kognitivních funkcí, které jsou žírnou půdou ideálního Já. Tělesnost naopak představuje problém, protože se podobně jako zbytek světa neřídí neurotikovými požadavky a limituje jeho snahy o dosažení ideálního sebeobrazu. Vše tělesné - smyslové, emocionální, fyziologické - je nebezpečně konečné a reálné. Neurotik se proto pokouší zvládat život prostřednictvím intelektu a fantazie a tělesnost opomíjet. (5) *Externalizace*, jejíž význam se víceméně kryje s Freudovou projekcí,

⁷⁵ Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 156-165.

pak umožňuje neurotikovi zaměřovat vnitřní a vnější. Horneyová rozlišuje externalizaci pasivní, při níž to, co si sami činíme, připisujeme vnějším faktorům, takže máme potom pocit, že je nám to činěno někým či něčím zvenčí. A externalizaci aktivní, kdy to, co máme sklon činit sami sobě, činíme druhým. Externalizace potom hraje významnou roli v různých formách sebenenávisti.⁷⁶

3.5 Systém pýchy

3.5.1 Pýcha⁷⁷

Když se podaří neurotikovi naplnit jeho „měl bych“ nebo když jsou splněny jeho nároky, je tím rozvrh jeho světa potvrzen a on se identifikuje se svým ideálním Já. Dosahuje tedy svého kýženého cíle a zažívá euforický pocit vlastní dokonalosti – cítí se pyšný. Potíž je v tom, že jeho pýcha (pride) se týká něčeho, čím ve skutečnosti není. Mladík, který touží být slavným fotbalistou, zakouší pýchu při svém prvním gólu v okresním přeboru. Tento gól může být samozřejmě skutečným úspěchem, ale on nezažívá tento reálný úspěch, nýbrž úspěch absolutní. V okamžiku gólu už není hráčem okresního přeboru, ale reprezentantem brazilského národního týmu na mistrovství světa. Jeho euforie proto není přiměřená situaci a je na ní cosi falešného. Chlapec se na chvíli ztratí v blaženém pocitu vlastní dokonalosti. Je na vrcholu. Je perfektní. Po svém gólu se proto možná bude nějakou dobu chovat nadutě. Bude kritizovat ostatní za to, jak špatně hrají, bude se cítit oprávněn je poučovat, neboť se jim cítí

⁷⁶ Viz podkapitolu 3.5.2 této práce.

⁷⁷ Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 78-98.

nadřazen. Tento stav však bude trvat jen do okamžiku prvního pochybení. Nezpracuje přihrávku před soupeřovou brankou a propadá se na úplné dno. Cítí se zostuzen či ponížen. (1) Může pak být nevrlý, vztekat se na ostatní a dávat jim vše za vinu, nebo může totéž činit sám sobě. Může se jim dokonce i mstít. Naschvál pak odkopne balón do publika, aby dal jasně najevo své rozhořčení za to, jak nespravedlivě mu ublížili. (2) Nebo může zakoušet jen neurčitý strach až paniku. Svým pochybením je od základu otřesen. (3) Nakonec může zcela přestat hrát. Aby se více nezahanbil, nebo aby všem demonstroval, jak jsou neschopní, nebo protože ho vlastní výčitky a pocit ponížení ochromily natolik, že už se necítí schopný pokračovat ve hře. (4) Celou věc však může přejít také tím, že si průběh událostí ve své mysli zkreslí nebo přeinterpretuje ve svůj prospěch. Jeho nezpracovaný míč před branou nebyl přece žádným pochybením. Mimořádným výkonem bylo totiž už jen to, že si před bránu naběhl. Fakt, že v posledním okamžiku nedosáhl na míč, by pak nikdo nemohl vyčítat ani Ronaldovi. (5) Důsledek této malé eskapády může být ale pro mladého hráče fatálnější. Bolest z neúspěchu ho mohla zasáhnout natolik, že se rozhodl s fotbalem skončit. Své ambice se pak možná pokusí naplnit v nějaké jiné oblasti, nebo už se o žádný úspěch pokoušet nebude, aby neriskoval podobná zranění.

Z tohoto příběhu se můžeme pokusit odvodit několik závěrů. (1) Reakcí na zranění pýchy je buďto stud, nebo pocit ponížení. V pocitu studu se může ukázat naše autenticita, neboť se můžeme stydět právě za to, že jsme byli pyšní. Naopak v pocitu ponížení tento moment chybí a ať už dáváme vinu za skutečnost ponížení sobě nebo druhým, vnímáme ji jako o sobě nežádoucí (zatímco ve studu můžeme vnímat jako nežádoucí naši pýchu). (2) Reakcí na stud nebo pocit ponížení, jež si můžeme, ale také nemusíme uvědomovat, může být (a) strach, úzkost až panika, neboť

cítíme, že náš neurotický projekt je otřesen. (b) Nebo můžeme reagovat vztekem, který lze zaměřit buďto na sebe, nebo na druhé, podle toho, komu připisujeme vinu za událost, která zranila naši pýchu. V případě, že u nás převáží vztek na druhé, můžeme se jim za utrženou ránu mstít. © Studu nebo pocitu ponížení se můžeme také bránit tím, že si nepříjemnou událost zkreslíme či přeinterpretujeme ve svůj prospěch. (d) Důsledkem zranění naší pýchy však může být i to, že celou problémovou oblast opustíme, abychom se vyhnuli dalším zraněním. Po opakovaných selháních je také možné, že se raději rozhodneme o nic neusilovat, než usilovat a neuspět.

3.5.2 Sebenávist⁷⁸

Pýcha je patologická právě tím, že jsme pyšní na to, čím ve skutečnosti nejsme. To je prostý důsledek identifikace s naším ideálním Já, který má ovšem i svou obrácenou stranu: můžeme se nenávidět za to, čím ve skutečnosti jsme. Pýcha a sebelávist jsou dle Horneyové neodlučitelně spojeny, a proto o nich mluví v jednotném čísle jako o *systému pýchy* (pride system). Přes horečnaté úsilí o realizaci ideálního Já neurotik zůstává konečnou bytostí se svými nedostatky a přes všechno falšování reality nemůže některé aspekty svého skutečného Já neregistrovat.

Neurotik se rozhodl proměnit své skutečné Já v Já ideální. Již to svědčí o negativním vztahu ke skutečnému Já. Kdyby byl se svým skutečným Já spokojen, neusiloval by o jeho změnu. Skutečné Já tedy již *ex hypothesi* nemůže mít hodnotu vyšší než je hodnota prostředku k něčemu. Nicméně čím více reálné Já vzdoruje proměně v Já ideální, čím více svému majiteli brání v uskutečnění jeho neurotického projektu, tím více je nemá rád.

⁷⁸ Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 99-137.

Neurotik nadto neusiluje o postupnou změnu, nebere na zřetel možnosti svého skutečného Já, ale vyžaduje dokonalost ihned. Toho se mu daří dosáhnout pomocí fantazie a falšování reality. Jakmile se však ztotožní se svým dokonalým sebeobrazem, je pro něj konfrontace s reálným Já nesnesitelná. Tento nepatřičný prvek narušuje neurotikův životní projekt, do něhož vložil všechno své úsilí, a proto by byl nejradši, kdyby zmizel, kdyby vůbec nebyl. Afekt, který ho při tom jímá, je nenávist. Cítí nenávist k této cizorodé a ohrožující bytosti – ke svému skutečnému Já. Přímým vyústěním sebenenávisti (self-hate) by byla sebevražda, v níž podle Horneyové neurotikovi většinou zabrání vědomí závislosti na skutečném Já. Nicméně afekt nenávisti působí a tak jako může neurotik nenávidět svět a druhé lidi za to, že nenaplnují jím stvořený koncept, tak může nenávidět i sebe (jakožto součást světa), že nenaplnuje svou ideální předlohu. Horneyová potom zevrubně rozpracovává, jak se tato nenávist k sobě samému může projevovat.⁷⁹ (1) *Stupňováním diktátů „měl bych“*. Bičování vnitřními příkazy už není jen prostředkem k dosažení ideálního sebeobrazu, ale také trestem za nedokonalost. (2) *Sebeobviňováním* (self-accusation). Neurotik se obviňuje, jakmile narazí na své limity. Vyčítá si, že nesplnil svá „měl bych“. (3) *Sebepohrdáním* (self-contempt), které se projevuje v podobě otevřeného ponižování se, podceňování, zesměšňování, v pochybnostech o sobě samém aj. (4) *Sebefrustrací* (self-frustration), díky níž si neurotik odpírá požitky: „Nezasloužíš si to!“ Ničí své naděje a ambice: „Nikdy se ti to nepovede!“ (6) *Sebetrýzněním* (self-torture), kdy se jedinec cíleně, byť nereflektovaně vystavuje mučivým situacím. Například odkládáním rozhodnutí si způsobí nepříjemnosti, na což může následně škodolibě zareagovat jen: „To ti patří! Máš, cos chtěl!“ (7) *Přímými destruktivními impulzy nebo činy*. Může jít o zlovyky, sebepoškozování, vystavování se nebezpečným situacím, úrazy, které se

79 Většina těchto projevů pak koresponduje s projevy Freudova krutého Nadjá.

staly jakoby náhodou aj.

3.6 Hlavní neurotická řešení⁸⁰

Protože pýcha a nenávisť jsou jen dvě strany jedné mince, systém pýchy zasévá v neurotikovi další konflikt, a sice mezi pyšným Já a opovrženímhodným Já. Přestože masivně falšuje realitu, jeho identita je rozpolcená. Je jako jakýsi Jekyll a Hyde. Oba obrazy jsou však komplementární a vyplývají z procesu sebeidealizace. Skutečné Já viděné optikou dokonalého sebeobrazu je prostá nedokonalost. V přísném slova smyslu totiž neurotik nevidí skutečné Já, neboť v tomto pohledu by viděl i své pravé možnosti. Takový pohled si však nemůže dovolit, pokud stále lpí na realizaci ideálního Já. Vidí proto pouhou nedokonalost. Myšlenkový pohyb mezi extrémy – absolutní dokonalost a absolutní nedokonalost - mu umožňuje přehlížet realitu (konečnost) a žít tak proces sebeidealizace. Neurotik může být buď na absolutním vrcholu, nebo na absolutním dně, přičemž oba stavy poukazují na existenci idealizovaného sebeobrazu. Dokud je v jeho myšlení přítomná absolutizace, je stále uvnitř svého neurotického projektu.

Neurotik má pak v zásadě tři možnosti, jak tento vnitřní konflikt řešit. (1) *Kompartmentalizací*, která mu umožňuje nevidět rozpory v jeho identitě. Jednou se proto vnímá jako dokonalý, jindy jako nuzák. Toto řešení je však dle Horneyové pouze *částečné*, neboť naše možnosti kompartmentalizace jsou omezené. Vyskytuje se proto spíše jako obranný mechanismus v rámci *hlavních* neurotických řešení, což znamená (2) *potlačit permanentně a rigidně* (suppress permanently and rigidly)

80 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 166-257.

jedno Já a být exkluzivně druhým z nich, (3) anebo na řešení celého konfliktu *rezignovat* (resigning). Tato dvě hlavní řešení se pak stávají základem pro klasifikaci hlavních neurotických typů.

Jde tedy o to, zda se neurotik identifikuje se svým pyšným Já a své opovržením hodné Já potlačí nebo se naopak identifikuje se svým opovržením hodným Já a potlačí Já pyšné nebo se pokusí z dilematu utéci. Toto rozcestí je vedle konfliktu mezi pravým Já a celým systémem pýchy druhým hlavním konfliktem v dynamice neurózy a jeho řešení představuje dialektický krok vedoucí k ustavení vyšší neurotické formy. Významným faktorem podílejícím se na tomto řešení jsou pak zajisté naše primární obrany a na nich založený obsah idealizovaného sebeobrazu. Pohyb „proti“ nás bude disponovat spíše k identifikaci s ideálním Já, pohyb „k“ naopak s Já opovržením hodným a pohyb „od“ k rezignaci, k řešení konfliktu únikem od něj. Tato souvislost však není nutná a konečný výsledek je dle Horneyové podmíněn multifaktoriálně.

Ať už se však neurotik uchýlí k jakémukoliv řešení konfliktu mezi pyšným a opovržením hodným Já a jeho manifestní osobnostní profil bude vypadat jakkoli, zůstává tento konflikt jedním z působících center jeho neurózy a je jen na účinnosti konkrétního řešení, nakolik se potlačená strana konfliktu projeví a nakolik zůstane skrytá. Žádné řešení však v tomto ohledu není dokonalé. Proto je následující pokus o typologizaci neuróz zjednodušující, neboť izoluje jednotlivá řešení a opomíjí působení potlačených stran konfliktu.

3.6.1 Expanzivní řešení⁸¹

Snahu o identifikaci s pyšným Já nazývá Horneyová *expanzivním řešením* (expansive solution). Expanzivní typy si připisují vyšší hodnotu, než která jim přísluší, a cítí se druhým nadřazení. Vnucují světu koncepci, která by jejich nadřazenost potvrzovala a mají intenzivní sklon zakrývat si vlastní nedostatečnost. Jednotlivé subtypy expanzivního řešení proto představují různé variace nadřazenosti korespondující s hodnotami prostředí, ve kterém tito lidé žijí.

3.6.1.1 Narcistický typ⁸²

Narcistickému typu se daří velmi dobře ztotožnit se svým ideálním Já, což je povýtce dáno souhrou následujících podmínek: skutečnými kvalitami osobnosti (vzhledem, inteligencí, pohybovým nadáním atd.), dobře fungujícími obrannými mechanismy a příhodnými vnějšími okolnostmi. Tyto tři faktory se pak navzájem podmiňují a doplňují. Výsledkem je, že narcistický typ je dobře usazen ve svém ideálním sebeobrazu a příliš ho neruší vlastní nedostatky. Cítí se být dítětem štěstěny. Obdařený a mimořádný, aniž by proto musel něco dělat. Druhým lidem je proto *přírozeně* nadřazený. Je prostě (nej)lepší, protože to tak osud či matka příroda zařídily. Jeho schopnost ztotožnit se s ideálním Já mu poskytuje poměrně stálý, více nebo méně povznesený, euforický pocit, který mu propůjčuje živost a lehkost. To pak souvisí s nízkou mírou nenávisti, kterou nemusí obracet ani proti sobě ani proti ostatním, a pomstychtivostí. Obvykle je tedy ve společnosti docela oblíbený a působí

81 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 169-189.

82 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 171-173.

skutečně jako dítě štěstěny. Očekává, že žádoucí věci budou přicházet samy od sebe, aniž by musel vynakládat větší úsilí. Toto očekávání se však stává nárokem. Stejně tak si nárokuje, aby ho druzí uctívali a obdivovali. Jeho „měl bych“ jsou v pozadí. Jednak proto, že on *nemusí* být, on už totiž *je* svým ideálním Já. Jednak proto, že jsou kompenzovány nároky na svět a druhé lidi. Jeho dokonalost mu prostě *má* spadnout do klína a lidé by ho prostě *měli* obdivovat. Na něj samého se však žádné „měl by“ nevztahuje.

3.6.1.2 Perfekcionistický typ⁸³

Na rozdíl od narcistického typu je perfekcionista plný vnitřních diktátů „měl bych“, jejichž naplňováním se identifikuje se svým ideálním Já, čímž získává pocit nadřazenosti nad ostatními. Světu i druhým lidem se pokouší vtisknout své zákony, o jejichž pravdivosti a platnosti je tvrdošíjně přesvědčen. Nárokuje si potom, aby lidi tyto zákony dodržovali, a když tak nečiní, pohrdá jimi. Přestože je plný arogance a despektu pro ně, vyžaduje, aby ho respektovali a uznávali jeho morální nebo intelektuální nadřazenost. Skutečnost, že jeho absolutní systém světa má trhliny, si masivně zakrývá. Je přesvědčen o své neomylnosti a bezchybnosti. Fakt, že by mohl chybovat, nemít pravdu nebo něco nevědět, je nepřípustný. Na rozdíl od narcistického typu se proto mnohem více kontroluje, stejně jako se pokouší kontrolovat všechno kolem sebe. Je strnulější, sevřenější, plný povinností a lopocení se za perfekcí.

83 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 174-175.

3.6.1.3 Arogantně pomstychtivý typ⁸⁴

Zatímco perfekcionista slouží k identifikaci s ideálním Já jeho vědění a morální dokonalost, u arogantně mstivého člověka je to fyzická síla nebo jakákoliv forma viditelné moci. Zatímco perfekcionista tedy pohrdá lidmi spíše skrytě, aby se neprotivil svým ostrým mravním měřítkům, arogantní typ je otevřeně napadá. Nárokuje si, aby mu druzí lidé sloužili, poslouchali ho a bezpodmínečně se mu podvolovali. Má také nárok vzít si to, co potřebuje, ihned, a vzpírá-li se tomu někdo, má právo použít sílu, aby to získal. Svou pýchu obnovuje mstou. Zraní-li jej někdo, vrátí mu ránu mnohonásobně vyšší, aby tím rehabilitoval svou nadřazenost. Na rozdíl od perfekcionisty nepředpokládá, že by se svět řídil morálními principy. Svět je džungle a to, co si neurveš, to nemáš. Vykořisťuje, zneužívá, ponižuje a houževnatě si zakrývá vše, co se týká vlastní slabosti a bezmoci.

3.6.2 Sebezapírající řešení⁸⁵

Jestliže se expanzivní typ identifikoval se svým povýšeným Já a skrýval před sebou všechno, co se týkalo vlastní podřadnosti (slabosti, neschopnosti, bezmoci), *sebezapírající typ* (self-effacing type) se identifikuje naopak se svým poníženým Já a skrývá před sebou vše, co se vztahuje k jeho nadřazenosti. Oba typy jsou tedy v komplementárním vztahu, čímž Horneyová vysvětluje jejich vzájemnou přitažlivost a také *chorobnou závislost* (morbid dependency), k níž může soužitím této dvojice

84 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 175-189.

85 Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 190-229. K sebezapírajícímu řešení viz případ pacientky Clare v HORNEY, K. *Self-Analysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1994.

dojít. Zatímco expanzivní typ se nepokrytě povyšuje, sebezapírající typ se otevřeně snižuje. Jestliže expanzivní typ se nestydí ukázat svou pýchu, pro sebezapírající typ je jeho vlastní pýcha tabu. Zatímco expanzivní typ se holedbá svými úspěchy, svou mocí, dokonalostí, nadáním, sebezapírající typ mluví o svých neúspěších, bezmoci a nedostacích. Jestliže expanzivní typ druhými pohrdá a obviňuje je za všechno, co se mu nehodí do krámu, sebezapírající typ pohrdá sám sebou a bere na sebe vinu i tam, kde nemusí. Zatímco expanzivní typ potřebuje vítězit, využívá a vykořisťuje, sebezapírající potřebuje podlehnout a nechává se zneužívat. Jestliže expanzivní typ má moc a vše zvládá, sebezapírající typ svůj život nezvládá a potřebuje pomoc. Tato potřeba pomoci se však u něj mění v nárok. Jako slabé a ubohé stvoření má nárok na pomoc, soucit a lásku druhých. Na této strastiplné cestě životem by se lidé měli řídit heslem „musíme si pomáhat“. Měli by být ohleduplní a soucitní, a když takoví nejsou, neurotik má na ně vztek, který si však nemůže dovolit ukázat, a reaguje obvykle přepjatým demonstrováním svého utrpení. Sebezapírající typ tedy má své hodnoty (modifikované potřeby), které se snaží uskutečňovat, například lásku, pokoru, skromnost, soucit k bližnímu, altruismus, nenásilí aj. Má také obvykle jim odpovídající ideální sebeobraz, například světice, mučedník, oddaná manželka a další. Ale ocitá se v konfliktu, jakmile se s tímto sebeobrazem ztotožní. Pocity pýchy si totiž nemůže dovolit, a pokud se dostaví, má potřebu obnovit své ponížení stejně jako se expanzivní typ pokouší automaticky obnovit svou pýchu.

3.6.3 Rezignace⁸⁶

Expanzivní i sebezapírající typ se pohybují uvnitř společenské hierarchie. Oba jsou již v poli honby za slávou, byť jeden jako úspěšný, druhý jako neúspěšný. Jeden nahoře, druhý dole. Oba tedy uznávali kategorii nadřazenosti a podřazenosti. Proto byli v komplementárním vztahu a navzájem se potřebovali – vítěz potřebuje poraženého a poražený vítěze. Rezignovaný typ se naopak bitevní pole honby za slávou snaží vyklidit. Nechce být ani nahoře, ani dole, ani vítěz ani poražený. To se na první pohled může jevit jako zdravé úsilí o realizaci pravého Já, nicméně počínání rezignovaného člověka je reaktivní, je to jen pokus o únik z bitvy, která v něm už vzplála. To, co dělá, je určeno vztahem ke stále přítomnému vnitřnímu konfliktu. Proto jeho útěk na rozdíl od seberealizace nemá žádnou náplň. Není to pohyb k něčemu, ale pouhý pohyb od něčeho. Pokouší se jakoby celý neurotický proces opustit, ale opomíjí, že tato snaha je podmíněná právě tímto procesem samým a bez něj nemá žádný smysl ani obsah. Typická je tak pro něj *vnitřní prázdnota a reaktivita*. Netrpí vnitřními diktáty „měl bych“, protože neusiluje o žádný úspěch, ani vítězství. Úlevu od nich mu však z velké části zjednává externalizace, takže vnímá tlak na sebe ze strany druhých lidí, kterému se potřebuje bránit, což se obvykle projevuje jako pasivní resistance a vzdorovitost. Stejně externalizuje i svůj vnitřní konflikt a společnost vnímá jako marné plahočení jedinců za úspěchem, jako nesmyslnou bitvu o to, kdo bude nahoře a kdo dole. S touto tlupou pošetilců pak nechce mít nic společného a nic od nich také neočekává. Jediné, co si nárokuje, je klid, aby mu druzí dali pokoj a neobtěžovali ho. Projeví-li se u něj expanzivní sklony, může tento klid, nezávislost

⁸⁶ Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 230-257.

a dstoupení ze světa povýšit na hodnotu a vytvořit si také odpovídající sebeobraz mudrce, askety, tuláka, přírodního člověka aj. Přestože může být někdy na tyto své kvality pyšný a cítit se nadřazený lidskému stádu, obvykle nevykonává žádné úsilí o to, aby své hodnoty aktivně realizoval. Spokojí se s denním sněním či chvilkovým zfalšováním reality fantazií. Nicméně, čím jsou jeho expanzivní sklony silnější a čím více je externalizuje, tím vyšší tlak ze společnosti vnímá. Vidí kolem sebe pak jen mocichtivost, útisk a nátlak, pročež může sáhnout až k aktivnímu protestu či rebelii. Horneyová proto na základě různého vlivu popudů, od nichž se pokouší tento člověk uniknout, rozlišuje několik podtypů rezignace. (1) *Urputná rezignace* (persistent resignation), pro niž je typická pasivní resistance, netečnost a vzdor. (2) *Aktivní rebelie* (active rebelliousness). Obvykle jde o vzpouru proti vnějšímu útlaku, boj za svobodu a nezávislost apod. (3) *Povrchní život* (shallow living), který je reakcí na vnitřní prázdnotu, odpojení se od emocí a vztahovou neangažovanost. Patří sem lidé (i) pouštějící se do plytkých zábav, jejichž smyslem je pouhý únik od sebe. (ii) Skupina prospěchářů, jejichž postojem k sobě i druhým je do značné míry lhostejnost. Chybí jim vážné úsilí a opravdové hodnoty a snaží se jít tou nejjednodušší cestou, která se jim nabízí.

3.7 Bludný kruh neurózy⁸⁷

Zatímco pro zdravého člověka je společnost přirozeným prostředím, v němž může realizovat své vlastní možnosti, pro neurotika je to nepřátelský svět, v němž musí bojovat o život. Jeho neuróza vznikla, když se samozřejmost vztahu ke druhým lidem zhroutila, a na její místo nastoupila úzkost. Neurotický vývoj byl potom sledem pokusů, jak se

⁸⁷ Zde vycházím z následující primární literatury: HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Pragma, 2000, s. 258-274.

s touto úzkostí vyrovnat. První řešení pomocí primárních obran (pohybů proti, k a od druhých lidí) bylo nedostatečné, neboť vedlo jen do hlubších interpersonálních kolizí a vnitřních konfliktů, a tím základní úzkost prohlubovalo. Bylo tedy zapotřebí opět dalšího opatření, které mělo být tentokrát mnohem radikálnější, neboť mu mělo poskytnout konečné a totální řešení všech jeho potíží. Mělo z něj udělat dokonalou bytost, která už se nikdy nebude muset bát a bojovat o svůj život. Mělo mu přinést absolutní akceptaci. Všichni jej teď měli uznávat jako božskou bytost, ať už dobrou nebo zlou. Tento projekt ovšem vyústil do dalšího konfliktu, protože s lidskými mezemi nebylo možné uskutečnit nekonečnou dokonalost a kromě povznášející pýchy se dostavila také srážející sebenenávist. Neurotik si musel vybrat, zda bude bytostí absolutně dokonalou, nebo absolutně ubohou. Expanzivní typy šly první cestou, sebezapírající druhou. Jiní se pokusili dilematu vyhnout únikem, čímž však unikli sami od sebe a dostali se tak do jakéhosi psychického vakua.

Je zřejmé, že i toto druhé řešení musí selhat, neboť se jedná pouze o sofistikovanější prodloužení primárních obranných tendencí, jejichž koreláty neurotik povýšil na univerzálně platné normy a sám sebe na bytost, která tyto normy absolutně naplňuje. Základ zůstal však stejný – neurotik je stále poháněn obrannými tendencemi, které mu mají zajistit bezpečí ve společnosti. Jeho pokus učinit ze sebe absolutní bytost tak paradoxně vedl k tomu, že své bytí rozpustil v relaci. Stal se obětí mezilidské vztahovosti. Ať už je obsah jeho konkrétního jednání nebo ideálního sebeobrazu jakýkoliv, neurotikovi jde jen o to, jak je na tom ve vztahu k ostatním, zda je nahoře, anebo dole, případně v jaké distanci od nich. Jeho existence je tak naveskrz určena druhými lidmi, a přestože chce být povznesenou bytostí vládnoucí světem, svět vládne jím. Jeho

neustálé srovnávání se s druhými a poměrování, zda tento nebo onen není silnější, krásnější, pokornější, obětavější, inteligentnější atd., z něj dělá hračku v rukou druhých lidí, kteří, aniž by si to uvědomovali, ho dokonale ovládají. A i když se pokusí z tohoto poměrování odstoupit a nalézt klid mimo společnost, jeho existence je určena pouze tímto odstoupením od společnosti, a tudíž opět vztahem k ní. Neurotik je tak jako Tantalos nebo Sysifos, kterému znovu a znovu uniká to, čeho se snaží dosáhnout.

Neurotický proces tedy nepřináší to, co přinést měl, a naopak stále znovu vytváří to, co měl odstranit, tj. základní úzkost, čímž se stává cirkulární. Jeho úkolem bylo zajistit bezpečí v interpersonálních vztazích, jeho skutečným důsledkem je ovšem pravý opak: (1) Díky své pýše je neurotik druhými lidmi extrémně *zranitelný*. Někdo mu řekne, že se spletl, a je z toho problém. (2) Kvůli této zranitelnosti pak neurotik vydatně *falšuje realitu*. Zkreslení reality ale produkuje další kolize s lidmi a zvyšuje nejistotu a zranitelnost. (2) *Nenávist*, kterou velmi často externalizuje, činí svět jednak v jeho očích nepřátelským, jednak skutečně narušuje jeho vztahy s druhými, kteří se jeho neoprávněné nenávisti brání. (3) Jeho *nároky* na druhé jsou přehnané a často nesmyslné, stejně jako hněv, který prožívá při jejich nesplnění, což opět prohlubuje mezilidské střety. (4) Hlavní neurotická řešení jsou svou podstatou *antisociální* a neurotikův pokus učinit ze svých obran normy na této skutečnosti nic nemění. Nadřazeností, submisí nebo útekem nelze vytvářet kvalitní a bezpečné mezilidské vztahy. Mstivé prvky v jeho obranách je pak dokážou zdevastovat úplně. (5) *Odcizení* od pravého Já bere neurotikovi pevnou půdu pod nohama. Jeho existence je čím dál tím iluzornější a on nemá, o co by se v sobě opřel. Aby získal jistotu, potřebuje více a více potvrzovat druhými své iluze, což ho vede do stále hlubší

závislosti na nich a zároveň stále hlubší nejistoty ohledně sebe sama. (6) Protože neurotikovi většinou *nejde o věc samu*, ale o vztah, neodvádí obvykle ani poctivou a dobrou práci. Přestože tedy někdy neúnavně dře a snaží se, aby jeho výkon byl bezvadný (perfekcionista), je stále v něčem jako podvodník a jeho vztah k práci může v některých okamžicích vyjít najevo, což pak snižuje jeho reputaci.

Konečným důsledkem neurotických řešení je tedy stálé obnovování základní úzkosti, která zase pohání neurotický proces a obráceně *ad infinitum*. Dle Horneyové proto nelze mluvit o základní úzkosti jako o nějakém *singulárním* afektu, jenž vznikl v určitém čase v minulosti a od té doby stále působí a produkuje neurózu. Hlavním cílem terapie tak není dostat se do minulosti, kdy afekt vznikl, a tím jej odstranit. Vztah neurózy a základní úzkosti je cirkulární – základní úzkost podmiňuje neurózu a neuróza podmiňuje základní úzkost. Úzkost je příčinou neurózy pouze ve strukturálním smyslu a terapeutickým cílem je rozkrýt tuto strukturu a rozhodnout se z ní vystoupit. To je pak na každém z nás, neboť je to akt naší vlastní volby.

4. DISKUZE

4.1 Metafyzické myšlení jako neurotický proces

Freudovo myšlení je potomkem evropské metafyziky. Jeho materialisticko-mechanistická ontologie určuje bytí jsoucna vcelku. Pozitivistický přístup potom zaručuje možnost poznání a manipulace se jsoucny, jejichž podstata byla předem určena. Totéž se týká i člověka – i on je materiálním jsoucnem, jehož vnitřní procesy stejně jako interakce s dalšími jsoucny lze vysvětlit mechanisticky. V tomto paradigmatu pak nelze nahlédnout, že člověk má svět a že vztah mezi ním a světem nelze pochopit jako vztah mezi dvěma materiálními objekty. Člověk zůstává izolován. Je uzavřen sám v sobě se svými potřebami, jejichž uspokojení je definováno jako jeho subjektivní stav. V rámci materialisticko-mechanistické ontologie proto není možné tematizovat zájem člověka o celek, který ho přesahuje, a není tudíž možné zahlédnout ani jeho společenskost. Přirozenost člověka je nespolečenská a má-li nějaká společnost existovat, bude muset žít na útraty individua a kontrolovat jeho spontaneitu (přirozenost). Kontrola spontaneity je tedy normální a nutná.

Podle Horneyové je metafyzické myšlení produktem neurotického procesu. Myšlení, které se pokouší určit bytí jsoucna vcelku, je myšlení totalitní, jehož funkcí je vytvářet univerzálně platné normy a tím kontrolovat spontaneitu. Je součástí neurotické struktury nadané replikační schopností, pročež může přecházet z generace na generaci. Neurotický proces má navíc vzestupný charakter, takže neurotická

struktura v posledku hrozí pohlit spontaneitu docela a člověka udělat pouhým nástrojem jeho vlastního výtvoru. Výsledkem může být společnost, která ztratila kontakt se svými zdroji a která funguje jen jako agregát od sebe izolovaných jednotlivců, jejichž prožívání i interakce jsou řízeny vnějšími normami. Společnost lidí, kteří jsou odcizeni jak sobě navzájem, tak sami sobě a jejichž individuální bytí je přes veškerou izolovanost rozpuštěno v relaci. Společnost lidí, kteří jsou od sebe tak vzdáleni, že se navzájem dokonale ovládají.

4.2 Radikální odklon

Jestliže je metafyzické myšlení v očích Horneyové důsledkem neurózy, stává se pro ni rozchod s Freudem vypořádáním se s vlastním neurotickým procesem.⁸⁸ To potom dává smysl radikalitě, s níž se Horneyová od Freuda odvrací, a jejímu odpadnutí z mainstreamu psychoanalýzy, v níž se stala jakýmsi *enfant terrible*. Tato radikalita s sebou nese, že Horneyová pro svou teorii volí zcela odlišná filosofická východiska. Zatímco Freud se opírá o soudobou vědu a její ontologii, Horneyová se inspiruje velkými kritiky metafyziky jako byl Kierkegaard a Nietzsche, čímž se dle mého názoru vyčleňuje z proudu dějin psychoanalýzy, z jejíhož pohledu může být pak viděna jen jako slepá vývojová ulička.

Myšlenkový pohyb Horneyové je podobně jako myšlenkový pohyb Kierkegaarda a Nietzscheho primárně negativní. Její zrak je zaostřen na negativní, patologické jevy. Tak jako se Nietzsche pouští do kritiky křesťanství, filosofie a vědy, tak se Horneyová pouští do kritiky psychoanalýzy. Výsledkem je sice na jedné straně osvobození myšlení od

88 Srov. PARIS, BERNARD J. *Karen Horney*. New Haven: Yale University Press, 1994.

omezujících tezí, na druhé straně však absence kladení. V jejím díle proto postrádáme pozitivní určení normality. Není například jasné, jak by asi vypadal normální vývoj. Otázkou také zůstává, zda v sobě neurotický proces, který Horneyová popisuje, nenese rovněž zdravé prvky. Například nakolik je vytvoření dokonalého sebeobrazu normální vývojový jev, díky němuž může jedinec poznat svou vlastní kapacitu, tj. hranice svého potenciálu. Synchronní, strukturalistická perspektiva dále vyvolává dojem, jako by se neurotický proces odehrával v jakémsi vývojovém bezčase. O jakém věku Horneyová vlastně hovoří, když popisuje primární obrany, první pokus o řešení pomocí predominance jednoho obranného sklonu, vytvoření ideálního sebeobrazu či konflikt mezi ideálním a opovrženímhodným Já? Je zřejmé, že jednotlivé momenty neurotického vývoje jsou seřazeny v časové následnosti, ale přesto nevíme, kam je přesně v životním běhu zařadit. Domnívám se, že zde by mohlo být zajímavé pokusit se doplnit Horneyovou vývojovými stadii Erika Eriksona. Velmi schematicky bychom mohli říci, že Eriksonova základní nedůvěra získaná v prvním věku člověka koresponduje s pocitem ohrožení jako součástí základní úzkosti. Narušení spontaneity dítěte koreluje s netolerancí vůči jeho autonomii a iniciativě, což může vyústit v krizi druhého a třetího věku. Na primární obrany můžeme pohlížet jako na pokusy ubránit se pocitům méněcennosti ve čtvrtém věku a na vytvoření ideálního sebeobrazu jako na hledání identity ve věku pátém. Důsledky neurózy, spočívající v narušení intimity a schopnosti oddat se a dávat, se v Eriksonově pojetí jeví jako selhání v pátém a šestém věku. Ve všech stádiích by pak bylo zapotřebí hledat kritéria normality a patologie. Výsledkem by však mohl být ucelenější obraz lidského vývoje.

4.3 Teorie motivace

Absence kladení a normality působí v díle Horneyové jistou nezakotvenost – možná podobnou té, kterou zakouší neurotik, jenž zahlédl svou neurotickou strukturu, ale stále ještě není v kontaktu se svými vlastními zdroji. Horneyová popisuje totiž jen neurotický proces, který vyplývá z nepříznivého vývoje a který má tudíž jen kompenzační charakter. Neurotik se snaží vyrovnat deficit způsobený nevhodnými podmínkami v prostředí. Potřeba bezpečí a přijetí, jež spolu souvisejí a jejichž nenaplnění vede k základní úzkosti a neuróze, nemohou být považovány za součást pravého Já, neboť jsou to jen podmínky, na jejichž základě se teprve může pravé Já uskutečňovat. Nejsou to tedy potřeby, jejichž naplněním by člověk uskutečňoval svůj potenciál. Jsou to jen požadavky na prostředí, které může uskutečnění našeho potenciálu umožnit či znemožnit. Lidská potřeba bezpečí a přijetí nám tedy ještě neříká nic pozitivního o tom, kým člověk je. Mluví-li pak Horneyová o základní úzkosti jako o pocitu ohrožení a izolace v nepřátelském světě, neříká nám nic o tom, co je vlastně ohroženo a kdo je izolován. Domnívám se, že zde by mohlo být zajímavé prozkoumat možnosti doplnění a rozvinutí její koncepce teorií motivace Abrahama Maslowa. Potřeba bezpečí a přijetí jsou pro něj stejně jako pro Horneyovou potřebami nedostatkovými, které představují podmínky k tomu, abychom mohli rozvíjet potřeby vyšší. Maslow se pak také pokouší charakterizovat proces seberealizace, což u Horneyové nenalezneme.⁸⁹

89 Srov. PARIS, BERNARD J. *Karen Horney*. New Haven: Yale University Press, 1994, s. 213-222.

4.4 Tělesnost

Radikální odklon od Freuda a zaměření na neurózu jakožto proces sebeodcizení ve vztahu k seberealizaci vede Horneyovou k opomíjení tělesnosti. Zatímco Freud se důkladně věnuje lidským fyziologickým potřebám, v pozdním díle Horneyové o nich téměř nic neslyšíme. Horneyová sice mluví o neurotických projevech na somatické úrovni, ale nepředkládá nám žádný obraz normální tělesnosti. Potřeba věnovat se tělu se však jeví zvláště důležitá, když si uvědomíme, že podle Horneyové je neuróza hypertrofií vyšších kognitivních funkcí a odklonem od těla.

S opomenutím tělesnosti potom souvisí také nevyjasněná úloha sexuality v lidském životě. Řečeno záměrně vyhoceně: zatímco Freud připisoval vše sexualitě, Horneyová připisuje vše úzkosti. Souhlasím s Horneyovou v tom, že sexualita se může stát prostředkem ke snížení úzkosti pocházející z nesexuálních zdrojů. Nicméně u Horneyové se nedovídáme nic o sexualitě samotné. Jestliže u Freuda bylo zapotřebí očistit nesexuální fenomény od sexuality, u Horneyové je zapotřebí očistit sexualitu od úzkosti a zodpovědět otázku, jak vypadá normální, zdravá sexualita.

4.5 Možnosti využití

Z pohledu současné psychopatologie se neurotické typy, které Horneyová popisuje, blíží nejvíce poruchám osobnosti.⁹⁰ Domnívám se, že právě v této oblasti může také její teorie nalézt největší uplatnění. Zůstává však otázkou, na které z poruch osobnosti se její strukturální rozbor neurotického charakteru skutečně vztahuje a kde může být naopak

90 Srov. PARIS, BERNARD J. *Karen Horney*. New Haven: Yale University Press, 1994, s. 103.

zavádějící. Centrem neurotické struktury je totiž u Horneyové na první pohled především narcistická a hraniční problematika (idealizovaný sebeobaz, rozkol mezi ideálním a opovrženímhodným Já, pýcha a nenávisť, štěpení aj.), která by pak měla být jádrem i jiných poruch osobnosti.⁹¹

Domnívám se také, že doplněním o vývojový pohled, teorii motivace a zohledněním tělesnosti by mohla koncepce Horneyové fungovat jako poměrně ucelená psychopatologie a psychologie osobnosti.

91 Jednalo by se nejspíše o anankastickou (perfekcionistický typ), disociální (arogantně pomstychtivý typ), závislou (sebezapírající typ) a schizoidní (některé z rezignovaných typů) poruchu osobnosti. Viz PRAŠKO, J. *Poruchy osobnosti*. Praha: Portál, 2008; VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2004; SVOBODA, M. (ed.) *Psychopatologie a psychiatrie*. Praha: Portál, 2012.

ZÁVĚR

V první části práce jsem představil teorii neuróz Sigmunda Freuda, s níž byla Karen Horneyová po dlouhou dobu ztotožněna, ale od níž se v poslední třetině svého života radikálně odvrátila. Teoretické důvody tohoto odvratu jsem se pokusil popsat v části druhé. Nakolik jsou oprávněné, nakolik je tedy kritika Freudovy teorie z pera Horneyové platná, je spíše otázkou, případně podnětem k dalšímu zkoumání. Faktem ovšem zůstává, že svou kritikou Horneyová zaujala docela odlišné filozofické východisko a vyřadila se tím z hlavního proudu psychoanalýzy. Její finální koncepce neuróz, kterou jsem představil ve řetí části této práce, má proto dle mého názoru blíže k jiným psychologickým a psychoterapeutickým směrům než k samotné psychoanalýze. Možnosti jejího rozvinutí potom spatřuji především v dialogu s humanistickými koncepcemi Abrahama Maslowa, Carla Rogerse aj. Zkoumání, v čem se jejich teorie mohou navzájem obohatit a sloučit, by tedy mohlo být námětem pro další práci. Podobně zajímavé by mohlo být i srovnání a doplnění vývojovou teorií Erika Eriksona. Za slabé místo v koncepci Horneyové pak považuji opomenutí tělesnosti, povýtce sexuality, jíž se na rozdíl od Freuda věnuje jen ve vztahu k úzkosti a neuróze.

Ať už se někdy pokusy o doplnění teorie neuróz Karen Horneyové a její rozvinutí do ucelenější psychologie a psychopatologie uskuteční či nikoli, velkým obohacením zůstanou vždy již její texty samotné. Kromě teorie, kterou je možné doplňovat, zpřesňovat, kritizovat, rozvíjet aj., je v nich totiž zachycen neopakovatelný příběh. Příběh člověka, který bojuje o svou autenticitu, o svůj vlastní lepší život a tím, že s námi tento boj sdílí, povolává nás k našim vlastním lepším možnostem. A to je dle mého

názoru důvod, proč stojí za to Horneyovou číst i více než šedesát let po její smrti.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- EWEN, ROBERT B. *An Introduction to Theories of Personality*. 7th ed. New York: Psychology Press Taylor & Francis Group, 2014. ISBN 978-1-841-69746-8.
- FREUD, S. *Abriss der Psychoanalyse*. Stuttgart: Reclam, 2010. ISBN 978-3-15-018689-3.
- FREUD, S. *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Mit der neuen Folge*. Hamburg: Nikol Verlag, 2010. ISBN 978-3-86820-059-1.
- FREUD, S. *Vybrané spisy II-III*. Přel. Bohodar Dosužov, Otakar Kučera, Karel Kopřiva, Jaroslav Vácha aj. Praha: Avicenum, 1969. ISBN 80-201-0225-8.
- FREUD, S. *Vybrané spisy I*. 2. vyd. Přel. Jiří Pechar a Eugen Wiškovský. Praha: Avicenum, 1969, s. 19. ISBN 80-201-0225-6.
- FREUD, S. *Výklad snů*. 4. upr. vyd. Přel. Ota Friedman. Pelhřimov: Nová tiskárna, 2003. ISBN 80-86559-16-5.
- HORNEY, K. *New Ways in Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1966. ISBN 978-0-393-31230-0.
- HORNEY, K. *Neurosis and Human Growth*. New York: W.W. Norton & Company, 1950.
- HORNEY, K. *Self-Analysis*. New York: W.W. Norton & Company, 1994. ISBN 0-393-31165-1.
- HORNEY, K. *Our Inner Conflicts*. New York: W.W. Norton & Company, 1992. ISBN 0-393-30940-1.
- HORNEY, K. *On the Therapeutic process*. New Haven: Yale University Press, 1999. ISBN 0-300-075527-8.

- HORNEY, K. *Final Lectures*. New York: W.W. Norton & Company, 1991. ISBN 0-393-30755-7.
- HORNEY, K. *Neuróza a lidský růst*. Přel. Kateřina Klapuchová. Praha: Pragma, 2000. ISBN 80-7205-715-4.
- HORNEY, K. *Neurotická osobnost naší doby*. Přel. Ivo Müller. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-219-5.
- HORNEY, K. *Ženská psychologie*. Přel. Lenka Smetanová. Praha: Triton, 2004. ISBN 80-7254-501-9.
- MANONI, O. *Freud*. Přel. Monika Čapková. Olomouc: Votobia, 1997. ISBN 80-7198-036-6.
- PARIS, BERNARD J. *Karen Horney*. New Haven: Yale University Press, 1994. ISBN 978-0-300-06860-3.
- PRAŠKO, J. *Poruchy osobnosti*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-558-5.
- PROCHASKA, J., O., NORCROSS, J., C. *Psychoterapeutické systémy*. Přel. Jiří Štěpo. Praha: Grada Publishing, 1999. ISBN 80-7169-766-4.
- RENDON, M. Discussion of „Horney's Theory of Neurosis: A Developmental-Structuralist Interpretation“. *The American Journal of Psychoanalysis*. 1979, 39, 1, 37-39. ISSN 0002-9548/79/010037-03.
- RYCROFT, CH. *Kritický slovník psychoanalýzy*. Přel. Petra Votýpková. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1993. ISBN 80-901601-1-5.
- SAYERSOVÁ, J. *Matky psychoanalýzy*. Přel. Lenka Smetanová. Praha: Triton, 1999. ISBN 80-7254-035-1.
- STORR, A. *Freud*. Přel. Jiří Míka. Praha: Argo, 1996. ISBN 80-85794-93-4.
- SVOBODA, M. (ed.) *Psychopatologie a psychiatrie*. 2. vyd. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0216-5
- VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-802-3.

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno a příjmení autora: Petr Buchta

Studijní program: magisterský

Studijní obor: Sociální práce se zaměřením na komunikaci a aplikovanou psychoterapii

Název práce: Teorie neuróz Karen Horneyové

Počet stran (bez příloh): 102

Celkový počet stran příloh: 0

Počet titulů české literatury a pramenů: 14

Počet titulů zahraniční literatury a pramenů: 11

Počet internetových odkazů: 1

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Jakubů

Rok dokončení práce: 2015

**Posudek vedoucího diplomové práce
na Pražské vysoké škole psychosociálních studií**

Jméno a příjmení studenta/-tky: Petr Buchta
 Obor studia: sociální práce se zaměřením na komunikaci a aplikovanou psychoterapii
 Název práce: Teorie neuroz Karen Horneyové
 Vedoucí práce: PhDr. Jiří Jakubů Ph.D.

Technické parametry práce:
 Počet stránek textu (bez příloh): 102
 Počet stránek příloh: -
 Počet titulů v seznamu literatury: 25

0**	1	2	3	4
-----	---	---	---	---

Vyber tématu

Závaznost tématu

	2			
--	---	--	--	--

Oborová přílehavost tématu

	2			
--	---	--	--	--

Originalita tématu a jeho zpracování

	1			
--	---	--	--	--

Formální zpracování

Jazykové vyjádření (respektování pravopisné normy, stylistické vyjádření, zvládnutí odborné terminologie)

	1			
--	---	--	--	--

Práce s odbornou literaturou a prameny (citace, parafráze, odkazy, dodržení norem pro citace, cizojazyčná literatura)

	1			
--	---	--	--	--

Formální zpracování (jasnost tématu, rozčlenění textu, průvodní aparát, poznámky, přílohy, grafická úprava)

	1			
--	---	--	--	--

Metody práce

Vhodnost a úroveň použitých metod

	2			
--	---	--	--	--

Využití vyzkumných empirických metod

0				
---	--	--	--	--

Využití praktických zkušeností

0				
---	--	--	--	--

Obsahová kritéria a přínos práce

Přístup autora k řešení problematice (samostatnost, iniciativa, spolupráce s vedoucím práce)

	1			
--	---	--	--	--

Naplnění cílů práce

	1			
--	---	--	--	--

Vyváženost teoretické a praktické části v daném tématu

0				
---	--	--	--	--

Návnaznost kapitol a subkapitol

	1			
--	---	--	--	--

Dosažené výsledky, odborný vklad, použitelnost
výsledků v praxi

		2		
--	--	---	--	--

Vhodnost prezentace závěru práce
(publikace, referáty, apod.)

		1		
--	--	---	--	--

Otázky a náměty k diskusi při obhajobě:

1) Byť Horneová píše o „neurotikovi“, dnes bychom dle jejího popisu spíše uvazovali o poruchách a labilitě self tak, jak je nacházíme např. u narcistické osobnosti. Zároveň se ponejvíce negativně vymezuje vůči Freudovi. V čem vy sám vidíte pozitivní přínos Horneové nejen v oblasti teorie, ale také praxe (s ohledem na vaši pracovní zkušenost)?
2) Jaké jsou možné praktické aplikace předložené práce, resp. jejích závěrů?

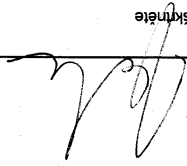
Celkové hodnocení práce (klady, nedostatky):

Předložená diplomová práce je výsledkem autorovy osobní iniciativy a studijního zájmu. Jde o práci teoretickou (kde tedy nezáleží na empirické aspektu) a svým způsobem „historiografickou“, neboť autor zaujatě sleduje a zkoumá některé teoretické koncepty „freudovské“ psychoanalýzy (byť, vzhledem k možnosti práce, zredukované), a hlavně pak její vliv na vývoj myšlení, postojů a konceptů K. Horneové, což v mnohém patří do historie psychoanalýzy. Při konceptu kvalitě autorovi práce je jen škoda, že práce nemá širší srovnávací záběr – velmi by napomohla např. kapitola, která by vyvažujícíim způsobem reflektovala přínos a limity Horneové z pohledu jiných, dobových i současných autorů (v diskusi je však možné vlastní kritickou reflexi nalézt). V této souvislosti by bylo zajímavou ilustrací představit i něco ze života a lidských charakteristik K. Horneové, abychom rozuměli její „umanutosti“ v zápasu s freudovskou psychoanalýzou. Chtěl bych velmi ocenit autorovu samostatnost a (u studenta ojedinelou) práci s původními německými a anglickými prameny, jeho pracovní samostatnost a zaujetí pro dílo K. Horneové. Domnívám se, že s příslušnými úpravami a zohledněním autorových úvah v rámci oddílu diskuse je práce vhodná pro využití v oblasti teoretického vzdělávání psychoterapeutů či psychoterapeutky působících sociálních pracovníků.

Doporučení k obhajobě: doporučuji!

Navrhovaná klasifikace: Při hodnocení práce osciluji mezi „výborny“ (uchopení látky, proniknutí do ní prostřednictvím pramenů literatury) a „velmi dobrý“ (neboť téma je hraniční pro sociální práci, resp. její praxi). Domnívám se, že rozhodnout by mohla autorova vlastní prezentace.

Datum, podpis:

*
nehodící se, skretně

**Posudek oponenta diplomové práce
na Pražské vysoké škole psychosociálních studií**

Jméno a příjmení studenta: Petr Buchta
 Obor studia: sociální práce se zaměřením na psychoterapii
 Název práce: Teorie neuróz Karen Horneyové
 oponent* práce: doc. PhDr. Jaroslav Kořá

Technické parametry práce:

Počet stránek textu (bez příloh): 102
 Počet stránek příloh: 0
 Počet titulů v seznamu literatury: 35+1

0**	1	2	3	4
-----	---	---	---	---

Výběr tématu

Závažnost tématu

	1			
--	---	--	--	--

Oborová přiléhavost tématu

	1			
--	---	--	--	--

Originalita tématu a jeho zpracování

	1			
--	---	--	--	--

Formální zpracování

Jazykové vyjádření (respektování pravopisné normy, stylistické vyjadřování, zvládnutí odborné terminologie)

	1			
--	---	--	--	--

Práce s odbornou literaturou a prameny (citace, parafráze, odkazy, dodržení norem pro citace, cizojazyčná literatura)

		2		
--	--	---	--	--

Formální zpracování (jasnost tématu, rozčlenění textu, průvodní aparát, poznámky, přílohy, grafická úprava)

	1			
--	---	--	--	--

Metody práce

Vhodnost a úroveň použitých metod

	1			
--	---	--	--	--

Využití výzkumných empirických metod

x				
---	--	--	--	--

Využití praktických zkušeností

x				
---	--	--	--	--

Obsahová kritéria a přínos práce

Přístup autora k řešené problematice (samostatnost, iniciativa, spolupráce s vedoucím práce)

x				
---	--	--	--	--

Naplnění cílů práce

	1			
--	---	--	--	--

Vyváženost teoretické a praktické části v daném tématu

x				
---	--	--	--	--

** 0 – nehodnoceno; 1 – výborně; 2 – velmi dobře; 3 – dobře; 4 – neprospěl/a

Návaznost kapitol a subkapitol

	1			
--	---	--	--	--

Dosažené výsledky, odborný vklad, použitelnost výsledků v praxi

	1			
--	---	--	--	--

Vhodnost prezentace závěrů práce (publikace, referáty, apod.)

	1			
--	---	--	--	--

Otázky a náměty k diskusi při obhajobě:

Jaké jsou nejvýraznější korekce Freudovy teorie u K. Horney?
Jaké společenské faktory dominují v její teorii označované jako neopsychoanalytická?

Celkové hodnocení práce (klady, nedostatky):

Diplomant předložil k posouzení analytickou práci, která je zaměřena na objasnění teorie neuróz u jedné z „matek“ (neo)psychoanalýzy Karen Horney. Diplomant nejprve podrobně probral teoretické základy Freudovy psychoanalytické teorie se zaměřením na konstrukci teorie neuróz. Poté podrobně probral teorii K. Horney. Čtenář tak dostává do rukou čistě teoretický text, který je napsán naprosto srozumitelnou, čtivou, ale přitom odborně fundovanou formou. V celém vzorně vedeném textu přes sto stran jsem našel dva naprosto bezvýznamné překlepy. Jedinou výhradou, kterou lze uvést, je, že je trochu škoda, že diplomantovi nezbyl čas na zpracování dalších děl K. Horney, což však překračuje možnosti diplomové práce. Rovněž bych uvítal, kdyby byly přesněji vedeny odkazy zvláště tam, kde je parafrázováno dílo K. Horney.

Celkové hodnocení: Předloženou práci lze považovat za mimořádně zdařilou analýzu teorie neuróz u K. Horney; v mnohém jde daleko za výklad této teorie. Obzvláště cenné jsou i kritické srovnávací kapitoly na konci práce, kde je stručně s nadhledem komparován Freudův náhled a náhled K. Horney. Práce bohatě splňuje požadavky kladené na diplomové práce a lze ji doporučit nejen k obhajobě, ale i k publikování.

Doporučení k obhajobě: doporučuji

Navrhovaná klasifikace: výborně

Datum, podpis: 28.8.2015

doc. PhDr. Jaroslav Kořa